

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARTUKLULAR BEYLİĞİ ÜZERİNE TÜRKİYE'DE YAPILMIŞ
ÇALIŞMALAR HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

MURAT ŞİMŞEK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ TUNAY KARAKÖK

BARTIN-2023

T.C.

**BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ARTUKLULAR BEYLİĞİ ÜZERİNE TÜRKİYE'DE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR
HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

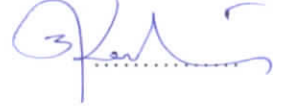
Murat ŞİMŞEK

BARTIN-2023

KABUL VE ONAY

Murat ŞİMŞEK tarafından hazırlanan “*Artuklular Beyliği Üzerine Türkiye’de Yapılmış alıőmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*” başlıklı bu çalışma, 14.07.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

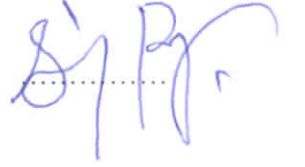
Baőkan : Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÜR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sinan PAKSOY

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıőtir.

Prof. Dr. M. Sabri GÖK
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK danışmanlığında hazırlamış olduğum “ARTUKLULAR BEYLİĞİ ÜZERİNE TÜRKİYE’DE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

14.07.2023

Murat ŞİMŞEK

ÖNSÖZ

Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinde ve bu coğrafyanın Türkiye ismini almasında Anadolu Beyliklerinin yadsınamaz bir önemi vardır. Bu beyliklerin en uzun ömürlüsü ise Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput olmak üzere üç kol halinde tarih sahnesinde yer alan Artuklulardır. Anadolu Türk İslam tarihinde gerek siyasi gerekse kültürel ve sanatsal anlamda önemli bir yer edinen Artuklular, Haçlı istilasına ilk meydan okuyan Türk Devleti olmasının yanında şifahane, medrese ve cami kültürünün gelişmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Literatüre bakıldığında, Artuklular hakkında çok sayıda çalışma yapıldığı görülmekle birlikte bibliyografya türünde bir çalışmanın yapılmadığı dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de, Türkçe çevirisi yapılmış olup Artukluların tarihine ışık tutan birincil kaynaklar ve Türkiye'de yapılan çalışmalara ilişkin kitaplar, kitap bölümleri, ansiklopedi maddeleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler ve bildiriler tespit edilmiştir. Ardından, bu çalışmalarda yer alan Artuklular ile ilgili bilgiler derlenerek gerek kaynak ve çalışmalar hakkında gerekse çalışmalardan elde edilen malumat verilmeye çalışılmıştır. Artuklularla ilgili malumat içerdiği tespit edilen bu kaynak ve çalışmalar, konu hakkındaki literatür, web siteleri, YÖK Tez platformu, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Milli Kütüphane ve ilgili üniversiteler ile illerin kütüphaneleri taranarak tespit edilmiştir. Bu sayede Artuklu tarihine ilişkin kaynakların geçirdiği süreci, müellifler ve eserleri üzerinden inceleme imkânı bulunmuştur. Artukluların tarihçesi ve üç kol halinde gelişen devletlerin başında bulunan hükümdarları konu edinen bilgilerin değerlendirilmesi ile başlayan süreç, Artukluların kültür-medeniyetini oluşturan unsurlar hakkındaki bilgilerin de değerlendirilmesi ile sonlandırılmıştır. En nihayetinde ise adı geçen medeniyet hakkında tafsilatlı ve araştırmacılara yol gösterici olacağı düşünülen bir bibliyografya ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırma bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Artuklular başlığını taşıyan Birinci Bölümde, Artuklulardan önce Orta Doğu'nun genel siyasi durumu, Artukluların kökeni, Artuk Bey'in kişiliği ve siyasi faaliyetleri, Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput Artuklu Devletlerinin hükümdarlar bazında genel tarihi ile Artuklu kültür ve medeniyeti hakkında bilgi verilmiştir. Artuklular Hakkındaki Tarihi Kaynakların İncelenmesi başlıklı İkinci Bölüm ise Birincil Kaynaklar, Kitap/Kitap Bölümleri, Ansiklopedi Maddeleri, Tezler, Makaleler ve Bildiriler adlı başlıklardan oluşturmaktadır. Son olarak hazırlanan Sonuç ve Öneriler bölümünde genel bir değerlendirme yapılmasının akabinde Kaynaklar bölümü ile

çalışma nihayete erdirilmiştir.

Artuklular Hakkındaki Tarihi Kaynakların İncelenmesi başlıklı ikinci bölüm on bir alt başlık şeklinde hazırlanmıştır. Birinci alt başlıkta; Artuklular hakkında tespit edilen müstakil ve ilgili birincil kaynaklar, ikinci alt başlıkta; Artuklularla ilgili bilgi içerdiği tespit edilen fakat çevirisine yahut metnine ulaşılabilen kaynaklar, üçüncü alt başlıkta; Artuklularla ilgili müstakil ve ilgili kitaplar ile kitap bölümleri, dördüncü alt başlıkta; Artuklularla ilgili bilgi içerdiği tespit edilen fakat çevirisine yahut metnine ulaşılabilen kitap ve kitap bölümleri, beşinci alt başlıkta; Artuklularla ilgili ansiklopedi maddeleri, altıncı alt başlıkta; Artuklularla ilgili bilgi içerdiği tespit edilen fakat çevirisine yahut metnine ulaşılabilen ansiklopedi maddeleri, yedinci alt başlıkta; Artuklularla ilgili Türkiye'deki üniversitelerde yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri, sekizinci alt başlıkta Türkiye'de yayınlamış dergilerde yer alan Artuklularla ilgili makaleler, dokuzuncu alt başlıkta; Artuklularla ilgili bilgi içerdiği tespit edilen fakat çevirisine yahut metnine ulaşılabilen makaleler, onuncu alt başlıkta; Türkiye'de düzenleniş sempozyum ve kongrelerde sunulmuş olan Artuklularla ilgili bildiriler ve son olarak on birinci alt başlıkta; Artuklularla ilgili bilgi içerdiği tespit edilen fakat çevirisine yahut metnine ulaşılabilen bildiriler verilmiştir.

Anadolu Türk İslam tarihi içerisinde önemli bir yer işgal eden ve fetret devri olarak nitelenebilecek Haçlı seferleri ile Moğol istilası dönemlerinde, Anadolu Türk varlığının adeta koruyucusu ve gözeticisi vazifesini Anadolu Beylikleri üstlenmiştir. Söz konusu beyliklerin en önemlilerinden biri olan Artuklular hakkında bilgi içeren, ülkemizde yayınlanmış müstakil ve ilgili birincil kaynaklar ile kitaplardan, Türkçe yazılmış yahut Türkçe'ye çevirilmiş olanları ile Türkçe kaleme alınmış çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen eserleri Türkiye ve Türkçe ile sınırlandırmamız, gerek eserlere ulaşmakta yaşanacak güçlüklerin zaman alacağı ve imkân sorunu oluşturacağı gerçeği ile yabancı dil konusunda yetkinliğin sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmaya, Artuklularla ilgili kaleme alınmış olan birincil kaynaklar, kitaplar ve kitap bölümleri, ansiklopedi maddeleri, tezler, makaleler ve bildiriler ile Artuklular hakkında bilgi içeren kaynak ve çalışmalar dahil edilmiştir. Ayrıca çalışmada, doğrudan Artuklu tarihi ile ilgisi olmamakla birlikte, araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülen, Artuklu örneğinde sanat, eğitim sistemi, mühendislik ve arkeometri gibi alanlarda kaleme alınmış kaynak ve çalışmalara da tez içerisinde yer verilmiştir. Tez çalışması meydana getirilirken

literatür, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı'nca yayınlanan e-kitap arşivi, web ağında yer alan dijital platformlar, YÖK Akademi veri tabanı, YÖK Tez veri tabanı, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Dergipark Platformu, Piri Keşif Aracı, Milli Kütüphane ve iller ile üniversitelerin kütüphaneleri taranmış olup ayrıca kaynak ve çalışmaların kaynakça bölümlerinden de faydalanılmıştır.

Çalışma kapsamında verilen kaynaklar, kitaplar ve kitap bölümleri; yazar, bölümün adı, kitabın adı, cildi, çevirenin/editörün adı, basıldığı yer, yayınevi ve tarih sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen ansiklopedi maddeleri; yazar, madde adı, ansiklopedi adı, cildi, basıldığı yer, yayınevi, tarih ve sayfa aralığı sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen yüksek lisans ve doktora tezleri; çalışmayı hazırlayan, çalışmanın adı, çalışmanın hangi üniversite ve enstitüye bağlı olarak hazırlandığı, programı (yüksek lisans, doktora), hazırlandığı yer ve tarih sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen makaleler; yazar, makalenin adı, yayınlandığı dergi, cilt ve sayı numarası, tarih ve sayfa aralığı sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen bildiriler; yazar, bildirin adı, sempozyumun/kongrenin/bildiri kitabının adı, cildi, sempozyumun yeri, tarih ve sayfa aralığı sırasıyla verilmiştir.

Artuklular hakkında yapılacak ilmi ve akademik çalışmalarda, yol gösterici ve yardımcı olması gayesiyle meydana getirilen bu çalışma, Artuklular hakkında araştırma yapacak olanlara temel bir kaynak rehberi olarak hizmet edebilir ise amacına ulaşmış olacaktır.

Çalışmamın tüm aşamalarında benden desteğini esirgemeyen değerli tez danışmanı hocam Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK ve savunma jürimde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÜR'e, Dr. Öğr. Üyesi Sinan PAKSOY'a, Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN'a ve Doç. Dr. Samet ALIÇ'a şükranlarımı borç bilirim.

Murat ŞİMŞEK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ARTUKLULAR BEYLİĞİ ÜZERİNE TÜRKİYE'DE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Murat ŞİMŞEK

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK

Bartın-2023, sayfa: 208

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Artuk Bey tarafından Kudüs bölgesinde temelleri atılan Artuklu Devleti, Fatımilerin, Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlgazi'yi Kudüs'ten çıkartmalarından sonra el Cezire bölgesinde yine Sökmen ve İlgazi tarafından ihya edilmiştir. Anadolu'nun Türk kimliği kazanmasında önemli bir rol oynayacak olan Artuklu Devletlerinin tarih serüvenide böylece başlamıştır. Türk ve İslam medeniyetini derinden sarsacak olan Haçlı Seferlerinin başlangıcında İslam dünyası, mağlup ve motivasyonunu kaybetmiş bir halde bulunmaktadır. Böyle bir zamanda, Sökmen, İlgazi, Belek gibi meşhur hükümdarlarının liderliğinde, Haçlılara ilk karşı koyan devlet olan ve Harran, Afrin gibi büyük zaferlerle Haçlılara el Cezire, Irak ve Kuzey Suriye yolunu kapatan Artukluların, Türk ve İslam dünyasına yaptıkları hizmetler takdire şayandır.

Kuruluşundan sonra Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput Artukluları olmak üzere üç kola ayrılan Artukluların, 1234 yılı itibariyle yalnızca Mardin kolu ayakta kalmıştır. Bu üç devlet, ayakta kaldıkları süre içerisinde birbirleriyle oldukları kadar Selçuklular, Zengiler, Eyyubiler, Atabegler, Haçlılar, İlhanlılar, Memlükler, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Timurlular gibi

dönemin büyük devletleriyle de yakın ilişki içerisinde bulunmuş ve bu devletler arasında ayakta kalabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Tüm bu baskı ve kargaşa içerisinde dahi özellikle Mardin Artukluları (1106-1409), Hısn-ı Keyfa Artukluları (1102-1232) ve Harput Artukluları (1112-1124 ve 1185-1233) ciddi bir devlet sistemi oluşturmaya çalışmış ve kimi zaman ilmi siyaset kimi zaman askeri çaba ile birkaç yüzyıl boyunca ayakta kalmayı başarmışlardır. Dönemin tüm baskı ve karmaşasına rağmen ilim, kültür ve sanat anlamında da oldukça yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmayı başaran Artukular döneminde, Mardin, Diyarbakır, Meyyafarikin, Düneysir, Hısn-ı Keyfa, Harput gibi şehirler zengin birer ticaret, ilim, kültür, sanat merkezi haline gelmiştir. Tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde Artukluların, Anadolu'nun Türkleşmesindeki rolü ile Türkiye kimliğinin oluşmasına katkıları oldukça önemlidir.

Artuklu Devletleri, geniş Orta Doğu coğrafyasına hükmetmeye çalışan büyük devletlerle olan yoğun münasebetleri nedeniyle, İbnül Ezrak, Kâtip Ferdi gibi kendi müstakil tarihçilerinin yanında, münasebette buldukları devletlerin tarihçileri tarafından da eserlerinde konu edilmiş yahut zikredilmişlerdir. Bu vesileyle, Artuklular hakkında birincil kaynak çeşitliliği nispeten zengindir. Bu kaynakların yanı sıra Artuklu siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel tarihi ile sanatı hakkında da önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Araştırma kapsamında tespit edilen kaynak ve çalışmalara tezimizde yer verilmiş olup Artuklu Devletleri hakkında, ilmi ve akademik araştırma yapacak olanlar için faydalı bir bibliyografik kılavuz vücuda getirilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Artuk Bey, Artuklular, Mardin Artukluları, Hısn-ı Keyfa Artukluları, Harput Artukluları, Kaynak, Kitap, Tez, Makale, Bildiri.

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

A BIBLIOGRAPHY EXPERIMENT ON STUDIES MADE IN TURKEY ON THE ARTUQIDS PRINCIPAL

Murat ŞİMŞEK

Bartın University

Graduate School

Department of History

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Tunay KARAKÖK

Bartın-2023, pp: 208

The Artuqid State, whose foundations were laid in the Jerusalem region by Artuk Bey, one of the commanders of the Great Seljuk Sultan Alparslan, was revived by Sökmen and Ilgazi in the Al Jazeera region after the Fatimids expelled Artuk Bey's sons Sökmen and Ilgazi from Jerusalem. Thus began the historical adventure of the Artuqid States, which would play an important role in Anatolia's gaining a Turkish identity. At the beginning of the Crusades, which will shake Turkish and Islamic civilizations deeply, the Islamic world is in a defeated and demotivated state. At such a time, under the leadership of their famous rulers such as Sökmen, İlğazi, Belek, the Artukids, who were the first state to oppose the Crusaders and blocked the way to Al Jazeera, Iraq and Northern Syria to the Crusaders with great victories such as Harran and Afrin, are admirable for their services to the Turkish and Islamic world.

After the establishment of the Artukids, which were divided into three branches as Mardin, Hısn-ı Keyfa and Harput Artukids, only the Mardin branch survived as of 1234. During their survival, these three states were in close relations with each other as well as with the great states of the period such as the Seljuks, Zengis, Ayyubids, Atabeg, Crusaders, Ilkhanids, Mamluks, Akkoyunlus, Karakoyunlus, Timurids, and they made great efforts to survive among these states. Even in all this pressure and turmoil, especially Mardin Artuqids (1106-1409), Hısn-ı Keyfa Artuqids (1102-1232) and Harput Artuqids (1112-1124 and 1185-1233)

tried to create a serious state system and sometimes they tried to create a political system. They managed to survive for several centuries with military effort. Cities such as Mardin, Diyarbakır, Meyyafarikin, Düneysir, Hısn-ı Keyfa, and Harput became rich centers of commerce, science, culture and art during the Artulu period, which managed to reach a very high level of civilization in terms of science, culture and art despite all the pressure and complexity of the period. has arrived. When all these issues are evaluated together, the role of the Artuqids in the Turkification of Anatolia and their contribution to the formation of Turkish identity are very important.

The Artuqid States have been mentioned or mentioned in their works by the historians of the states they are in contact with, as well as by their own independent historians such as Ibnul Ezrak and Katip Ferdi, due to their intense relations with the great states that tried to dominate the wide Middle East geography. On this occasion, the diversity of primary sources about the Artuqids is relatively rich. In addition to these sources, a significant number of studies have been carried out on the Artuqid political, economic, social and cultural history and art. The sources and studies identified within the scope of the research are included in our thesis and an effort has been made to create a useful bibliographic guide for those who will do scientific and academic research on the Artuqid States.

Keywords: Artuk Bey, Artukids, Mardin Artukids, Hısn-ı Keyfa Artukids, Harput Artukids, Source, Book, Thesis, Article, Proceeding.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	ii
BEYANNAME.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. ARTUKLULAR.....	3
2.1. Bölgenin Genel Siyasi Durumu.....	3
2.2. Artuk Bey ve Artukluların Kuruluşu.....	5
2.3. Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti (1102-1232).....	7
2.3.1. Sökmen b. Artuk (1102-1104).....	7
2.3.2. İbrahim b. Sökmen (1104-1108).....	9
2.3.3. Rükneddin Davud b. Sökmen (1108-1144).....	10
2.3.3. Fahreddin Kara Arslan (1144-1167).....	12
2.3.4. Nureddin Muhammed (1167-1185).....	13
2.3.5. Kutbeddin II. Sökmen (1185-1200).....	14
2.3.6. Nasıreddin Mahmud (1200-1222).....	14
2.3.7. Melik Mesud b. Mahmud.....	15
2.4. Harput Artuklu Devleti (1185-1234).....	16
2.4.1. Belek b. Behram.....	16
2.4.2. İmâdeddin Ebu Bekir (1185-1204).....	18
2.4.3. Nizâmeddin İbrahim (1204-1223).....	18
2.4.3. İzzeddin Ahmed/Hızır/Nureddin Artukşah (1223-1234).....	19
2.5. Mardin Artuklu Devleti (1106-1409).....	19
2.5.1. Necmeddin İlgazi (1106-1122).....	19
2.5.2. Hüsâmeddin Timurtaş (1122-1154).....	23
2.5.3. Necmeddin Alpi (1154-1176).....	24
2.5.4. Kutbeddin II. İlgazi (1176-1184).....	26
2.5.5. Hüsameddin Yavlak Arslan (1184-1204).....	27
2.5.5. Nasıreddin Artuk Arslan (1204-1239).....	28
2.5.6. Necmeddin Gazi (1239-1260).....	29

2.5.7. Fahreddin (Muzafferüddin) Kara Arslan (1260-1291).....	30
2.5.8. I. Şemseddin Davud (1291-1294).....	31
2.5.9. II. Necmeddin Gazi (1294-1312).....	31
2.5.10. Melikü'l-Adil İzzeddin Ali Alpi (1312).....	32
2.5.11. Melik Salih Şemseddin (1312-1365).....	32
2.5.12. Melikü'l-Mansur Ahmed (1365-1368).....	33
2.5.13. Melikü's-Salih Mahmud (1368).....	34
2.5.14. Melikü'l-Muzaffer Davud (1368-1376).....	34
2.5.15. Melikü'z-Zâhir Mecdeddin İsa (1376-1407).....	35
2.5.16. Melikü's-Salih Şihâbeddin Ahmed (1407-1409).....	37
2.6. Müstakil Valiler-Meyyafarikin ve Bire Yönetimleri.....	38
2.7. Kültür-Medeniyet.....	39
2.7.1. Siyasi ve İdari Yapı.....	39
2.7.2. İktisadi Hayat.....	40
2.7.3. Beşerî ve Sosyal Hayat.....	43
2.7.4. Mimari ve Sanat.....	45
2.7.5. İlim ve Fikir Hayatı.....	48
3. ARTUKLULAR HAKKINDAKİ TARİHİ KAYNAKLARIN İNCELENMESİ....	52
3.1. Temel Kaynaklar.....	52
3.2. Diğer Kaynaklar.....	89
3.3. Kitap ve Kitap Bölümleri.....	91
3.4. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Kitap/Kitap Bölümleri.....	108
3.5. Ansiklopedi Maddesi.....	109
3.6. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Ansiklopedi Maddeleri.....	114
3.7. Tezler.....	114
3.8. Makaleler.....	121
3.9. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Makaleler.....	139
3.10. Bildiriler.....	140
3.11. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Bildiriler.....	172
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA.....	178
ÖZGEÇMİŞ.....	208

KISALTMALAR DİZİNİ

TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
İA	: İslam Ansiklopedisi (MEB)
Çev.	: Çeviri
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Yay.	: Yayınları
s.	: Sayfa
Ed.	: Editör
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Bil.	: Bilgiler
Enst.	: Enstitüsü
Bkz.	: Bakınız
Semp.	: Sempozyum
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

Toplumlarda, millet bilinci inşasının en önemli yapı malzemelerinin başında şüphesiz tarih ilmi gelmektedir. Aynı zamanda tarih, makro ve mikro ölçeklerde insanlığın, toplumların, medeniyetlerin tarih sahnesinde var oluş süreçlerini izlememize, bu süreçte oynadıkları rolü ve medeniyete sağladıkları katkıyı anlamamıza olanak sağlar. Tarih ilminin temel materyallerini ise müelliflerin kaleme aldığı kaynaklar, bu kaynaklar ışığında hazırlanan çalışmalar, Arkeoloji, Nümizmatik, Coğrafya, Filoloji gibi yardımcı ilimlerin çalışmaları oluşturmaktadır. Dolayısı ile tarih sahnesinde var olmuş bir medeniyeti tam olarak anlayabilmek için o medeniyetin yalnızca tarihini değil, coğrafyasını, dilini, iktisadını, sosyolojisini, sanatını, düşünce dünyasını ve hatta psikolojini bilmek gerekir. Bu düşünceden hareketle, araştırmamızda yer verilen kaynak ve çalışmalarda mümkün olduğunca geniş bir ilmi yelpaze kullanılmaya çalışılmıştır. Orta Doğu ve Anadolu Türk İslam tarihinde önemli bir yer işgal eden Artuklu Medeniyeti ile ilgili tarihi kaynakların yanı sıra, arkeoloji, nümizmatik, mühendislik, sanat, düşünce dünyası, gelenek ve dil özellikleri gibi alanlarda tespit edilen ve fayda sağlayabileceği düşünülen tüm çalışmalar, araştırmamıza dahil edilmiştir.

Artukluların, yaşadıkları dönem ve coğrafya itibariyle oldukça fazla sayıda medeniyetle ilişki içerisinde olması ve bu süreçte tarih sahnesinde oynadıkları rol, birincil kaynak çeşitliğinin artmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde de Artuklularla ilgili farklı alanlarda yeni çalışmalar yürütülmeye devam edilmektedir. Yukarıda ifade edilen kaynak ve çalışma çeşitliliğinin fazlalığı bir avantaj olmasının yanında, araştırmacılar açısından literatür taraması sürecinde zaman ve emek açısından güçlükler de oluşturmakta ve tekrara düşülmesi, konu saptama zorluğu gibi dezavantajlara da sebep olabilmektedir. Bibliyografya çalışmaları ise bu güçlüğü ortadan kaldırmaya yönelik hazırlanmış kılavuz çalışmalar olması hasebiyle önemlidir. Ayrıca bu çalışmalar, genel anlamda araştırılan konu dahilinde ne tür çalışmalar meydana getirildiği, hangi alanlara yoğunlaştığını ortaya koymak gibi işlevsel bir karektere sahiptir. Haliyle araştırmacıların, öncelikle konuya hangi açıdan bakacaklarını ve hangi tür araştırmalara meyledeceklerini bibliyografya sayesinde elde etmeleri mümkündür.

Artuklular Beyliği Üzerine Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi isimli bu çalışmamızı, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır ve Harput çevresinin

tarihsel ve toplumsal bir miras olma özelliği bakımından mühim bir dönemini oluşturan Artukluların, daha detaylı ve seviyeli araştırılması, mükerrer çalışmalar yapılmaması için en son ve güncel hali ile bir bibliyografyasının hazırlanmasının önemli olduğundan hareketle meydana getirmeyi amaçladık. Elbetteki araştırmamızda yer almayan çalışmalar olması mümkündür zira tüm literature hâkim olabilmek imkanına sahip değiliz. Amacımız doğrultusunda inceleme fırsatı bulduğumuz kaynak ve çalışmalardan hareketle Artukluların siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı başta olmak üzere nümizmatik, mimari, ilmi, sanatsal ve benzeri alanlarda malumat içeren çalışmalara yer verilmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, uygun döküman ve örneklem analizi yapılmak suretiyle meydana getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya, Artuklularla ilgili kaleme alınmış olan birincil kaynaklar, kitaplar ve kitap bölümleri, ansiklopedi maddeleri, tezler, makaleler ve bildiriler ile Artuklular hakkında bilgi içeren kaynak ve çalışmalar dahil edilmiştir. Ayrıca çalışmada, doğrudan Artuklu tarihi ile ilgisi olmamakla birlikte, araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülen, Artuklu örneğinde sanat, eğitim sistemi, mühendislik ve arkeometri gibi alanlarda kaleme alınmış kaynak ve çalışmalara da tez içerisinde yer verilmiştir. Tez çalışması meydana getirilirken literatür, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı'na yayınlanan e-kitap arşivi, web ağında yer alan dijital platformlar, YÖK Akademi veri tabanı, YÖK Tez veri tabanı, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Dergipark Platformu, Piri Keşif Aracı, Milli Kütüphane ve iller ile üniversitelerin kütüphaneleri taranmış olup ayrıca kaynak ve çalışmaların kaynakça bölümlerinden de faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında verilen kaynaklar, kitaplar ve kitap bölümleri; yazar, bölümün adı, kitabın adı, cildi, çevirenin/editörün adı, basıldığı yer, yayınevi ve tarih sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen ansiklopedi maddeleri; yazar, madde adı, ansiklopedi adı, cildi, basıldığı yer, yayınevi, tarih ve sayfa aralığı sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen yüksek lisans ve doktora tezleri; çalışmayı hazırlayan, çalışmanın adı, çalışmanın hangi üniversite ve enstitüye bağlı olarak hazırlandığı, programı (yüksek lisans, doktora), hazırlandığı yer ve tarih sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen makaleler; yazar, makalenin adı, yayınlandığı dergi, cilt ve sayı numarası, tarih ve sayfa aralığı sırasıyla verilmiştir. Çalışma kapsamında verilen bildiriler; yazar, bildirinin adı, sempozyumun/kongrenin/bildiri kitabının adı, cildi, sempozyumun yeri, tarih ve sayfa aralığı sırasıyla verilmiştir. Kaynak, dil, zaman, mekân ve konu başlığı gibi temel sınırlılıkları bulunan bu çalışma sayesinde Artuklular ile ilgili kapsamlı bir bibliyografya meydana getirilmeye çalışılmıştır.

2. ARTUKLULAR

2.1. Bölgenin Genel Siyasi Durumu

Anadolu coğrafyasının Türkler tarafından yurt edinilmeye başlanmasının miladı genellikle, 1071 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ile Doğu Roma İmparatoru Romen Diyojen arasında vuku bulan Malazgirt Savaşı'nın, Sultan Alparslan'ın galibiyetiyle sonuçlanmasına dayandırılır. Bu tespit büyük ölçüde doğru olmakla birlikte Türklerin Anadolu'ya ilk gelişleri Malazgirt Savaşı'ndan önceye uzanır. Tuğrul ve Çağrı Beyler, Gazneli Sultanı Mahmud karşısında tutunamayınca Tuğrul Bey çöle çekilmiş, Çağrı Bey ise Doğu Anadolu'ya bir keşif seferi düzenlemiştir (Köymen, 2000). Bu sefer 1018 yılında vuku bulmakla birlikte Çağrı Bey'in burada göçebe Türkmenlere rastlaması, Türklerin bu bölgeye daha önceki bir tarihte geldiklerini göstermektedir. Ayrıca daha 964 yılında Horasan'dan Ermeniye olarak geçen bu bölgeye gaza seferleri düzenlendiği bilinmektedir (Kafesoğlu, 1972).

Malazgirt Zaferi sonrasındaki sürece gelirse Selçuklular, bu zaferle birlikte Doğu Roma'nın gücünü kırmış ve akıncılar ile göçebe Türkmenlere Anadolu'nun yolunu tamamen açmışlardır. Bu hususta genel geçer inanın aksine Peter GOLDEN'in, Sultan Alparslan'ın Bizans'ı fethetme niyetinde olmadığını, zafer sonrasında dahi asıl hedefinin Mısır olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir (Golden, 2020).

Yine de fetih ve gaza motivasyonu ile hareket eden Sultan Alparslan'ın, Artuk Bey, Saltuk Bey, Afşin Bey gibi akıncı beyleri kısa zamanda Adalar ve Marmara denizlerine kadar ilerlemişlerdir. Bu dönemde Horasan ve Maverünnehir'den Anadolu'ya akan Türkmen göçü ciddi ölçüde yoğunlaşmıştır. Malazgirt Zaferi sonrası dönemin öncesinden asıl önemli farkı ise, bu dönemdeki göçlerin ve akınların amacının, Malazgirt öncesi dönemdeki gibi istila ve yağma amacıyla değil yerleşme ve yurt edinme amacıyla yapılmış olmasıdır (Sevim ve Yücel, 1990).

Malazgirt Zaferi'nin akabinde, Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir merhaleyi oluşturan Saltuklu, Artuklu, Mengücekli, Danişmendli, Sökmenli gibi birinci Dönem Anadolu Beylikleri tarih sahnesine çıkmıştır. Kurucuları genellikle Sultan Alparslan'ın akıncı beyleri olan bu beylikler, Gürcüler ve Doğu Roma ile savaşmış, 1096 yılından 1272 yılına kadar devam eden Haçlı seferleri sürecinde Haçlılarla ve bu süreçte kurulan Urfa Kontluğu, Antakya Prensiği gibi Haçlı bakiyeleriyle de mücadele etmişlerdir (Turan, 1969).

Anadolu coğrafyasının bir diğer önemli dönüm noktası 1075 yılında Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulan Türkiye Selçuklularıdır. Türkiye Selçuklularının, Anadolu beylikleriyle rekabet içerisinde olmakla birlikte Haçlılar karşısında ittifak kurarak birlikte mücadele edebilmeleri, (özellikle Selçuklu-Danişmendli ittifakı) Haçlılara Anadolu yolunu kapatmış ve bu sayede Anadolu'daki Türk varlığı bu ciddi tehlikeden kurtulmuştur (Cahen, 1979). Ayrıca, Anadolu coğrafyası için Türkiye ismi ilk kez bu seferler sürecinde, Haçlı müellifleri tarafından kullanılmıştır (Koca, 2008).

Moğol istilasına kadar Anadolu'nun en önemli siyasi gücü Türkiye Selçukluları olmuştur. Fakat Moğol tehdidinin belirmesine karşın Selçuklu, Harezmi, Eyyubi ve yerel beylikler ile emirlikler arasındaki rekabet, Moğollar karşısında ortak bir cephe oluşturma imkanını ortadan kaldırmıştır. En nihayetinde, Anadolu'ya saldıran Moğollarla 1243 yılında Köseadağ mevkiinde yapılan savaşta Türkiye Selçukluları mağlup olmuş ve Anadolu, Moğolların istilasına maruz kalmıştır (İbn Bibi, 1996). Moğol istilasını, Anadolu'da ciddi bir yıkım ve karmaşaya sebep olmuş, yerel siyasi güçler ya Türkiye Selçukluları gibi yıkılmış ya da Mardin Artukluları gibi Moğollara tabi olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bu çalışmaya konu edilen Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput Artukluları, Mardin, Diyarbakır, Harput, Harran, Nusaybin ve Halep çevresinde yayılma göstermişlerdir. Bu devletler, Anadolu'da istila ve otorite karmaşasının olduğu bir dönemde, hem kendi bölgelerinde belli bir huzur ve sükûn ortamı oluşturmuş hem de Anadolu'nun Türkleşmesi ve imarı adına büyük hizmetler ifa etmişlerdir. Bu vesileyle söz konusu devletler kuruluşlarından itibaren siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yönleriyle özet olarak aşağıda sırası ile ele alınacaktır.

2.2. Artuk Bey ve Artukluların Kuruluşu

Artukluların kökeni ile ilgili elimizde kesin kanıtlar bulunmamakta olup bu hususta öne sürülen iki tez dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, XIV. yüzyıl Memlük müellifi Şemsüddin Cezeri'nin "Cevahirü's-sülük" adlı eserinde ifade ettiği üzere Artukluların, Oğuzların Döğer boyuna mensup olduğu şeklindedir (Sevim, 1962). İkinci tez ise Ali Emiri Efendi'nin neşrettiği Mülük-i Artukiyye adlı eserde belirttiği şekliyle Artuklu sikkelerinde Kayı damgası olduğundan Artukluların, Oğuzların Kayı boyuna mensup olduğu yönündedir (Ali Emiri, 2006). Osman Turan ise Artukluların kabile teşkilatına, gelenek ve anelerine son derece bağlı olduklarını, Artuk ilinde oldukça kalabalık olarak ikamet eden ve Artuklu hanedanına sadık olan Döğer topluluklarının bulunduğunu, fakat buna mukabil hiç Kayı topluluğuna rastlanmadığını ve Artuklu sikkelerinin çoğunda Kayı damgasına benzer bir damga bulunmadığını ifade ederek Cezeri'nin kaydının doğru olduğu kanaatini ileri sürmektedir (Turan, 2019). Nitekim Faruk Sümer'de, Artukoğlu hanedanının Döğer boyuna mensup olduğunu, Artuk Bey ve oğullarının XI. ve XII. yüzyıllarda Türkmenler arasında büyük nüfuzları olduğunu ve soylu bir aileden geldiklerini ifade etmektedir (Sümer, 1972).

Devlete adını veren Eksük oğlu Artuk Bey, 1063 yılında Azerbaycan bölgesinde ikamet eden geniş bir Türkmen kitlesinin başında iken Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın hizmetine girmiş ve ne savaşta ne de barışta yanından ayrılmayarak en önemli kumandanlarından biri haline gelmiştir. Dolayısı ile Artuk Bey'in Malazgirt Savaşı'nda da bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu tarihten önce ise Artuk Bey hakkında herhangi bir malumata rastlanmamaktadır (Sevim, 1962). Savaşlardaki üstün başarısı ve yeteneği ile Sultan Alparslan'ın takdirini kazanan bu kudretli Türkmen komutanı, kendisine Hulvan'ın ikta edildiği Melikşah döneminde de katıldığı bütün savaşlardan zaferle ayrılmıştır. (Müneccimbaşı, 2001). Sultan Alparslan tarafından Anadolu'nun fethine memur edilen Artuk Bey, karşısına çıkan Bizans ordularını mağlup ederek İzmit Körfezine kadar ilerlemiştir. Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine vezir Nizamülmülk tarafından geri çağırılmış ve Melikşah ile Kavurd arasındaki taht mücadelesinde Melikşah'a destek olarak kazanmasında rol oynamıştır. Artuk Bey'in Anadolu'dan çekilmesi ise onun boşluğunu fırsata çeviren Kutalmışoğullarının yükselmesine zemin hazırlamıştır. (Turan, 1980).

Artuk Bey, Hulvan'da ikamet etmekte iken özellikle Abbasi hilafeti için ciddi bir tehdit haline gelen Ahsa ve Bahreyn Karmatileri üzerine gönderilmiş ve bu görevi de başarıyla

yerine getirmiştir. Öyle ki, Abbasi halifesi Artuk Bey'e teşekkür içeren bir ferman okutarak kendisine hilat ve hediyeler vermiştir (İbnü'l-Cevzî, 2011). Sultan Melikşah, 1084 yılında Fahrüddeve bin Cüheyr'i, yanına Artuk Bey'i de katarak Mervani yönetimindeki Diyarbakır üzerine göndermiştir. Mervani emiri, destek için Şerefüddeve Müslim'i yardıma çağırılmışsa da Selçuklu ordusu karşısında müttefik kuvvetler Amid kalesine sığınmak zorunda kalmıştır. Sefer sırasında, Artuk Bey ile Fahrüddeve arasında bir huzursuzluk çıkmış olması olasıdır zira muhasara sırasında Şerefüddeve Müslim gizlice Artuk Bey'le anlaşarak Amid kalesinden kaçmıştır. Bu hadisenin ardından Diyarbakır bölgesinden ayrılan Artuk Bey, Melikşah'ın tepkisinden çekinerek Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'a katılmıştır. Tutuş'la birlikte Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın üzerine yürümüş ve Süleymanşah'ın hayatını kaybettiği bu savaştan da galip çıkmıştır. Melikşah'ın Harran bölgesine ilerlemesi üzerine Tutuş'la birlikte Dımaşk'a dönen Artuk Bey'e, hizmetlerinin karşılığında Kudüs valiliği tevdi edilmiş ve burada beş sene ikamet ettikten sonra 1091 yılında, beyliğini kurduğu Kudüs'te vefat etmiştir (Artuk, 1944). Artuk Bey'in, Türk hakimiyet mefkuresinin bir simgesi olarak Kudüs şehrindeki Diriliş Kilisesinin tavanına üç ok atmak suretiyle nişan bıraktığı kaydını bize aktaran Urfalı Mateos, kendi döneminde bu nişanın yerinde durduğunu ifade etmektedir (Mateos, 2000). Selçuklu tarihinde oldukça mühim bir yeri olan ve önemli vazifeler ifa eden, Anadolu'nun fethi sürecinde Bizans ordularına diz çöktüren bu namağlup Türkmen komutanı için duayen tarihçilerimizden Mükrimin Halil Yınanç, "Selçuklu İmparatorluğunun sarsılmaz direklerinden birisi" vasıflandırması yaparak Artuk Bey'e olan hayranlığını dile getirmektedir (Sevim, 1962). Artuk Bey'in ardından Sökmen, İlgazi, Behram, Abdulcebbar, Siyavuş, İnal, Alp-yaruk, Beg-taş ve Ala-taş adlı oğulları kalmıştır. Bunların arasında tarihsel öneme sahip olanlar Sökmen ve İlgazi'dir. İlgazi Kudüs'te kalırken Sökmen Diyarbakır havalisinde hakimiyet kurma girişimlerine başlamış ve ilk olarak Suruç'u almıştır. Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş'un ölümünden sonra Halep'te hâkim olan oğlu Rıdvan ile Dımaşk'ta hâkim olan oğlu Dukak arasındaki hakimiyet mücadelesine dahil olan Sökmen ve İlgazi, Melik Rıdvan'ın kardeşini mağlup etmesinde etkin rol oynadılar. Fakat bu mücadele sırasında İlgazi bir süreliğine Dukak'ın eline esir düşmüştür (Turan, 2019). Suriye ve çevresindeki Türk hükümdarları arasında çatışma ve ihtilafın yoğun olduğu bu dönemde başlayan Haçlı seferleri, bölgenin siyasi yapısını derinden etkilemiştir. Öyleki, Birinci Haçlı ordusu 1097 yılında Antakya'yı kuşattığında, Antakya Emiri Yağısıyan Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'tan ve Suriye Selçuklu emirleri ile yerel beylerden yardım istemiş, bu istek üzerine Berkyaruk tarafından görevlendirilen ve Artukoğlu Sökmen'in de dahil olduğu Musul Emiri Kürboğa komutasındaki birleşik

güçlerden müteşekkil oldukça büyük bir ordu Antakya'yı kurtarmak için yola çıkmıştı. Fakat Kürboğa'nın sefer sırasında yersiz bir Urfa kuşatması ile vakit kaybetmesi ve ardından yapılan stratejik hatalar ile emirler arasındaki anlaşmazlıklar, Haçlı seferini daha Antakya önünde durdurma fırsatını elden kaçırdığı gibi sefer büyük bir hezimetle son bulmuştur (Öngöl, 2021). Haçlı seferlerinin baskısından faydalanan Fatımiler, 1098 yılında büyük bir orduyla Kudüs'e saldırarak şehri Sökmen ve İlgazi'den teslim aldılar. Kudüs'un kaybından sonra Sökmen Suruç'a dönmüş ve Hısn-ı Keyfa'ya hâkim olmuştur. İlgazi ise Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'in hizmetine girmiş olup kendisine önce babasının iktası olan Hulvan, ardından Sincar ve son olarak Bağdat şahneliği verilmiştir. Fatımiler ise Kudüs'ü muhafaza edememiş ve şehir Haçlılar'ın eline geçmiştir (İbnü'l Ezrak, 1992).

Sökmen tarafından 1102'de Hısn-ı Keyfa'da kurulan Artuklu devleti kısa sürede Mardin'e hâkim olmuştur. İlgazi ise birkaç yıl sonra Mardin'i ele geçirmiş ve 1106 yılı itibarıyla Mardin Artuklu devletini kurmuştur. Harput kolu ise 1112'de Belek Gazi tarafından kurulmuştur (Alptekin, 1991). Bu üç kolun kurucusu olan hükümdarların ortak özellikleri ise Haçlılara karşı verdikleri destansı mücadeleleridir. Hatta dönemin en önemli tarihçilerinden İbnül Ezrak, Artukoğullarının Bizans ve Franklar nezdinde büyük bir ismi ve Frankların ruhunda büyük bir korkusu olduğunu ifade etmektedir (İbnü'l Ezrak, 1992). Üç kol halinde teşekkül eden bu Artuklu devletlerini ayrı başlıklar altında ele almak isabetli olacaktır.

2.3. Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti (1102-1232)

2.3.1. Sökmen b. Artuk (1102-1104)

Devletin kurucusu ve ilk hükümdarı, Artuk Bey'in oğlu Muînüddevlü Sökmen b. Artuk et-Turkmanî'dir. Kudüs'ten ayrıldıktan sonra Diyarbakır havalisine gelen Sökmen, Suruç'a yerleşmiş ve Urfa bölgesinde de etkinlik kurmuştu. Fakat Haçlıların bölgeye gelmesi ve ardından Urfa şehrinin Ermeniler tarafından Haçlılara teslim edilmesi üzerine Sökmen, Urfa Haçlılarının üzerine yürümüş fakat mağlup olmuştur. Bu sırada Suruç şehrini, Sökmen adına kardeşi Behram idare etmekteydi. Onun vefatından sonra ise şehrin yönetimi Sökmen tarafından Behram'ın oğlu Belek'e verildi. Sökmen'in yenilgisinden sonra Suruç'u kuşatan Haçlılar şehri ele geçirerek halkını katlettiler (Müneccimbaşı, 2001). Suruç'tan çekilmek zorunda kalan Sökmen Diyarbakır bölgesinde kendisine yurt aramakta iken Musul emiri

Kürboğa, yanında Zengi olduğu halde Amid şehrine saldırdı. Bu saldırı karşısında zor duruma düşen Amid hâkimi İnaloğlu Sökmen'den yardım istemiştir. Bu fırsatı değerlendiren Sökmen, kardeşinin oğlu Yakutî ile birlikte kalabalık bir ordu toplayarak Amid emirine yardıma gitmiş fakat yapılan savaşta mağlup olmuştur. Yakutî ise bu savaşta Kürboğa'ya esir düşerek Mardin Kalesinde hapsedilmiştir. Kürboğa, zorlukla kazandığı bu zafer sonrasında muhkem surlarla korunan Amid'i alamayacağını anlayarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sefer dönüşünde Sultan Berkyaruk tarafından Hoy şehri üzerine gönderilen Kürboğa burada vefat etmiştir. Kürboğa'nın vefatı üzerine Musul ileri gelenleri şehri, Hısn-ı Keyfa emiri Türkmen Musa'ya teslim etmiş fakat durumu haber alan Ceziret-i İbn Ömer hâkimi Çökürmüş Musul'a saldırmıştır. Zor durumda kalan Türkmen Musa, Sökmen'den yardım isteyerek karşılığında Hısn-ı Keyfa ve on bin dinar vereceğini vaat etmiştir. Bu talebe derhal olumlu yanıt veren Sökmen'in ordusuyla Musul'a geldiğini haber alan Çökürmüş, Musul'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Kendisini karşılamak üzere şehirden çıkan Türkmen Musa'nın suikast sonucu öldürüldüğünü öğrenen Sökmen, hızla geri dönerek Hısn-ı Keyfa'ya gelmiş ve Türkmen Musa'nın naibinden şehri teslim almıştır. Böylelikle Artukluların Hısn-ı Keyfa (Sökmeniyye) kolu 1102 yılı itibariyle kurulmuş bulunmaktadır (Sevim, 1962).

Sökmen'in Hısn-ı Keyfa'da devletini kurduğu dönemde, Berkyaruk tarafından Bağdat şahneliğine Gümüştekin'in atanması üzerine zor duruma düşen İlgazi, kardeşinden yardım istemiştir. İlgazi ile birlikte Muhammed Tapar'a tabi olan Sökmen, Hille Emiri Sadaka ile anlaşarak kardeşine yardıma koşmuş ve Berkyaruk'un şahne olarak atadığı Gümüştekin'i şehre sokmayarak İlgazi'nin şahneliği geri almasını sağlamıştır (Artuk, 1944).

Mardin'de mahpus iken bir şekilde hapisten çıkıp şehrin idaresini ele geçiren Yakutî'nin 1103 yılında vefat etmesi üzerine şehrin idaresini ele alan kardeşi Ali'nin, Çökürmüş'le iş birliği yaptığını öğrenen Sökmen, duruma müdahale ederek Mardin'i Ali'nin elinden almıştır (Yaşa, 2016).

Müslüman dünyasında bu hadiseler gerçekleşirken Suriye kıyı şeridi ve Urfa çevresinde iyice güçlenen Haçlılar, Bohemond, Tancred, Baudouin gibi önemli Haçlı liderleri komutasındaki büyük bir orduyla Harran üzerine yürüdüler. Bu şekilde Irak ve hatta Bağdat yolunu açmak niyetindeydiler. Bu sırada ise Sökmen, Yakutî'nin kanını dava ederek Çökürmüş'le savaş halinde idi. Yaklaşan Haçlı tehdidi karşısında savaşı bir kenara bırakan

iki emir ittifak yapmaya karar verdiler. Sökmen'in komutasındaki yedi bin süvari ile Çökürmüş'ün komutasındaki üç bin süvariden müteşekkil İslam ordusu, Belih Çayı kıyısında sahte ricat hareketiyle Haçlı ordusunu tuzağa düşürerek ağır bir yenilgiye uğrattılar. Haçlıların mağlubiyeti öyle büyüktü ki Kont Baudouin esir düşmüş, Bohemond ve Tancred canını zor kurtarmış, on iki bir civarı Haçlı askeri hayatını kaybetmişti. Zaferin hemen ardından Sökmen, askerlerine Haçlı elbisesi giydirerek civardaki kalelere yollamış ve bu şekilde birkaç kaleyi de ele geçirmiştir. Savaş sonunda, Çökürmüş'ün adamları tarafından Sökmen'in elinde esir bulunan Kont Baudouin kaçırılmış ve buna öfkelenen askerlerinin müdahale talebine karşın Sökmen, "Müslümanların bu gazadan duydukları sevinç, bizim aramızdaki ihtilaf yüzünden kedere dönmesin, düşmanları Müslümanlara güldürerek öfkemi teskin etmek istemem." diyerek âlicenaplığını bir kez daha göstermiştir (İbnü'l Esir, 1991).

Bu sırada yine Haçlı saldırısı altında olan Trablus şehri sahibi Fahrülmülk b. Ammar Sökmen'den yardım istedi. Yardım talebine olumlu yanıt veren Sökmen, yola çıktığı sırada Dimaşk atabeyi Tuğtekin'den, ağır hasta olduğunu ve bu sebeple şehri emin biri olarak kendisine teslim etmek istediğini bildiren bir mektup aldı. Bu haber üzerine yolunu Dimaşk'a çeviren Sökmen, Karyeteyn'e vardığı sırada difteriye yakalanarak 1104 yılında vefat etti. Naaşı maiyeti tarafından Hısn-ı Keyfa'ya getirilerek burada defnedilmiştir (Öngül, 2021). Haçlılara karşı adeta İslam dünyasının ilk kılıcı olan ve Haçlılara karşı ilk büyük zaferi kazanarak Müslümanlara umut ve cesaret veren Emir Sökmen, hastalığı ağırlaşınca askerleri tarafından Hısn-ı Keyfa'ya geri götürülmek istenmiş fakat o, "Ölümden korkup ta cihat azminden vazgeçmem, şayet bu yolda ölürsem inşallah şehit olurum." diyerek geri dönmemiştir. Dirayetli, ihtiyatlı, dahi, ileri görüşlü ve hayır hasenatı çok olan bu büyük Türkmen lideri, sadece Artuklu Medeniyetinde değil Türk İslam medeniyetinde de oldukça önemli bir mevkiyi işgal etmiştir (Müneccimbaşı, 2001).

2.3.2. İbrahim b. Sökmen (1104-1108)

Sökmen'in oğlu olan İbrahim, babasının ölümünden sonra Hısn-ı Keyfa'da tahta çıkmış fakat babası kadar başarılı bir idareci olamamıştır. İbrahim, hükümdarlığı döneminde Mardin'in idaresini Emir Şems'e vermiştir. Mardin'in bu durumunu öğrenen İlgazi, 1106 yılında Mardin'in idaresini kendi eline almış ve İbrahim'de amcası İlgazi'ye tabi olmuştur.

Amcasının gölgesinde Hısn-ı Keyfa'da kısa süreli hakimiyet süren İbrahim, 1108 yılında vefat etmiştir (Öngül, 2021).

2.3.3. Rükneddin Davud b. Sökmen (1108-1144)

Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti'nin kurucusu Sökmen'in oğlu olan Rükneddin Davud, ağabeyi İbrahim'in ölümü üzerine 1108 yılında Hısn-ı Keyfa Artuklu tahtına oturmuştur. Davud'un, hükümdarlığından önceki hayatı hakkında ise bir malumata ulaşılamamaktadır. Bu dönemde, Mardin hâkimi olan amcası İlgazi'ye tabi olan ve savaşlarda ona destek veren Davud'un, amcasına bizzat yardım ettiği tek savaş ise Dara yakınlarındaki Kourdis'te, Musul hâkimi Aksungur el Porsuki ile yapılan savaştır. Bu savaş, İlgazi ile Aksungur'un ihtilafa düşmesi üzerine Aksungur'un, İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı esir alması yüzünden çıkmış ve üç Artuklu kolunun birleşik orduları Aksungur'u mağlup etmiştir. Davud, bu savaş dışında da İlgazi'ye olan desteğini sürdürmüş olup amcasının 1122 de vefatı üzerine Artuklu ailesinin reisi konumuna gelen Belek Gazi'ye tabi olmuştur (Ataoglu, 1992). Belek Gazi'nin 1125 yılında ölümü üzerine Artuklu birliği bozulmuş ve her kolun lideri kendi başına hareket etmeye başlamıştır. Belek'in ölmesi üzerine ona ait olan Harput ve Palu bölgesini ele geçiren Davud'un ülkesini genişletme faaliyetleri başlarken İmadeddin Zengi'nin Musul valiliğine atanması, Artukluların kaderini derinden etkilemiştir. Zengi'nin, Mardin Artuklu Hükümdarı Timurtaş'a bağlı olan Nusaybin'e saldırması üzerine Timurtaş ve Davud ittifak kurarak Zengi ile savaştılar, bu savaşta birleşik Artuklu kuvvetleri yenilmiş ise de Zengi fazla ilerleyememiş ve barışa razı olmuştur (Turan, 2019). Oldukça atak ve hırslı bir siyaset izleyen Davud'un Siirt'i ele geçirmesi, Timurtaş'ı endişelendirerek onu Zengi ile ittifak yapmaya sevk etmiştir. Belek Gazi'den sonra Artuklu ailesinin reisi olmak isteyen Davud'un bu planı, Zengi'nin tarafından akamete uğratılmıştır. Zengi ise birleşik bir Artuklu gücünden çekindiği için Timurtaş'ın yaklaşmasını iyi değerlendirerek Hısn-ı Keyfa ve Mardin hükümetleri arasındaki ihtilafı sürekli körüklemiştir (Sevim ve Yücel, 1990). Davud ile Zengi arasındaki mücadelenin bir sonraki sahasını ise Zengi'nin Timurtaş'la anlaşarak kuşattığı Amid kalesi oluşturmaktadır. Amid'i kurtarmaya gelen Davud, burada da mağlup olarak çekilmek zorunda kalmış ve kendisine ait olan Savur kalesi Zengi tarafından ele geçirilerek Timurtaş'a teslim edilmiştir. Zengi'nin bu hamlesi iki Artuklu lideri arasındaki husumeti arttırması açısından önemlidir (Artuk, 1944). Tüm bunlara rağmen Zengi'nin Davud'a karşı saldırıları bitmemiş ve Davud'un oğlu Kara Arslan'ı mağlup ederek Telli Şeyhi ve Tanza'yı işgal etmiştir. Bu sırada Davud'un Harput'ta bulunan oğlu Arslan

Doğmuş babasına isyan etmiş ve isyanı üzerine babası tarafından hapsedilmiştir. Durumu değerlendiren Zengi, Davud'un himayesindeki Zülkarneyn ve Sivan'ı da ele geçirerek buraları, daha önce ele geçirdiği Serce ve Dara ile birlikte Timurtaş'a vermiştir. Davud ise tüm bu baskılara karşın Zengi'ye bağlı Tanza'yı yağmalayıp Hani'yi ele geçirmiştir (Ataoğlu, 1992). El Cezire'de bunlar olurken 1138 yılında Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un Haçlılarla birleşerek Kuzey Suriye'ye saldırması, Türk hükümdarları arasında geçici bir birlik sağlamış ve hatta Davud oğlu Kara Arslan'ı Zengi'ye yardıma göndermiştir. Birleşik Türk güçleri karşısında başarı sağlayamayan Komnenos'un İstanbul'a dönmesi üzerine ise eski husumetler yeniden alevlenmiş ve Davud ile Zengi'nin mücadelesi kaldığı yerden devam etmiştir (Öngül, 2021).

Dönemin ünlü müverrihi İbnü'l Ezrak, 1140 yılında Hısn-ı Keyfa'ya gelerek Davud'un huzuruna çıkmış ve Timurtaş'la arasındaki durumu görüşmüştür. Fakat Davud'un Timurtaş'a bağlı Meyyafarikin'i yağmalamasından ve Cebel'i Cur ile Tel Şeyhi ele geçirmesinden anlaşıldığı üzere bu görüşmeden olumlu bir sonuç alınamamıştır. İki Artuklu hükümdarı arasındaki çatışma, 1141 yılında Meyyafarikin'de yapılan anlaşma ile bir süreliğine son bulmuştur (İbnü'l Ezrak, 1992).

Artuklu hanedanları arasındaki anlaşmayı öğrenen ve durumdan memnun olmayan Zengi, 1142 yılında Timurtaş'ın ülkesine saldırarak Davud ile yaptığı anlaşmayı bozdurmuştur. Ertesi yıl Timurtaş'ın kızıyla evlenen Zengi, onun kuvvetlerini de alarak Davud'a bağlı Siirt, Hani, Zülkarneyn ve Cebel-i Cur'u ele geçirmiş, Amid'de Davud adına okunan hutbeyi kaldırmış ve Davud'u ağır bir hezimete uğratmıştır. Tüm bu mağlubiyetlerin üzüntüsü ile Davud, 1144 yılında Hani'de vefat etmiş ve Hısn-ı Keyfa'da defnedilmiştir (Ataoğlu, 1992). Oldukça atılgan, güçlü ve azimli bir lider olan Davud, Belek'ten sonra Artuklu ailesinin reisi olmak istemiş fakat Zengi yüzünden bu amacına ulaşamadığı gibi hemen hemen tüm ömründe Zengi ile mücadele ederek harcamıştır. İbnü'l Esir, Davud'un Türkmenler arasında oldukça büyük bir nüfuzu olduğunu, onun çağrısına eli silah tutan herkesin anında cevap verdiğini, eski Türk ananesi uyarınca Türkmen beylerine ok göndererek sefere çağırıldığını ifade etmektedir (Ataoğlu, 1992; Turan, 2019). Orta Asya Türk töresinde var olan ok ile sefere çağırma adetine, Artuklular dışında Orta Doğuda kurulan Türk devletlerinde rastlamadık.

2.3.3. Fahreddin Kara Arslan (1144-1167)

Rükneddin Davud'un vefatından sonra yerine oğlu Fahreddin Kara Arslan geçmiştir. Fakat babasına karşı olduğu gibi kendisine de müdahaleden geri durmayan İmadeddin Zengi, Kara Arslan'ın hükümdarlığını tanımayarak Hısn-ı Keyfa tahtına Davud'un diğer oğlu Arslan Doğmuş'u geçirmek istemiştir. Zengi'ye karşı koyamayan Kara Arslan ise Selçuklu Sultanı Mesud'dan yardım istemiş ve sultandan gerekli desteği sağlamıştır. Sultan Mesud'un ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Zengi ise Musul'a çekilmiş ve bu sayede Kara Arslan, kaybettiği bazı yerleri geri aldığı gibi kardeşini safdışı bırakarak Hısn-ı Keyfa tahtına oturmuştur (Kayhan, 2008).

Kara Arslan'ın talihin döndüğü bir diğer tarih ise İmadeddin Zengi'nin öldürüldüğü 1146 yılıdır. Zengi'nin ölümünden sonra kaybettiği yerleri geri alan Kara Arslan, Halep'in yeni sahibi Nureddin Zengi ile de dostluk ve ittifak kurarak ülkesini Zengi hanedanı tehdidinden korumuştur. Kara Arslan'ın bir diğer etkili siyasi manevrası ise Mardin Artuklu Hükümdarı Necmeddin Alpı ile dostluk ve ittifak kurmasıdır. Bir ara iki lider çatışma noktasına gelmişlerse de sonradan anlaşarak iki hanedan arasında etkili bir ittifak ve dayanışma kurdular (Turan, 2019).

Palu bölgesindeki Haçlılara ve Gerger Ermenileri üzerine başarılı seferler yapan Kara Arslan, zaman zaman Ahlatşahlarla sorun yaşamış fakat bu sorunlar genellikle Ahlatşahın da akrabası olan Necmeddin Alpı tarafından sulhe bağlanmıştır. Kara Arslan, 1163 yılında Necmeddin Alpı'nında desteğini alarak Nisanoğulları kontrolündeki Amid'i kuşattı. Fakat Nisanoğulları'nın çağrısı üzerine Kara Arslan'ın kayınpederi Danişmenli Yağıbasan olaya dahil olmuş ve Amid kuşatması başarısızlığa uğradığı gibi Kara Arslan'ın kayınpederi ile arası açılarak ülkesi Danişmenli kuvvetlerinin saldırısına uğramıştır. Artuklu ve Danişmendli kuvvetleri arasında başlamak üzere olan bu büyük savaş ise Nureddin Zengi'nin Haçlılarla şiddetli bir cihadın içerisindeyken Müslümanların savaşmasının doğru olmadığı yönündeki uyarısı üzerine sulhle neticelenmiştir (Yaşa, 2016).

Kara Arslan, Nureddin Zengi ile olan dostluğuna büyük önem vermiş ve onun Haçlılara karşı yaptığı tüm seferlere destek olmuştur. Özellikle Harim seferine de bizzat katılan Kara Arslan'ın seferin başarısındaki payı büyüktür. İbnü'l Esir, Kara Arslan'ın bu sefere katılmak

istemediğini, maiyetindekilere Zengi'nin kendini ibadete fazla kaptırdığını ve halkı tehlikeye attığını söylediğini, fakat ertesi gün fikrini değiştirerek sefere bizzat katılma kararı aldığını, neden fikrini değiştirdiğini soranlarada, halkın Zengi ile cihaddan geri kalması halinde ülkesini elinden alacaklarından endişe ettiğini söylediğini aktarmaktadır (İbnü'l Esir, 1991).

Ülkesini oldukça güçlendiren, genişleten ve imar eden Kara Arslan, amansız bir hastalığa yakalanarak 1167 yılında Harput'ta vefat etmiştir. Cenazesi buradan alınarak baş şehri Hısn-ı Keyfa'da defnedilmiştir. Kara Arslan, öleceğini anlayınca Nureddin Zengi'ye haber göndererek kendisiyle cihad yoldaşlığı ve dostluk yaptığını bu vesileyle kendisinden sonra ülkesine sahip çıkmasını ve oğlu Nureddin Muhammed'e teslim etmesini vasiyet etmiştir. Nureddin Zengi ise bu vasiyete uyarak Nureddin Muhammed'i koruyup kollamış ve himaye etmiştir (Kayhan, 2008).

2.3.4. Nureddin Muhammed (1167-1185)

Babası Kara Arslan'ın ölümünden sonra yerine geçen Nureddin Muhammed, babasının vasiyeti sayesinde Nureddin Zengi gibi büyük bir haminin desteğine sahip olmuştur. Hatta Nureddin Zengi, kardeşi olan Musul emiri Mevdud'un Hısn-ı Keyfa Artuklu ülkesine saldırı girişimini bu sebeple engellemiştir. Nureddin Muhammed ise Zengi'ye daima destek olmuş, seferlerine çoğunlukla bizzat katılmış ya da ordusunu göndermiştir. Zengi'nin 1174 yılında vefatı üzerine Suriye'de Eyyubi yükselişi başlamıştır (Öngül, 2021).

Nureddin Muhammed, Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Kılıçkarlan'ın kızıyla evliydi fakat gönlünü bir şarkıcıya kaptırıp onunla evlenince kayınpederinin hışmına uğradı. Kılıçkarlan'ın Hısn-ı Keyfa'ya yürümesi üzerine zor durumda kalan Nureddin Muhammed, Selahaddin Eyyubi'den yardım istemiş ve Selahaddin Eyyubi'de bu isteğe olumlu yanıt vermiştir. İki büyük hükümdarın böyle bir mesele yüzünden savaşması son anda engelenerek Nureddin Muhammed'in şarkıcı kadını bir yıl sonra boşayıp göndermesi şartıyla barış sağlanmıştır (Müneccimbaşı, 2001). Bu olaydan sonra Selahaddin Eyyubi'nin sadık müttefiki olan ve seferlerine çoğunlukla bizzat iştirak eden Nureddin Muhammed'in hizmetlerinden oldukça memnun olan Selahaddin Eyyubi, ona Amid şehrini vereceğini vaad etti. Nitekim 1183 yılında Selahaddin Eyyubi Nureddin Muhammed'le birlikte Amid'i kuşatarak ele geçirmiş ve şehri tüm zenginliğiyle birlikte Nureddin Muhammed'e teslim etmiştir. Nisanoğullarının

baskı rejiminde harap olan şehir, Artuklu hakimiyetinde imar edilerek mamur hale getirilmiştir (Turan, 2019). Bu tarihten sonra Selahaddin Eyyubi'nin sadık müttefiki olarak seferlerine katılmaya devam eden Nureddin Muhammed 1185 yılında vefat etmiştir (Sevim ve Yücel, 1990).

2.3.5. Kutbeddin II. Sökmen (1185-1200)

Nureddin Muhammed'in vefatından sonra yerine büyük oğlu Kutbeddin Sökmen geçti. Nureddin Muhammed ölmeden hemen önce kardeşi İmadeddin'i Musul'u kuşatan Sehadaddin Eyyubi'ye yardıma göndermişti. Kardeşinin ölüm haberini alan İmadeddin, Hısn-ı Keyfa tahtını ele geçirmek istediye de muvaffak olamamış ve bunun üzerine Harput'u ele geçirerek burada Artukluların Harput kolunu kurmuştur. Sökmen ise Selahaddin Eyyubi'nin huzuruna giderek sadakatini sunmuş ve tahtı için kabulünü almıştır (Öngül, 2021).

Selahaddin Eyyubi'ye bağlı sakin bir siyaset izleyen Sökmen küçük yaşta tahta çıktığından vezirleri İbni Summaka ve ardından Kutluğ Aba yönetimde söz sahibi oldular. Sökmen, Eyyubi hanedanıyla ilişkilerini geliştirmek için Melik Adil'in kızıyla evlenmiştir (Sevim ve Yücel, 1990). Selahaddin Eyyubi'nin 1193 yılında vefatı üzerine Mardin Artukluları ve Musul Atabegleriyle karşı karşıya kalan Sökmen, ölmeden önce sevmediği kardeşi Nasıreddin Mahmud yerine Ayaz'ı veliaht tayin etmiş fakat sarayının çatısından düşüp ölmesi üzerine komutanları, Ayaz'ı tevki ederek Hsn-ı Mansur'da ikamet eden Nasıreddin Mahmud'u tahta çıkartmıştır (Müneccimbaşı, 2001; Yaşa, 2016).

2.3.6. Nasıreddin Mahmud (1200-1222)

Nasıreddin Mahmud, Ayaz'ı uzaklaştırıp kontrolü sağladıktan sonra müttefiki olan Eyyubi meliki Adil'in desteğiyle Harput Artuklu Hükümdarı Nizameddin'in hakimiyetindeki Harput üzerine yürüdü. Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin'in himayesinde olan Nizameddin'in yardım istemesi üzerine Gıyaseddin, büyük bir orduyu Harput önlerine gönderdi. Durumu haber alan Nasıreddin Mahmud, kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiş fakat bu sırada Nizameddin'e bağlı Buhayra kalesini ele geçirmiştir (İbnü'l Esir, 1991).

Halep Eyyubi Meliki Zahir'in ölümü ve Melik Adil'inde Haçlılarla meşgul olmasını fırsat bilen Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un el Cezire'de baskısını arttırması üzerine Nasıreddin Mahmud Selçuklulara tabi olmuş fakat İzzeddin Keykavus'un ölmesi üzerine vakit kaybetmeden Melik Eşref'e bağlılığını sunmuştur (Yaşa, 2016).

Miladi 1222 yılında vefat eden Nasıreddin Mahmud'un, zalim ve halka kötü davranan biri olduğu, insanın ahirette cismani olarak dirilmeyeceğini savunan filozofların fikirlerini kabul ettiği söylenmektedir (Müneccimbaşı, 2001).

2.3.7. Melik Mesud b. Mahmud

Nasıreddin Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melik Mesud, Selçuklu tabiyetinden ayrılmış ve Melik Eşref'in tecavüzünden korunmak için Melik Kamil'e tabi olmuştur. Ayrıca Alaaddin Keykubad ve Melik Eşref'e karşı Celaleddin Harzemşah'ı destekleyen Melik Mesud, Melik Eşref'inde kışkırtmasıyla Alaaddin Keykubad'ın öfkesinin hedefi oldu (Öngül, 2021). Hısn-ı Keyfa Artuklu ülkesi üzerine sefere çıkan Alaaddin Keykubad, Melik Mesud'a bağlı Hısn-ı Mansur, Kahta ve Çemişkezek'i kuşattı. Durumun vehameti karşısında Melik Eşref'e bağlılığını bildirerek Yardım isteyen Melik Mesud, birleşik Eyyubi-Artuklu kuvvetleriyle Alaaddin Keykubad'a mukavemet etmeye çalıştıysada mağlup oldu. Ülkesini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Melik Mesud, Alaaddin Keykubad'a bağlılığını bildirerek barış istemiş ve bu sayede kalan toprakları üzerinde hâkim kalabilmiştir (Yazıcızâde Ali, 2017).

Moğol istilasının bölgeyi kasıp kavurduğu bu dönemde Eyyubi meliki Kâmil, 1231 yılında Amid'i ele geçirerek Melik Mesud'un hükümdarlığına son verdi. Böylece Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti nihayete ermiş oldu. Melik Kâmil, Mesud'u Kahire'ye götürerek kendisine ikta vermiş sonra da hepsetmiştir. Melik Kamil'in ölümünden sonra Hama'ya giden Melik Mesud, buradan da Moğollara gitmiş fakat onlar tarafından öldürülmüştür (Turan, 2019).

2.4. Harput Artuklu Devleti (1185-1234)

2.4.1. Belek b. Behram

Belek Gazi'nin babası olan Behram b. Artuk hakkında kaynaklarda malumat bulunmadığı gibi Belek Gazi'nin kendisi hakkında da Kürboğa'nın Antakya seferi öncesine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kürboğa'nın başarısız seferinden sonra ise Haçlıların bölgede güç kazanmasıyla birlikte zor durumda kalan Belek, ikamet ettiği Suruç'u 1098 yılında Urfa Kontu I. Baudouin'e bırakmak zorunda kaldı. Bu tarihten sonra amcası Sökmen'e katılan Belek, 1101 yılında amcası ile birlikte Suruç üzerine yürümüş, Urfa kontu II. Baudouin komutasındaki Haçlıları mağlup etmiş fakat şehirdeki Hıristiyanların direnmesi ve yeni Haçlı kuvvetlerinin yardıma gelmesi üzerine şehirden çekilmek zorunda kalmıştır (Usta, 2005).

Yurtsuz kalan Belek, maiyetindeki Türkmenlerle birlikte 1103 yılında Irak'a giderek buradaki Âne ve Hadise şehirlerini ele geçirmiş fakat şehrin eski hâkimi Beni Yaiş kabilesi reislerinin yardım talebine karşılık Hille Emiri Sadaka'nın Âne'ye yürümesi üzerine şehri terketmiştir. Bölgede Sadaka'yla bir süre çekişen Belek, tutunamayacağını anlayınca bölgeden ayrılmıştır (İbnü'l Esir, 1991).

Amcası Sökmen'in yanına gelen Belek, Harran savaşına katılmış ve Emir Mevdud'un 1110 yılındaki Urfa seferine diğer amcası İlgazi ile dahil olmuştur. Bu sefer sırasında İlgazi ile Ahlatşah Sökmen arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Sökmen el Kutbi tarafından esir edilerek hapsedilen Belek, Sökmen el Kutbi'nin ertesi yıl ölümü üzerine serbest kalarak İlgazi'nin yanına döndü. Belek'in talihi 1112 yılında Çubukoğlu Mehmed'in ölümüyle dönmüş ve Harput hariç tüm Çubukoğlu topraklarını ele geçirerek Palu merkez olmak üzere beyliğini kurmuştur (Alptekin, 1992).

Bu olayın ardından Belek'in karşısına çıkan bir diğer fırsat ise Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Malatya'da oğlu Tuğrul Arslan adına hüküm süren Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun'un Belek'e izdivaç teklif etmesidir. Ayşe Hatun'la 1113 yılında evlenerek oğlu Tuğrul Arslan'a atabeg olan Belek, bu sayede Malatya ve çevresine de hâkim olmuştur. Harput beyinin 1114 yılında hastalanması üzerine şehri ele geçirmek için Harput'a yürüyen Belek, Sultan Mesud'un bölgeye geldiğini haber alınca çekilmek zorunda kalmıştır

(Yınanç, 1979; Ebul Ferec, 1987). Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Haçlılarla savaşmak üzere oğlu Mesud ve emiri Aksungur el Porsuki komutasında gönderdiği bu orduya İlgazi de oğlu Ayaz komutasında bir birlikte göndermiştir. Fakat İlgazi ile Aksungur'un arasının açılması üzerine Aksungur Ayaz'ı esir etmiş, bunun üzerine Belek'in de dahil olduğu İlgazi komutasındaki birleşik Artuklu ordusu Mesud ve Aksungur'u mağlup etmiştir. Bu fırsatı değerlendiren Belek ise 1115 yılında Harput'u ele geçirmiştir (Usta, 2005).

Belek'in büyüyen gücü ve nüfuzu, Mengücekoğlu İshak Bey'le çatışmasına sebep olmuş ve Belek'e karşı koyamayan İshak Bey, Trabzon Dukası Gabras'la ittifak yaparken Belek ise Danişmenli Emir Gazi ile ittifak kurmuştur. Şıran mevkiinde 1120 yılında vuku bulan savaşı Belek ve Emir Gazi kazanmıştır (Kesik, 2018).

Gerger bölgesinde yaşayan Ermenilerin sürekli eşkıyalık ve hırsızla meşgul olması, ülkesinde huzur ve güvenliğe oldukça önem veren Belek için önemli bir sorun teşkil etmekte idi. Bu sorunu çözmek isteyen Belek, önce Ermenilerin lideri Mihail'e tahıl ve köyler vererek anlaşma yaptı. Fakat Ermenilerin anlaşmaya uymaması üzerine kış ortasında buz tutan Fırat'ı geçerek Ermenileri buradan sürüp Malatya bölgesine yerleştirdi ve Gerger'e dönmelerini yasakladı. Ermenilerin bu yasağa uymayarak Gerger'e ve eşkıyalığa geri dönmeleri üzerine Belek, bölgeye tekrar gelerek Ermenileri cezalandırmıştır (Turan, 2019).

İlgazi'nin Haçlılarla olan mücadelesine de katılan Belek, 1122 yılında İlgazi'nin ölümü üzerine Haçlılarla cihadın lideri haline geldi. Suruç yakınlarında Urfa Kontu Joscelin ve Birecik Senyörü Galeran'ı mağlup ve esir eden Belek, bu iki liderini Harput kalesine hapsederek Gerger üzerine yürüdü. Gerger'e yardıma gelen Kudüs Kralı Baudouin ile 1123 yılında Turuş mevkiinde karşılaşan Belek, büyük bir zafer kazanmış ve Kral Baudouin'i esir etmiştir. Belek'in Haçlılar karşısındaki büyük başarıları İslam aleminde büyük takdir ve övgüyle karşılanmış olup kendisine "Gazi" unvanı verilmiştir (Alptekin, 1992).

Belek'in başarıları Selçuklu Sultanı Mahmud'un da takdirini kazanmıştı. Bu vesileyle kendisine Halep menşuru verilerek Haçlılarla savaşın başkumandanı tayin edilmiş ve tüm emirlere Belek'in çağrısına icabet etmeleri emredilmiştir. Halep'e doğru yola çıkan Belek, öncelikle Artuklu Bedrüddevle Süleyman'dan Harran'ı ve ardından da Halep şehrini teslim almıştır. Bu sırada Harput kalesinde esir bulunan Haçlı liderleri, şehirdeki Ermenilerle

anlaşarak zindandan kurtulmuş ve iç kaleyi ele geçirmişlerdi. Durumu haber alan şehir halkı kaleyi kuşatınca kaçma imkânı bulamayan Kral Baudouin Joscelin'i yardım bulmaya göndermiştir. Belek Gazi Harput'taki gelişmeleri öğrenince büyük bir hızla Harput önlerine gelerek kaleyi kuşatmış ve çok geçmeden ele geçirerek Baudouin'i esir etmiştir. Topladığı Haçlı birlikleriyle Baudouin'i kurtarmaya gelen Joscelin ise Belek Gazi'nin kaleye yeniden hâkim olduğunu öğrenince çekilmek zorunda kalmıştır (Yınanç, 1979).

Belek Gazi 1124 yılında Halep'e gelerek önce Batınileri tevkif etmiş ve ardından Haçlılar üzerine yeni seferler başlatmıştır. Bu dönemde Suriye Selçuklu Hükümdarı Rıdvan'ın kızı Ferhunde Hatun ile evlenen Belek, Menbiç üzerine bir sefer tertip etti. Menbiç'i kurtarmaya gelen Joscelin komutasındaki Haçlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratan Belek Gazi, kuşatmaya geri dönmüş fakat kuşatma sırasında kaleden atılan bir okla vurularak 1124 yılında hayatını kaybetmiştir. Naaşı Halep şehrine götürülerek burada defnedilmiştir. Sökmen ve İlgazi'den sonra tüm Artukluları birleştiren son büyük lider olan ve Haçlılara karşı büyük başarılar kazanarak "Gazi" ve "Nuruddevle" unvanları alan Belek, büyük bir teşkilatçı ve adil bir hükümdar olarak tanınmıştır. Vefatı İslam dünyası ve Artuklular için büyük bir kayıp olurken Haçlılar için sevinç kaynağı olmuştur (Usta, 2005).

2.4.2. İmâdeddin Ebu Bekir (1185-1204)

Harput bölgesinde Belek Gazi'nin tarafından kurulan Artuklu hakimiyeti, onun vefatından sonra Hısn-ı Keyfa Artuklularına geçmiştir. Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed 1185 yılında vefat ettiğinde, kardeşi İmadeddin Ebu Bekir Selahaddin Eyyubi'nin Musul kuşatmasına destek vermekte idi. Nureddin Muhammed'in ölüm haberini alan İmadeddin, vakit kaybetmeksizin Hısn-ı Keyfa'ya dönmüş fakat tahtı yeğeni II. Sökmen'e kaptırmıştır. Bu sebeple Hısn-ı Keyfa'dan ayrılmak zorunda kalan İmadeddin, Harput ve çevresini ele geçirerek burada Artukluların Harput kolunu kurmuştur (Öngül, 2021). İmadeddin Ebu Bekir, vefat ettiği 1204 yılına kadar Harput bölgesinde hüküm sürmüştü ve Eyyubileri metbu tanımıştır (Sevim ve Yücel, 1990).

2.4.3. Nizâmeddin İbrahim (1204-1223)

İmadeddin Ebu Bekir'in ölümünden sonra tahta çıkan olu Nizameddin İbrahim, ülkesini korumak için Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmud ile mücadele etmek

zorunda kalmıştır. Eyyubi Meliki Adil'in dostu ve müttefiki olarak desteğini alan Nasıreddin Mahmud karşısında önce Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleyman'ın, onun ölümünden sonra da I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in himayesini kazanan Nizameddin İbrahim, Nasıreddin Mahmud'un saldırısını Selçukluların ve Selçukluya bağlı Sümeysat Eyyubi Meliki Efdal'in askeri desteğiyle akamete uğratmıştır (Yaşa, 2016). Harput önlerinden çekilen Nasıreddin Mahmud ve Melik Eşref, Semnin gölü kıyısında Nizameddin İbrahim'e ait bir kaleyi ele geçirmeye muvaffak oldular. Yapılan müzakereler sonunda sulh yapılmış ve kale Nasıreddin'in elinde kalmıştır. Bu olaydan sonra Harput kalesini güçlendiren Nizameddin İbrahim, vefatına kadar Harput bölgesinde hüküm sürmüştür (Baluken, 2020).

2.4.3. İzzeddin Ahmed/Hızır/Nureddin Artukşah (1223-1234)

Nizameddin İbrahim'in vefatından sonra yerine oğlu İzzeddin Ahmed geçmiştir fakat bu hükümdar hakkında kaynaklarda yeterli malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Nizameddin İbrahim'in diğer oğlu Hızır'ın hüküm sürüp sürmediği de meçhuldür. Bu dönemde Celaleddin Harzemşah'ın Harput bölgesini istilası da söz konusudur. Harput tahtında oturduğu tespit edilen son Artuklu hükümdarı ise Hızır'ın oğlu Nureddin Artukşah'tır. Genelde Türkiye Selçuklularına tabi bir siyaset izleyen Harput Artuklularının bu tavrı Nureddin Artukşah döneminde değişmiş ve Melik Kâmil komutasında Anadolu'ya yürüyen Eyyubi kuvvetleri arasında Nureddin Artukşah'ta yer almıştır. Akça Derbend ve Göksu'da Alaaddin Keykubad tarafından mağlup edilen Eyyubi kuvvetleri, Artukşah'ın tavisiyesi ile Harput tarafına çekilmiş ve Harput önlerinde yapılan savaşı kaybetmeleri üzerine bir kısım Eyyubi emirleri Harput kalesine sığınmıştır. Bunun üzerine şehri kuşatan Alaaddin Keykubad, 1234 yılında Harput'u ele geçirerek Harput Artuklularına son vermiştir. Nureddin Artukşah'ı affeden Alaaddin Keykubad kendisine Akşehir'i ikta etmiştir. Ebu'l Ferec ise Alaaddin Keykubad'ın Artukşah'ı sahile gönderdikten üç yıl sonra gizlice öldürttüğünü kaydetmektedir (Ardıç, 1939; Ebu'l Ferec, 1987; Yaşa, 2016; Öngül, 2021).

2.5. Mardin Artuklu Devleti (1106-1409)

2.5.1. Necmeddin İlgazi (1106-1122)

Artukluların Mardin kolunun kurucusu olan İlgazi, babası Artuk Bey'in 1091 yılında vefatı üzerine kardeşi Sökmen ile birlikte Kudüs'ü yönetmeye devam etmiştir. Babası gibi

Tutuş'un hizmetinde olan İlgazi, onun Berkyaruk'la savaşı sırasında oğlu Rıdvan'ın yanında bulunmakta idi. Tutuş'un savaşta ölmesi üzerine İlgazi, Dımaşk'a giderek Tutuş'un diğer oğlu Melik Dukak'ın hizmetine girmiştir. Tutuş'un ölümünden faydalanmak isteyen Fatımilerin, 1096 yılında Kudüs'ü Sökmen ve İlgazi'nin elinden almaları üzerine tüm Artuklu ailesi ile birlikte İlgazi'de buradan ayrılmak zorunda kalmıştır (Sevim, 1962).

Kudüs'ten ayrıldıktan sonra Irak'a giderek Muhammed Tapar'ın hizmetine giren İlgazi, taht mücadelesinde ona destek olmuş ve karşılığında Muhammed Tapar tarafından Bağdat şahneliğine atanmıştır. Bu dönemde Muhammed Tapar ile Berkyaruk'un mücadelesinde farklı pozisyonlar alan İlgazi, Bekyaruk'un Bağdat'a hâkim olmasından sonra ona tabi olmuş ve onun ölümünden sonra oğlunu desteklemiş fakat Muhammed Tapar'ın Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra 1105 yılında görevinden azledilmiştir. Buradan Halep hâkimi Rıdvan'ın yanına giden İlgazi, Rıdvan'ı Musul'u kuşatmaya teşvik etmiş fakat kuşatma sırasında Musul hâkimi Çökürmüş'ün, Rıdvan'ı İlgazi'ye karşı kışkırtması ve çeşitli vaadlerde bulunması üzerine Rıdvan, İlgazi'yi tutuklatmıştır. Türkmenlerin bu tutuklamaya tepki gösterip ayrılmaları üzerine eli boş Halep'e dönen Rıdvan, Çökürmüş tarafından kandırıldığını anlayınca İlgazi'yi serbest bırakmıştır (Müneccimbaşı, 2001).

İlgazi, 1106 veya 1108 yılında (bu konuda kaynaklarda farklı tarihlere işaret edilmektedir) Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı İbrahim adına Mardin'i idare eden Emir Şems'ten Mardin'i teslim almış ve böylelikle Mardin Artuklu Devletini kurmuştur (İbnü'l Ezrak, 1992). Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile Musul hâkimi Çavlı arasında 1107 yılında Habur Nehri kıyısında vuku bulan savaşta Çavlı'nın yanında yer alan İlgazi, savaştan sonra Nusaybin'e hâkim oldu. Muhammed Tapar, Çavlı'nın vergi ödememesi üzerine Musul ve çevresini Mevdud'a vermiş ve bunun üzerine zor duruma düşen Çavlı, İlgazi'den birkaç kez yardım istemiştir. Çavlı'nın ısrarı üzerine gönülsüzce ona katılan İlgazi, bir fırsatını bularak Çavlı'dan ayrılmış ve Nusaybin'e dönmüştür. Bu olayın ardından Emir Mevdud Harran'ı İlgazi'ye vermiştir (Öngül, 2021).

Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, 1109 yılında Emir Mevdud, Sökmen el Kutbi ve diğer el Cezire emirlerini Haçlılar üzerine cihada memur etmiştir. Bu sefere bizzat katılmayan İlgazi, oğlu Ayaz'ı bir miktar kuvvetle destek için göndermiştir. Mevdud liderliğindeki bu seferler sırasında bir ara İlgazi ile Sökmen el Kutbi'nin arası açılmış ve Sökmen Belek'i esir etmiştir. Buna çok kızan İlgazi, Sökmen'in seferde vefatından sonra Ahlat'a götürülen

cenaze kafilesine baskından geri durmamıştır. Mevdud'un Batınilerce şehit edilmesinden sonra yerine Musul emiri olan Aksungur el Porsuki'nin, Haçlılar üzerine yaptığı sefere İlgazi yine oğlu Ayaz'ı göndermiştir. İlgazi'nin bizzat gelmemesini bahane eden Aksungur'un Ayaz'ı tutuklatmasına kızan İlgazi, Hısn-ı Keyfa hükümdarı Davud ve Belek'i de yanına alarak Kordis mevkiinde Aksungur ve sultanın oğlu Mesud'u mağlup ederek oğlunu kurtarmıştır (Artuk, 1944; Mateos, 2000). İlgazi'nin bu hareketi Muhammed Tapar'ı kızdırdığından sultanın öfkesinden çekinen İlgazi, o sırada kendisi gibi sultanla arası açık olan Dımaşk atabegi Tuğtekin'e giderek onunla ittifak yaptıktan sonra Antakya hâkimi Roger ile de anlaşmıştır. İhtiyaç duyduğu desteği sağladığını düşünen İlgazi, Mardin'e dönerken yolda Humus hâkimi Hayır Han'ın baskınına uğramış ve tutsak edilmiştir. Sultandan istediği desteği zamanında alamayan Hayır Han, İlgazi ile anlaşarak onu serbest bırakmıştır. Bu sırada Muhammed Tapar'ın İlgazi ve Tuğtekin üzerine gönderdiği Borsuk b. Borsuk büyük bir orduyla Suriye'ye gelmiştir. Durumu haber alan İlgazi ve Tuğtekin, Haçlılarla da anlaşarak önemli bir güç toplamış fakat 1115 yılında karşı karşıya gelen iki ordu savaş olmadan uzun süre bekledikten sonra Borsuk bölgeden ayrılmış İlgazi'de Mardin'e dönmüştür (Sevim, 1962).

Halep meliki Rıdvan'ın 1117 yılında ölümü üzerine şehre hâkim olmak isteyen Aksungur'u istemeyen Halep naibi Yaruktaş, şehri İlgazi'ye teslim etmiştir. Haçlı saldırıları ile harap olan şehrin halkı, İlgazi'yi kurtarıcı olarak karşılamıştır. Aksungur'u mağlup ederek Halep hakimiyetini sağlamlaştıran İlgazi, işleri düzene koyduktan sonra oğlu Timurtaş'ı Halep valisi tayin ederek Haçlılarla mücadele etmek üzere Mardin'e dönmüştür (Turan, 2019). Halep şehrini alarak Suriye Selçuklularının Halep koluna son veren İlgazi, Balis ve Buzaa kalelerini ele geçirmiş ve Haçlılara karşı cihad için ordu toplamaya başlamıştır. Mardin çevresindeki emirleri ve Türkmenleri cihada çağırın İlgazi, büyük bir ordu toplayarak Tel Afrin mevkiinde Antakya kontu Roger komutasındaki Haçlılarla karşılaşmış ve büyük bir zafer kazanmıştır. Roger'ın da öldürüldüğü Afrin zaferi, İslam dünyasında büyük sevinç yaratırken Hıristiyan dünyasını ise dehşete düşürmüştür. Halife bizzat İlgazi'ye hilat ve tebrik göndermiştir (Yaşa, 2016). Antakya Kontu Roger'a yardıma gelen fakat mağlubiyeti haber alan Kudüs Kralı II. Baudouin, İlgazi'nin engelleme çabalarına rağmen Antakya'ya girerek şehre hâkim olmuştur. Bu sırada kendisine katılan Tuğtekin'le birlikte Esarib ve Zerdana'yı alan İlgazi, Tel Danis mevkiinde Baudouin'le çetin bir savaşa tutuşmuştur. Savaşın sonucu ile ilgili İslam kaynakları İlgazi'nin zafer kazandığını yazarken Urfalı

Mateos her iki tarafın ağır kayıplar verdiğini, Willermus Tyrensis ise Haçlıların zafer kazandığını yazmaktadır (Mateos, 2000; Müneccimbaşı, 2001; Willermus, 2018).

İlgazi ve Tuğtekin'in bu olaydan sonrada Haçlılar üzerine hareketi devam etmiş fakat büyük bir savaş olmayarak yer yer sulh yoluna gidilmiştir. Seferden dönen İlgazi, 1120 yılında Halep şehrine gelmiş ve halkın şikâyeti üzerine vergileri azalttıktan sonra yerine naip olarak oğlu Şemsüddeve Süleyman'ı bırakarak Mardin'e dönmüştür. Ertesi yıl Melik Tuğrul'un Gürcüler üzerine yapacağı sefere davet edilen İlgazi, bu talebi kabul ederek yola çıkmış fakat Tiflis yakınlarında henüz müttefikleriyle birleşmeden Gürcü Kralı David'in saldırısına uğrayarak mağlup olmuştur (İbnü'l Ezrak, 1992; Öngül, 2021).

Hille Emiri Sadaka ile dost olan İlgazi, Sadaka'nın oğlu Dübeys ile de bu dostluğu sürdürmüş ve kızı Humar Hatun'u ona eş olarak vermiştir. Fakat Dübeys'in Halife ve Selçuklu sultanını kızdıracak hareketlerde bulunması üzerine Selçuklu sultanı tarafından Dübeys'i tevkif etmesi istenmişse de bu talebi kabul etmemiştir. Dübeys'in taşkınlıkları ise bir süre daha İlgazi ile Selçuklular arasında sorun teşkil etmeye devam edecek ve hatta İlgazi'nin Dübeys'in affı ricasını reddeden Sultan Mahmud, yinede İlgazi'nin gönlünü almak için Meyyafarikin'i ona ikta edecektir. Tüm bunlar olurken 1121 yılında Süleyman'ın Halep'te babasına isyan etmesi üzerine şehre gelerek Süleyman'ı tevkif eden İlgazi, bu sefer yeğeni Bedrüddevle Süleyman'ı Halep naipliğine atayarak Mardin'e dönmüştür (Sevim, 1962; İbnü'l Esir, 1991).

Haçlılarla mücadelesine devam eden İlgazi, 1122 yılında Belek ve Tuğtekin ile birlikte Zerdana'yı kuşattı. Kaleyı kurtarmaya kalabalık bir Haçlı ordusu geldiysede bir çatışma olmamış ve bu sırada hastalanan İlgazi önce Halep'e sonrada Mardin'e ve ardından Meyyafarikin'e gelmiş ve burada vefat etmiştir. Artukluların en büyük liderlerinden biri ve Haçlılara karşı İslam dünyasının koruyucusu olan İlgazi, gerektiğinde Selçuklu sultanına ve halifeye kafa tutacak kadar güçlü ve gözü pek bir hükümdardı. Adaleti, merhameti ve ihsanıyla halkın sevgisini kazanmış, ülkede asayiş ve güveni tesis etmişti. Vefatı Artuklular ve İslam dünyası için büyük bir kayıp olmuştur (Yaşa, 2016; Turan, 2019).

2.5.2. Hüsâmeddin Timurtaş (1122-1154)

İlgazi'nin vefatından sonra Mardin'i oğlu Timurtaş, Meyyafarikin'i diğer oğlu Süleyman, Halep'i ise yeğeni Bedrüddevle Süleyman yönetmeye başlamıştır. Artuklu ailesinin başına ise diğer bir yeğeni Gazi Belek geçmiştir. Türkiye Selçuklularıyla da akrabalık bağı kuran Belek, Haçlılara karşı oldukça büyük başarılar elde etmiş fakat 6 Mayıs 1124 tarihinde Menbiç kuşatması sırasında aldığı bir ok yarısından ötürü şehit olmuştur (Sevim ve Yücel, 1990).

Belek'in vefatından sonra ön plana çıkan Timurtaş, Halep şehrine de hâkim olmuş ve buraya bir naip atayarak Mardin'e dönmüştür. Bu sırada esir olan Kudüs Kralı II. Baudouin'le anlaşarak serbest bırakan Timurtaş, bu anlaşmadan bir fayda sağlayamadığı gibi Baudouin Halep şehrini kuşatmıştır. Haçlıların bu girişiminde, şehre hâkim olmak isteyen ve buna muvaffak olmak için Haçlılarla birlik olan Dübey's'in rölü büyüktür. Oldukça zor durumda kalan Halep halkı, Timurtaş'tan istedikleri desteği alamayınca son çare olarak Musul valisi Aksungur el Porsuki'ye başvurdular. Porsuki'nin Halep'e yürüdüğünü haber alan Haçlılar şehirden çekildiler ve Porsuki'de 1125 yılında Halep'e hâkim oldu. Timurtaş'ın gerek siyasi gerekse askeri alandaki tecrübesizliği ve gevşekliği kısa sürede toprak kaybı olarak kendini göstermiştir (İbnü'l Esir, 1991; Willermus, 2018). Bu sırada kardeşi Süleyman'ın ölüm haberini alan Timurtaş, süratle Meyyafarikin'e gelerek burayı teslim aldı (İbnü'l Ezrak, 1992).

Halep'e hâkim olan Aksungur el Porsuki'nin 1126 yılında Batınılerce şehit edilmesi üzerine Sultan Mahmud, İmadeddin Zengi'yi Musul valiliğine atadı. Böylelikle siyasi hayatı başlayan Atabegler Devleti, Artukluların kaderini derinden etkilemiştir. Haçlılarla cihad için kendine uygun bir güzergâh yaratmak isteyen Zengi, ilk iş olarak Timurtaş'dan Nusaybin'i aldı. Timurtaş Nusaybin'i kurtarmak için Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un desteğini almışsa da şehrin düşmesini önleyememiştir. Zengi'nin istila hareketi Timurtaş ile Davud'u birleştirmiş ve 1130 yılında Dara yakınlarındaki savaşta Zengi üstünlük sağlamışsa da ilerleyemeyerek sulh yapmak zorunda kalmıştır (Turan, 2019).

Bu savaştan sonra Zengi Haçlılar üzerine sefere çıkarken Timurtaş Mardin'deki sevdiği sakin hayatına dönmüş fakat Davud genişleme politikasına devam etmiştir. Davud'un bu tavrı Timurtaş'ı endişelendirerek İmadeddin Zengi ile ittifak yapmasına sebep olmuştur. İki

hükümdar, Amid önlerinde Davud'u yenilgiye uğratmış fakat şehri almaya muvaffak olamamıştır. Bu olaydan sonra Zengi, birlikte ele geçirdikleri Cebelcur'u müttefiki Timurtaş'a vermiştir. Zengi'nin tabiiyetinde hareket eden Timurtaş, Hattah kalesini alarak Mervani hanedanının son bakiyesinide ortadan kaldırmıştır (Öngül, 2021).

Bizans İmparatoru Joannes 1137 yılında Suriye üzerine sefere çıkınca Timurtaş ve Davud Zengi'ye yardım etmiştir. Bizans ordusunun çekilmesinden sonra Zengi ile Timurtaş'ın arası bozulmuş ve Zengi, Timurtaş'a ait olan Dara ile birlikte bazı yerleri ele geçirmiştir. İki müttefik arasındaki bu çatışma Zengi'nin Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'la evlenmesi sayesinde son bulmuş ve Dara Timurtaş'a iade edilmiştir. Zengi'den emin olan Timurtaş, 1139 yılında Haçlıları Şabahtan'da ağır bir yenilgiye uğratmış ve ardından da bir Haçlı kafilesini esir etmiştir. Ertesi yıl Timurtaş ile Davud'un arası açılmış ve birbirlerine ait bazı beldeleri istila etmişlerse de 1141 yılı başında Meyyafarikin'de yeniden anlaşmaya vardılar (Ebu'l Ferec, 1987; İbnü'l Ezrak, 1992). Zengi'nin baskısı sonucu bu anlaşmayı sürdüremeyen Timurtaş, Zengi'nin Davud üzerine yaptığı seferlere katılmaya devam etmiştir. Davud'un 1144 yılındaki ölümünden sonra Urfa üzerine yürüyen Zengi, Timurtaş'ın da desteği ile Urfa, Suruç, Rakka, Bire ve Harran'ı fethetti. Bire'yi daha sonra hizmetleri karşılığında Timurtaş'a vermiştir. Timurtaş'la müttefik olmasına rağmen Zengi'nin Meyyafarikin'e saldırması, Mardin sarayı için yeni bir kriz yaratmışsa da Zengi'nin 1146 yılında ölümü, Artuklulara derin bir nefes aldırılmış ve kısa sürede kaybettikleri yerleri geri almalarını sağlamıştır (Turan, 2019).

Urfa'nın Müslümanların eline geçmesi, ikinci Haçlı seferinin başlamasına sebep olmuştur. Bu arada İmadeddin Zengi'nin yerini alan Nureddin Mahmud Zengi Haçlılarla mücadeleye devam ederken, Timurtaş'da 1151 yılında Haçlıların elinden Sümeysat, Kefersud ve Bire'yi almıştır. Ardından Amid'deki Nisanoğullarını itaat altına alan Timurtaş, 1154 yılında Mardin'de vefat etmiştir. İbnü'l Ezrak kendisini alimleri ve sanatçıları seven, cömert ve ikram sahibi, faziletli bir hükümdar olarak tarif etmiştir (İbnü'l Ezrak, 1992; Yaşa, 2016).

2.5.3. Necmeddin Alpı (1154-1176)

Timurtaş'ın ölümünden sonra yerine en feraset sahibi oğlu olan Necmeddin Alpı geçti. Necmeddin, Türk ananesine göre kardeşlerini mülklerine tayin ettikten ve gerekli idarecileri atadıktan sonra devlet işlerini düzene koydu. Mardin'den sonraki diğer önemli merkez olan

Meyyafarikin'de de işleri düzene koyduktan sonra akrabaları olan Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan ile Ahlatşah II. Sökmen arasında vuku bulan çatışmayı sulhe bağladı. Daha sonra Ahlat'ı ziyaret ederek burada kayınbiraderi Sökmen'in yanında kalan oğlu İlgazi'yi gördü ve ardından Mardin'e döndü. Necmeddin Alpı döneminde Mardin'i, bölgenin önemli şahsiyetleri ziyaret etmiştir ki bunlardan biri de Selahaddin Eyyubi'nin babası Şadi olup kendisi Mardin'de izzet ve ikramla karşılanmıştır (İbnü'l Ezrak, 1992; Müneccimbaşı, 2001).

Necmeddin Alpı ile Fahreddin Kara Arslan arasında 1157 yılında bir anlaşmazlık çıktı ise de sorun şiddetli bir muharebeye dönüşmeden sulhle noktalandı. Halife Müstencid'in 1160 yılında Necmeddin'e hükümdar alametleri göndermesi Mardin'de büyük sevinç yaratmıştır. Necmeddin Alpı, Saltuklu meliki İzzeddin Saltuk ile Ahlatşahı Sökmen'in Gürcistan seferine destek olmak için yola çıkmış fakat Malazgirt'e vardığında Türklerin mağlup olduğunu öğrenince Mardin'e dönmüştür. Mardin'e döndükten sonra dönemin meşhur alimi Cemaleddin b. Ali'yi Gürcü kralına gönderen Necmeddin, Sökmen'in esir düşen askerlerini kurtardığı gibi fakir ve kimsesiz askerler için beş bin dinar fidye göndermiştir. (Turan, 2019, Öngül, 2021).

Sulhün, ülkelerin imar ve emniyeti için ne kadar önemli olduğunu bilen Necmeddin Alpı, Hısn-ı Keyfa Artuklu hanedanı reisi olan Fahreddin Kara Arslan'la anlaşarak ilişkilerini güçlendirmiş ve bu siyasetinin karşılığını, 1161 yılında Milli Kürtlerinin ayaklanmasını bastırıldığı sırada askeri yardım olarak görmüştür. Bu yardımın karşılığı olarak, Kara Arslan'ın 1163 yılındaki Amid kuşatmasında da Necmeddin Alpı'nın yardımı görülmektedir. Kuşatma sırasında Amid'i idare eden Nisanoğullarının, Danişmend emiri Yağlıbasan'ı yardıma çağırması üzerine Danişmenliler ile Artuklular büyük bir savaşın eşiğine gelmişken Nureddin Zengi'nin zamanında müdahalesi ile barış sağlanmıştır (Usta, 2002).

Nureddin Zengi'nin Haçlılarla mücadelesine destek olan Necmeddin Alpı, 1164 yılındaki Harim muhasarasına katılmış ve Harim önlerinde Haçlılara karşı kazanılan büyük zaferde pay sahibi olmuştur (İbnü'l Esir, 1991).

Necmeddin Alpı ile Kara Arslan arasındaki dostane münasebetler, iki hanedanın yükselmesinde oldukça etkili olmuş ve ülkelerinin imarına katkı sağlamıştır. Necmeddin

Alpı'nın, oğlu Kutbeddin İlgazi'yi Kara Arslan'ın kızıyla evlendirmesi, iki hanedanı daha da yakınlaştırmış ve düğün iki ülkede de büyük merasimlerle kutlanmıştır. Alpı'nın dostluğu bu tarihten sonra da devam etmiş olup Kara Arslan'ın ve kardeşinin cenazelerine de yakınlarını göndermiştir. Kara Arslan'ın ölümünden sonra yerine geçen Nureddin Muhammed ile de iyi ilişkiler devam etmiştir. Necmeddin Alpı, aynı şekilde iyi ilişkiler içerisinde olduğu Nureddin Zengi'nin, Haçlılar üzerine yaptığı seferlere destek kuvveti göndermeye devam etmiştir. Musul emiri Mevdud ile de iyi ilişkileri olan Necmeddin Alpı, Mevdud'un 1170'deki ölümü üzerine Dara'yı geri almıştır. Aynı yıllarda Erzen beyi ile sorun yaşamış ise de bu beyi tekrar itaat altına almıştır. Halkı tarafından sevilen ve Hıristiyan ahalinin de teveccühünü kazanan Necmeddin Alpı 1176 yılında vefat etmiştir. İbnü'l Ezrak iyiliği, adaleti, tebasına muamelesi ile benzersiz kıymette bir hükümdar olduğundan bahsetmektedir (Ebu'l Ferec, 1987; İbnü'l Ezrak, 1992; Yaşa, 2016; Turan, 2019).

2.5.4. Kutbeddin II. İlgazi (1176-1184)

Babasının ölümünden sonra 1176 yılında Mardin'de tahta çıkan II. İlgazi, buradan ikinci merkez olan Meyyafarikin'e giderek tebrikleri kabul etti ve bazı vergileri kaldırarak halkı ferahlattı. İlgazi'nin tahta çıkışı iki şehirde de büyük şenliklerle kutlandı. Fakat tahta çıkışının hemen ardından ilk sorunu amcaları olan Bire emiri Şihabeddin Mahmud ve Hani emiri Cemaleddin ile yaşadı. İlgazi'ye tabi olmayı reddeden bu iki emirden Cemaleddin daha sonra gelip tabiiyetini bildirmişse de Musul'a tabi olmaya devam eden Şihabeddin buna yanaşmamış ve ölümünden sonra oğlu Muineddin'de aynı tavrı sürdürmüştür (Turan, 2019). Bunun üzerine İlgazi, 1182 yılında Musul Atabegi İzzeddin'nin müsadeseyle Bire'yi kuşatmış fakat Şihabeddin'in Selahaddin Eyyubi'den yardım istemesi üzerine Selahaddin Eyyubi'nin talebiyle kuşatmayı kaldırmıştır (Artuk, 1944).

Kutbeddin İlgazi, yükselen Eyyubi tehdidi karşısında 1183 yılında Ahlatşahı Sökmen ve Musul Atabegi İzzeddin Mesud ile ittifak yaptı. Mardin Artuklularına bağlı Harran, Habur, Dara ve Nusaybin'i alan Selahaddin Eyyubi, Mardin için büyük bir tehlike haline gelmişti. Kendisine karşı yapılan ittifakı haber alan Selahaddin, Fırat'ı geçerek Suriye'ye döndü. Bunun üzerine İlgazi Mardin'e, Sökmen Ahlat'a, İzzeddin'de Musul'a döndü (Müneccimbaşı, 2001; Öngül, 2021).

Selahaddin Eyyubi'nin bölgeyi istila planı devam etmekte olduğundan bu sefer Musul üzerine sefere çıktı. Eyyubi tehdidi karşısında Musul, Mardin, Erzen ve Ahlat kuvvetleri yeniden ittifak yaptılar. Mardin'de toplanan orduyla karşılaşmadan bölgeyi geçen Selahaddin, müttefiki Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed ile birlikte Musul'u kuşattı fakat gerek Bağdat ve çevresinden gelen baskılar, gerekse şehrin müstahkemliği sebebiyle başarılı olamayarak Amid üzerine yürüdü. Musul'un kurtulmasıyla birlikte Selahaddin'le savaşmaktan vazgeçen ittifak kuvvetleri dağılmış ve hükümdarlar memleketlerine dönmüştür (Ebu'l Ferec, 1987; İbn Şeddad, 2021).

Hükümdarlığı boyunca, ülkesi için en büyük tehdidi oluşturan Selahaddin Eyyubi'ye karşı genellikle Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan, Ahlatşahı Sökmen ve Musul Atabegi ile ittifakı tercih eden Kutbeddin İlgazi, akrabası Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed ile de dostane münasebetlerini sürdürmüştür. Halkına karşı iyi muamele eden ve imara büyük önem veren İlgazi, 1184 yılında vefat etmiştir (Artuk, 1944; Yaşa, 2016).

2.5.5. Hüsameddin Yavlak Arslan (1184-1204)

Babasının ölümünden sonra tahta geçen Yavlak Arslan'ın yaşı küçük olduğundan, akrabası olan Ahlatşahı Sökmen Mardin Artuklularını himaye etmiş ve babasının memlukü Nizameddin Alpkuş'u Yavlak Arslan'ın annesiyle evlendirerek devlet işlerini yürütmekle görevlendirmiştir. Sökmen'in 1185 yılında ölmesi üzerine tüm idare Alpkuş'un eline geçmiştir (Öngül, 2021).

Ahlatşahı Sökmen'in ölümünden sonra Mardin Artuklu ülkesini istilasını kolaylaştıran Selahaddin Eyyubi, 1185 yılında Meyyafarikin'i ve ardından Sümeysat'ı aldı. Selahaddin'in 1193 yılında ölümü ile rahat bir nefes alan Mardin Artukluları, Meyyafarikin'i geri aldılar fakat Eyyubi hükümdarı Melik Adil Mardin'i istila ederek şehri kuşattı. Yavlak Arslan'ın yardım talebine karşılık veren Musul Atabegi Arslanşah, Mardin'e gelerek Eyyubi kuvvetlerini bozguna uğrattı (Usta, 2002; Kâtip Ferdi, 2006). Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türkmenler ve Kürtler arasında başlayan ve on yıl süren şiddetli çatışmalar, tüm bölgeyi derinden sarstı. Halep Eyyubileri ile ittifak içinde olan Alpkuş, kaybettiği bazı toprakları geri almaya çalıştı. Fakat 1202 yılında Melik Adil, oğlu Melik Eşref'i Mardin üzerine gönderdi. Musul atabegi de ölmüş olduğundan yalnız kalan Alpkuş,

Eyyubilere tabi olmayı ve vergi vermeyi kabul etti. Bu sırada Meyyafarikin başta olmak üzere önemli birçok yer Eyyubilerin eline geçmiştir (İbnü'l Esir, 1991; Turan, 2019).

Alpkuş Yavlak Arslan'ın yetiştirilmesine büyük önem vermiş fakat yetersizliği nedeniyle idareyi hiçbir zaman ona vermemiştir. Alpkuş'un Lü'lü isimli çok güvendiği bir memluku bulunmakta idi ve Alpkuş adına tüm işleri Lü'lü yürütüyordu. Böylece Yavlak Arslan, atabeginin idaresinde iken 1204 yılında vefat etti (Müneccimbaşı, 2001).

2.5.5. Nasıreddin Artuk Arslan (1204-1239)

Babasının ölümünden sonra tahta geçen Artuk Arslan'ın ilk yıllarında da Eyyubi baskısı devam etmekte olup yönetim yine Alpkuş ile Lü'lü'nün elinde idi. Fakat 1204 yılında, hastalanan Alpkuş'u ziyaret etmek bahanesiyle gelen Artuk Arslan, Alpkuş ve Lü'lü'yü öldürerek yönetimi eline aldı. İşlerini düzene koyan ve gerekli atamaları yapan Artuk Arslan, çökme noktasına gelen devletini ayağa kaldırma gayretine girişti (Kâtip Ferdi, 2006; Kesik, 2018; Öngül, 2021).

Ahlat halkının, Ahlat hâkimi Begtimur'un oğlunun yönetiminden memnun olmaması üzerine şehirde yönetim krizi çıkmış ve şahın memluku Balaban, Ahlat'a hâkim olmak istemişti. Bunun üzerine Ahlat halkı, Şahı Ermen'in akrabası olan Artuk Arslan'ı Ahlat'a davetti. Muhalefetle karşılaşmadan şehre hâkim olacağını zanneden Artuk Arslan az bir kuvvetle Ahlat önlerine gelince Balaban'ın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Aynı zamanda, Artuk Arslan'ın Ahlat'a hâkim olarak güçlenmesinden çekinen Melik Eşref'de Mardin'e saldırarak yağma etti. Zor durumda kalan ve yanında Balaban'la savaşacak miktarda askeri bulunmayan Artuk Arslan Mardin'e döndü (İbnü'l Esir, 1991).

Bu dönemde, Eyyubiler ve Türkiye Selçukluları arasında sıkışan Mardin Artukluları, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un 1218 yılında Halep'e kadar ilerlemesi üzerine sultana bağlılıklarını bildirerek ittifak yaptılar ve Eyyubilerin işgal ettikleri topraklarını kurtarmaya giriştiler. Fakat sultanın 1220 yılında ölmesi üzerine Melik Eşref Mardin'e saldırarak şehri kuşattı. Kuşatmanın çetin ve kalenin son derece muhkem olması iki taraf arasında anlaşma yapılmasına zemin hazırlamış ve Artuk Arslan'ın yıllık otuzbin dinar vergi vermesi, Resulayn'ı Melik Eşref'e teslim ederek Eyyubileri metbu tanınması karşılığında sulh sağlanmıştır (Ataoğlu, 1988; Turan, 2019).

Melik Eşref'in yayılma siyaseti karşısında Artuk Arslan, Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Mesud, Erbil hükümdarı Muzaffereddin ve Şam Eyyubi hükümdarı Melik İsa ile ittifak yaptı. Melik Eşref ise 1226 yılında yeniden Mardin çevresine saldırmıştı. Bu karışık durumda Melik Eşref'in, Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Kaykubad'ı Artuklulara karşı kışkırtması üzerine sefere çıkan Alaaddin Keykubad, Hısn-ı Keyfa Artuklularına ait Hısn Mansur, Kahta ve Çemişkezek'i alarak ilerlemeye devam etti. Sultan, bu sırada kendisine karşı birleşen Eyyubileride yenilgiye uğrattı. Güç durumda kalan Hısn-ı Keyfa hükümdarı Mesud ve Artuk Arslan, Alaaddin Keykubad'a tabi olarak kendilerini kurtardılar. Bu dönemde görülmeye başlayan Moğollar, 1231 yılı civarında Mardin bölgesini yağmaladılar (İbn Bibi, 1996; Yaşa, 2016; Yazıcızâde Ali, 2017).

El Cezire bölgesinde Selçuklu üstünlüğünü kabullenemeyen Melik Kâmil, 1236 yılında Urfa ve Harran'a saldırmış, Düneysir'i tahrip etmiştir. Fakat Artuk Arslan, Alaaddin Keykubad'ın tabiiyetinde nüfuz alanını yeniden genişletmeyi başarmıştır. İmar faaliyetlerine önem veren Artuk Arslan akıllı, ihtiyatlı ve cömert bir hükümdardı. Büyük güçlerin arasında ve istilalar döneminde ülkesini muhafaza etmek için büyük gayret sarfetmiş olup önemli ölçüde de bunu başarmıştır. Kendisine "Melik el Mansur" lakabı verilmiştir. Uzun süre Mardin tahtında oturan Artuk Arslan, 1239 yılında vefat etmiştir (Usta, 2002; Turan, 2019; Öngül, 2021).

2.5.6. Necmeddin Gazi (1239-1260)

Babasının ölümünden sonra 1239 yılında Mardin tahtına oğlu Necmeddin Gazi geçti. Bu sırada Eyyubiler üzerine sefer tertip eden Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1240 yılında Amid ve çevresini Eyyubilerden alarak bölgedeki Eyyubi tahakkümüne son verdiği gibi müttefiki Mardin Artuklularına da Sincar ve Nusaybin'i ikta olarak teslim etti. Necmeddin Gazi bundan sonrada Halep Eyyubilerine karşı Meyyafarikin hükümdarı Melik Şhabeddin Gazi ile anlaştı. İki hükümdar 1242 yılında Urfa, Harran ve Cezire'yi ele geçirdiler. Bölgede önemli bir güç haline gelen Harizmlileri tarafına çekmeyi başararak etkinliklerini artıran Necmeddin Gazi ve Şhabeddin Gazi, yinede Halep Eyyubilerine mağlup olmaktan kurtulamadılar (Yaşa, 2016; Turan, 2019).

El Cezire bölgesinde asıl büyük sorun ise Moğol istilasının Anadolu'yu kasıp kavurmasıyla başladı. Selçukluların, 1243 yılında Köseadağ bozgunu ile siyasi olarak güçlerini yitirmeleri Anadolu'yu savunmasız bırakmış ve tüm Doğu Anadolu Moğol işgaline uğramıştır. Hülagu,

1256 yılında İlhanlı Devleti'ni kurmasının ardından bölgedeki yerel hükümdarları itaate davet etmiş fakat Necmeddin Gazi ve Meyyafarikin hâkimi bu daveti reddetmiştir. Bunun üzerine Hülagu, 1257 yılında Suriye seferine çıkarken Yaşmut'u da Mardin ve Meyyafarikin üzerine gönderdi. Meyyafarikin'in düşmesinin ardından kuşatılan Mardin kalesi, müstahkem ve bol erzağa sahip olması sayesinde sekiz ay dayanmış fakat şehirde açlık ve veba baş gösterince durum kötüleşmiştir. Bir ara şehri almaktan ümidini kesen Moğollar Mardin, Düneysir ve Erzen bölgelerini yağmaladılar (Gördegir ve Özbek, 2018).

Necmeddin Gazi'nin oğlu Kara Arslan, babasına ısrarla anlaşmasını teklif etmiş fakat bu teklifi kabul görmemiştir. Hatta Ebu'l Ferec Necmeddin Gazi'nin, oğlunun tavrına kızarak hapsedtiğini nakleder. Necmeddin Gazi'nin bu konudaki en büyük çekincesi Moğolların, kendilerine itaat eden bazı emirlere yaptığı kötü muamele ve yer yer verdikleri sözlerini tutmamaları idi. Fakat vebanın tüm şehri sarması üzerine çok geçmeden Necmeddin Gazi'de hastalanmış ve 1260 yılında vefat etmiştir. Cesur ve ihtiyatlı bir hükümdar olan Necmeddin Gazi, ülkesinin imarına önem vermiş, Hıristiyan ahaliyede iyi davranmış ve iki Süryani manastırını onartmıştır (Dolapönü, 1972; Ebu'l Ferec, 1987; Münecimbaşı, 2001; Turan, 2019; Öngül, 2021).

2.5.7. Fahreddin (Muzafferüddin) Kara Arslan (1260-1291)

Necmeddin Gazi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Kara Arslan geçti. Moğollarla anlaşma taraftarı olan Kara Arslan, İlhanlılara tabi olmayı kabul etmiş ve karşılığında Dara, Rasulayn, Nusaybin ve Habur bölgelerini almıştır. Hülagu'nun huzuruna giderek itaatini bildiren Kara Arslan'a, Hülagu tarafından ikram ve ihsanlarda bulunulmuş olup bundan böyle Mardin Artuklu hükümdarı olarak tanınmıştır. Fakat yinede Kara Arslan'ın Memluklerle anlaşmasından çekinen Hülagu, Mardin Kalesinin yıkılması emretmiş ve Kara Arslan'ın önemli 67 komutanını öldürmüştür. Bu sayede Kara Arslan, ülkesini kurtardığı gibi Mardin Artuklu Devleti'nin ömrünüde bir buçuk asır uzatmıştır (İbnü'l İbri, 2011; Gördegir ve Özbek, 2018).

İlhanlılara tabi sakin bir hayat geçiren Kara Arslan, tabi bir hükümdar olarak İlhanlı seferlerine destek vermiştir. Bu vesileyle İlhanlıların 1260 yılındaki Musul seferine ve 1281 yılındaki Suriye seferine Kara Arslan'da askerleriyle iştirak etmiştir. Abaka Han 1265 yılında İlhanlı tahtına çıktığında, diğer tabi hükümdarlarla birlikte Kara Arslan'ın da

yarlığını yenilemiş olup bu yarıktta, Diyarbekir ve Diyar Rebia hükümdarı yazmaktadır. Bu şekilde sakin ve güvenli bir hayat sürdüğü gibi ülkesini Moğol felaketinden koruyan Kara Arslan, 1291 yılında vefat etmiş ve kendi inşa ettirdiği Muzafferiye Medresesi'ne defnedilmiştir (İbn Kesir, 1995; Turan, 2019; Öngül, 2021).

2.5.8. I. Şemseddin Davud (1291-1294)

Kara Arslan'ın ölümünden sonra yerine geçen büyük oğlu Şemseddin Davud'un hükümdarlığı kısa sürmüş ve üç yıl sonra 1294 yılında vefat etmiştir. Müneccimbaşı ve Dolapönü ise Şemseddin Davud'un bir yıl dokuz ay tahta kaldığını ifade etmektedir. (Dolapönü, 1972; Alptekin, 1991; Müneccimbaşı, 2001; Öngül, 2021).

2.5.9. II. Necmeddin Gazi (1294-1312)

Şemseddin Davud'un ölümünden sonra yerine kardeşi II. Necmeddin Gazi geçti. Bu dönemde, İlhanlıların Doğu Anadolu'yu doğrudan idarelerine almaları, huzur ve asayişin iyice bozulmasına sebep olmuş olup gerek dini gerekse etnik çatışmalar artmıştır. Aynı şekilde Moğol asıllı Oyratların Artuklu ülkesine gelmesi de ciddi sorunlara sebep olmuştur. Anadolu'da patlak veren Moğol emirlerinin isyanlarını fırsat bilen Memlukler, 1298 yılında Artuklu ülkesini istila ederek büyük bir yağma ve tahribat yaptılar fakat müstahkem Mardin kalesini alamadılar. Mardin Artuklu ülkesinin istilasına çok kızan İlhanlı Gazan Han, Memluklerden kaçan Şam emiri Kıpçak'ın da teşvikiyle 1299 yılında Suriye üzerine sefere çıkmış olup bu seferde Necmeddin Gazi'de bulunmuştur (Usta, 2002; Turan, 2019).

Babası ve kendisinin sadakatini takdir eden İlhanlı Gazan Han, Necmeddin Gazi'ye Diyarbekir ve Diyar Rebia'yı vermiştir. Bununla da yetinmeyen Gazan Han, Necmeddin Gazi'ye "Sultan" ünvanı ile taç ve çetr gibi saltanat alametleri de vermiştir. Artuklularda daha önce sultan ünvanı alan hükümdar bulunmamaktadır. İlhanlı hükümdarı Olcaytu zamanında ise Artuklu-İlhanlı ilişkileri evlilik bağıyla daha da güçlenmiş ve bu çerçevede Necmeddin Gazi'nin kızı Dünya Hatun Olcaytu ile evlendirilmiştir. Ülkesinin emniyet ve huzuruna önem veren Necmeddin Gazi, eşkiyaları bertaraf ederek asileri cezalandırmıştır. Uzun bir hükümdarlık dönemi geçiren II. Necmeddin Gazi 1312 yılında vefat etmiştir (Merçil, 2013; Yaşa, 2016; Turan, 2019; Öngül, 2021).

Necmeddin Gazi'nin çevre melikler nazarında heybetli bir hükümdar olduğu, şişman olduğu için seferlerde yanında mahfe götürdüğü, saldırıya uğramaktan korktuğu için dışarıya çıktığında arkasında tahtirevanı olduğu söylenmektedir. İbn Battuta ise Mardin'i ziyaretinden bahsederken Necmeddin Gazi'nin iyi ve cömert bir hükümdar olduğunu kaydetmiş ve Safiyüddin Hilli'nin onu öven bir şiirine de yer vermiştir (İbn Kesir, 1995; Müneccimbaşı, 2001; İbn Battuta, 2015).

2.5.10. Melikü'l-Adil İzzeddin Ali Alpı (1312)

Necmeddin Gazi'nin ölümünden sonra yerine oğlu İzzeddin Ali Alpı geçti ise de tahta çıkmasından 17-18 gün sonra vefat etmiştir (Köprülü, 1978).

2.5.11. Melik Salih Şemseddin (1312-1365)

Kardeşi İzzeddin Alpı'dan sonra yerine Melik Salih geçti. Melik Salih döneminde, İlhanlıların zayıflamasından faydalanan Memlukler sık sık İlhanlı topraklarına ve İlhanlılara bağlı ülkelere saldırılarda bulunmaktaydılar. Bu vesileyle İlhanlılara tabi olan Artuklular da bu saldırılardan zarar görmekteydi. Nitekim 1315 yılında Memluk Halep emiri Şehabeddin Karatay, Mardin ve çevresine saldırarak yağmalamıştır. Bu sırada Anadolu'da ise Moğol hakimiyetine karşı isyan ve karmaşa hakimdi. Melik Salih'in 1315 yılında İlhanlı Olcaytu'yu ziyaretinin ertesi yılında Olcaytu'nun ölmesi, karmaşayı daha da derinleştirdi. Bu sırada Türkmen Cacaoğlu Aleaddin, Melik Salih'e bağlı Amid'i işgal ederek tahrip ve yağma etti. Ebu'l Ferec ise Cacaoğlu'nu, kendisine isyan eden Amid halkını cezalandırmak için Melik Salih'in çağırdığını ifade etmektedir (Ebu'l Ferec, 1987; Alptekin, 1991; Turan, 2019; Öngül, 2021).

Ebu Said Bahadır Han İlhanlı tahtına çıktıktan sonra Memluklerle iyi ilişkiler kurmuş ve Memluk elçilerine karşılık Ebu Said'in gönderdiği elçiler, 1323 yılında anlaşma metniyle birlikte Mardin'e de uğramıştır. Bu sırada Mardin'de konaklayan Mecd'ül İslami adlı tacirin, Memluk sultanına hediye olarak götürdüğü bir çengiye Melik Salih âşık olmuş ve çengiyi alıkoymuş, bu yüzden Memluk sultanıyla arasında ciddi bir siyasi kriz patlak vermiştir (Turan, 2019).

İlhanlıların zayıflamasından faydalanan bir başka yerel güç ise Hısn-ı Keyfa Eyyubileridir. Bunlar, mevcut durumdan faydalanarak Artuklu ülkesine ve çevre beldelere akınlara başladılar. Eyyubi meliki Adil, 1334 yılında Hapur ve Meyyafarikin'i işgal ettiği gibi üzerine gelen Artuklu ordusunu da mağlup etti. Ebu Said'in yardımını bekelemeden harekete geçen Melik Salih, Türkmen, Arap ve Kürtlerden müteşekkil bir orduyla Hısn-ı Keyfa'ya yürüdü. Fakat Melik Adil, bölgedeki Kürt aşiretleriyle anlaşarak Melik Salih'i çekilmeye mecbur etti. Artuklularla Eyyubilerin mücadelesi, Siirt üzerinde bir süre daha devam etti (Usta, 2002; Turan, 2019).

İlhanlı Devleti'nin 1336 yılında yıkılması üzerine Süleyman Han ile Çobaniler Diyarbakir bölgesini işgal ettiler ve Melik Salih'in hükümdarlığını tasdik ettiler. Bu dönemde Melik Salih, zor durumda kalan Çobanilerle Memlukler arasında aracılıkta yapmıştır. İlhanlı hakimiyetinin yıkılmasından sonra bölgede Türkmenler etkin olmaya başlamış olup bunların arasında Karakoyunlular ve Akkoyunlular öne çıkmaktadır. Melik Salih, Türkmen akınlarna bazen müdahale etmiş bazende Mardin kalesinde emniyet içinde kalmayı tercih etmiştir. Tüm bu karmaşaya rağmen yol güvenliğine önem veren Melik Salih, yolları kesen ve bölgede eşkıyalık yapan Türkmen Abdullahoğlunu ve Hasan bin Hindi'yi bertaraf etmiştir (Yaşa, 2016; Turan, 2019; Öngül, 2021).

Artuklu hükümdarları arasında saltanatı en uzun süren hükümdar olan Melik Salih 1365 yılında vefat etmiştir. Mardin'i ziyaret eden İbn Battuta, Melik Salih'in cömertliğinin tüm Irak, Suriye ve Mısır diyarında bilindiğini, şairlere ve fakirlere ihsanının bol olduğunu, yemek dağıtılan pek çok zaviye ve imaret yaptırdığını nakletmekte ve meşhur veziri Cemaleddin Sincari hakkında da bilgi vermektedir (Dolapönü, 1972; Alptekin, 1991; İbn Battuta, 2015).

2.5.12. Melikü'l-Mansur Ahmed (1365-1368)

Melik Salih'in ölümünden sonra yerine oğlu Melikü'l Mansur Ahmed Mardin Artuklu tahtına çıktı. Bu dönemde Karakoyunlu istilasını Artuklu ülkesini de tehdit etmekte idi. Nitekim Karakoyunlu beyi Bayram Hoca'nın Mardin'e saldırması üzerine Mansur Ahmed, Altunboğa komutasında bir orduyu göndermiş fakat şiddetli çarpışmalar neticesinde bu düşmanla baş edemeyeceğini anlayınca, Celayir hükümdarı Sultan Üveys'in yardımına başvurmuştur. Ordusuyla Mardin'e gelen Sultan Üveys, Ramazan ayını burada geçirdikten

sonra Mansur Ahmed'le birlikte Muş Ovası'na gelmiş ve burada Bayram Hoca'yı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Böylelikle Mansur Ahmed, Türkmen istilaları karşısında güçlü bir müttefik edinmiştir. İyi niyetli, güzel görünüşlü ve şefkatli bir hükümdar olarak nitelendirilen Mansur Ahmed hicri 769 (1367/1368) yılında vefat etmiştir. Recep Yaşa, Mansur Ahmed'in zehirlenerek öldürüldüğünü kaydetmekte olup hakimiyet süresi ile ilgili kaynaklar farklı süreler vermektedir (Dolapönü, 1972; Köprülü, 1978; Kâtip Ferdi, 2006; Yaşa, 2016; Öngül, 2021).

2.5.13. Melikü's-Salih Mahmud (1368)

Mansur Ahmed'in ölümünden sonra başa geçen oğlu Salih Mahmud'un yaşı küçüktü. Bu vesileyle dört ay kadar tahta kalmıştır. Kâtip Ferdi ise bu sürenin iki yıl kadar olduğunu belirtmektedir. Saltanatının kısa sürmesine rağmen Salih Mahmud'un para pastırdığı da tespit edilmiştir. Recep Yaşa, Salih Mahmud'un babasını öldürdüğü suçlamasıyla öldürüldüğünü belirtirken Hanna Dolapönü ise tahta geçmesinden hemen sonra amcası Davud'la arasının açıldığını, halk arasında ikilik başgösterdiğini ve işin çatışmaya varması sonucu öldürüldüğünü nakletmektedir (Dolapönü, 1972; Kâtip Ferdi, 2006; Yaşa, 2016; Öngül, 2021).

2.5.14. Melikü'l-Muzaffer Davud (1368-1376)

Yeğeni Mahmud'un ölümünden sonra tahta çıkan Davud'un karşılaştığı en büyük sorun Karakoyunlu istilasıdır. Nitekim 1371 yılında Karakoyunlular tekrar Mardin'e saldırmış ve Mardin önlerinde şiddetli bir savaş vuku bulmuştur. Bu tarihten sonra da Karakoyunlu saldırıları devam etmiştir. Melik Davud'un karşılaştığı bir başka sorun ise teyzesi (Kâtip Ferdi kardeşi olduğunu belirtir) Dünya Hatun tarafından tuzağa düşürülerek hapse atılmasıdır. Yönetimi ele geçiren Dünya Hatun, Davud'un vezirini de öldürmüştü fakat zalimane tavrı nedeniyle emirlerce yönetimden alınarak Davud tekrar başa geçirilmiştir. Yönetimi ele alan Davud ise derhal Dünya Hatun'u öldürtmüştür. Büyük sorunların yaşandığı Davud döneminde Mardin'de büyük bir salgın başgöstermiş ve pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Diğer yandan, bu buhranlı dönemde dahi Mardin Artuklu hükümdar ve devlet adamları imar işlerini sürdürmüştür. Ayrıca bu dönemde Artuklu ülkesinde, Oğuzların Döğer boyuna mensup Salim Bey idaresinde büyük bir kitle yaşamakta olup bu kitle, Memluk saldırıları karşısında Hısn-ı Keyfa bölgesine çekilmiş fakat burada da

Karakoyunlu saldırılarına maruz kalınca Caber'e giderek Memluklere tabi olmuştur. Halka ihsanı seven, adil ve iyi bir hükümdar olduğu söylenen Melik Muzaffer Davud, 1376 yılında vefat etmiştir (Dolapönü, 1972; Usta, 2002; Kâtip Ferdi, 2006; Yaşa, 2016; Turan, 2019; Öngül, 2021).

2.5.15. Melikü'z-Zâhir Mecdeddin İsa (1376-1407)

Muzaffer Davud'un ölümünden sonra yerine oğlu Zahir İsa geçti. Melik İsa'nın karşılaştığı ilk sorun yine Karakoyunlu saldırılarıdır. Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed'in 1384 yılında Mardin'e saldırması üzerine Sultan İsa, kıymetli veziri Alemeddin Sincari'nin oğlu Feyyaz komutasında bir orduyu göndermiş fakat bu ordu yenildiği gibi Feyyaz'da esir düşmüştür. Feyyaz üç yıl kadar esir kaldıktan sonra kurtulup ülkesine dönmüştür. Abdüsselam Efendi ise ordusunun yenilmesine ve sevdiği adamı Feyyaz'ın esir edilmesine çok kızan Sultan İsa'nın, 1390 yılında bizzat ordusuyla Kara Mehmed'in üzerine yürüyerek O'nu mağlup ettiğini ve Feyyaz'ı kurtardığını nakletmektedir (Kâtip Ferdi, 2006; Abdüsselam Efendi, 2007; Öngül, 2021).

Bu sırada başgösteren Timur tehdidi karşısında Artuklular, Karakoyunlular ve Salim idaresindeki Döğerler anlaşarak Memluklerin yardım ve himayesini talep ettiler. Sultan İsa zaten Memluklere tabi idi ve hatta Mintaş'ın isyanında Memluklere yardım ederek Mintaş'ı esir etmişti. Sultan İsa 1393 yılında Mısır'a elçi göndererek Timur'un Tebriz'i işgal ettiğini ve kendisini de huzuruna çağırdığını fakat kendisinin Memluk sultanına tabi olduğunu ifade ederek özür dilediğini bildirdi. Bundan memnun olan Memluk sultanı Berkuk Sultan İsa'ya hil'at gönderdi (Turan,2019). Fakat Timur'un yakın Yakın Doğu'da kazandığı zaferlerden sonra Mardin'e yaklaşması üzerine Sultan İsa Timur'a tabi olmak zorunda kaldı. Timur ise bu vesileyle Mardin'e uğramayarak Resulayn'a geldi. Burada Hısn-ı Keyfa ve Erzen beylerinin itaatlerini kabul eden Timur, Sultan İsa'nın hediye göndermekle birlikte bizzat huzura gelmemesine öfkelenmiş ve askerlerini Mardin üzerine göndermiştir. Durumun vehametini gören Sultan İsa, Melik Salih'i yerine vekil tayin edip Timur'un yanına gitmek üzere büyük hediyelerle Mardin'den ayrıldı. Sultan İsa şehirden ayrılırken kardeşine ve emirlere ne şehri ne de kaleyi hiçbir suretle teslim etmemelerini tembihlemiş ve "bin mektup göndersem ve şefaata dileysem bile aldırış etmeyiniz. Zira ben kendimi sizin için ve memleketim için feda ediyorum" demiştir. Timur, huzuruna varan Sultan İsa'dan kalenin teslim edilmesini istemiş fakat o, "kale halkın elindedir, benim elimde hayatımdan başka

sana verecek birşeyim yok” deyince öflenerek Sultan İsa’yi hapsedmiştir. Musul seferi dönüşünde Mardin’i kuşatan Timur, kale halkını Sultan İsa’yı öldürmekle tehdit edip kalenin teslimini istediye de kabul görmedi. Bundan gayrı denediği ikna yollarıda işe yaramayınca şehri ve çevresini tahrip eden Timur, kaleyi almaya muvaffak olamayarak Aladağ’a hareket etmiştir (Dolapönü, 1972; Müneccimbaşı, 2001; Usta, 2002; Kâtip Ferdi, 2006; Abdüsselam Efendi, 2007; İbn Arabşah, 2023).

Timur, yanında götürdüğü Sultan İsa ile Emir Rükneddin, İzzeddin, Altunboğa¹ ve Ziyaeddin isimli dört vezirini Sultaniye kalesine hapsederek Kıpçak ülkesine gitti. Mardin’de ise Melik Salih tahta çıkartıldı. Burada üç yıl hapis kalan Sultan İsa Timur tarafından affedilmiştir. Kendisine birçok hediyeler verip özür dileyen Timur, ayrıca Diyarbakır, Azerbaycan ve Ermenistan’a kadar olan bölgede pek çok yeri de ona ikta etti. Timur’un bundaki amacı, Sultan İsa ile bölge emirleri arasında rekabet yaratmaktı. Ayrıca oğlu Ebubekir Mirza’yı Sultan İsa’nın kızı ile nikahladı². Bundan sonra kendisine itaat etmesi ve çağrıldığında gelmesi şartları ile Sultan İsa’yı ülkesine gönderdi. Timur’un Sultan İsa’yı affetmesinde, oğlu Uluğ Bey’in doğum müjdesini almasının ve Timur’un eşinin Sultan İsa için şefaatte bulunmasının etkili olduğu söylenmekle birlikte, tüm bu senaryonun bizzat Timur tarafından hile niyetiyle kurgulandığıda kaynaklarda ifade edilmektedir (Artuk, 1971; Müneccimbaşı, 2001; Abdüsselam Efendi, 2007; İbn Arabşah, 2023).

Sultan İsa 1396 yılında Mardin’e ulaştı ve ilk olarak babasının kabrini ziyaret etti. Tüm halk ve eşraf kendisini büyük bir sevinçle karşıladı. Melik Salih ise tahtı derhal Sultan İsa’ya iade etti. Sultan İsa, Mardin’e geldikten sonra saltanatı bırakıp hacca gitmek istedi ise de ileri gelenlerin ısrarı üzerine bu kararından vazgeçti. Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman ve çevre beyler Timur’un hizmetine girerek onunla Anadolu ve Suriye seferine katıldılar. Timur, Sultan İsa’yı huzuruna çağırdı fakat Sultan İsa kendisi gitmeyip Emir Hasbek’i pek çok hediyeyle birlikte Timur’un huzuruna göndi. Gerekçe olarakta zatını özlediğini fakat başına gelenlerden sonra huzura gelmeye kokuğunu ifade ettiyse de Timur bu bahaneyi kabul etmeyerek Mardin üzerine yürüdü. Şehir halkı ise kaleye sığındı. Düneysir’de

¹ İbn Arabşah bu veziri esirler arasında sayarken Osman Turan ve Ali Öngül Altunboğa’nın Timur’un askerlerine pek çok zayıat verdirdiğini ve Melik Salih’i Mardin tahtına çıkardığını, Sultan İsa döndükten sora muhtemelen Timur’un şart koşması sebebiyle Altunboğa’yı Timur’a gönderdiğini, Altunboğa’nında Memluk sultanına sığındığını belirtmektedir.

² Ünlü seyyah Clavijo, Timur’un ölümünden sonra başlayan hanedan çatışmaları döneminde Ömer Mirza’nın, kardeşi Ebubekir Mirza’yı mağlup edince bu eşini kocasından ayırıp Mardin’e geri yolladığını yazmaktadır.

karargâh kurup şehri kuşatan Timur, tüm uğraşına rağmen kaleyi alamayınca şehir ve çevresini tamamen tahrip ederek Bağdat'a döndü. Kalenin muhasara işini ise Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman'a bıraktı (Artuk, 1971; Dolapönü, 1972; Müneccimbaşı, 2001; Abdüsselam Efendi, 2007).

Kara Yülük Osman Mardin'i kuşatmaya devam etsede almaya muvaffak olamıyordu. Bu sırada Sultan İsa, 1403 yılında Tebriz'e gitmekte olan Timur'un huzuruna vararak pek çok hediye ile birlikte af diledi. Şahrüh Mirza'nın şefaati ve Ebubekir Mirza ile evlenen kızının etkisiyle affedilen Sultan İsa Mardin'e döndü. Fakat tüm bunlara rağmen Akkoyunlu saldırıları devam etti. Bir ara Akkoyunlularla Karakoyunluların mücadelesi Artuklulara nefes aldırılmışsa da, bu iki Türkmen boyunun sulh yapması üzerine Kara Yülük Osman tekrar Mardin'i kuşattı. Bunun üzerine Sultan İsa, Kara Yülük Osman'la arası açık olan Halep Türkmen hükümdarı Sultan Çeküm'e ittifak teklif etti. Mardin'e gelen Sultan Çeküm'le birleşen Sultan İsa, Amid üzerine yürüyerek Kara Yülük Osman'ı mağlup ettiler. Fakat Amid kalesine sığınarak çevresini suyla bataklığa çeviren Kara Yülük Osman, kendisini takip eden İsa ve Çeküm'ün askerlerinin bataklığa saplanmasından faydalanarak karşı saldırıya geçti ve zafer kazandı. Bu saldırıda Çeküm, İsa ve hacibi Feyyaz öldürüldü. Tihranî, Sultan İsa'nın Harzem'e inip Çeküm'ü karşılamaya giderken bir müneccim tarafından durdurulup üç kez bu sefere çıkmaması konusunda uyarıldığını, duruma müdahale eden Feyyaz'a da hükümdarla kendisinin sonlarını haber verdiğini aktarmaktadır (Dolapönü, 1972; Müneccimbaşı, 2001; Kâtip Ferdî, 2006; Abdüsselam Efendi, 2007; Tihranî, 2014; Rumlu, 2017; Turan, 2019). Güçlü ve dirayetli bir hükümdar olan Sultan İsa, alimlere değer veren cömert ve hayır sahibi bir hükümdardı. Yaşadığı dönemin tüm olumsuzluklarına rağmen ülkesini imar etmeye önem vermiş olup Timur'un sebep olduğu yıkımdan sonra derhal Mardin'i yeniden imar etmeye girişmiş ve bu çalışmalar ölümüne kadar sürmüştür (Artuk, 1971; Abdüsselam Efendi, 2007)

2.5.16. Melikü's-Salih Şihâbeddin Ahmed (1407-1409)

Büyük kayıplar yaşayan Artuklular, Mardin surlarının içine çekilerek şehirlerini müdafaaya devam ettiler. Sultan İsa'dan sonra Mardin tahtına ise Şihâbeddin Ahmed çıktı. Kara Yülük Osman 1409 yılında yeniden Mardin'e saldırdı. Bunun üzerine Şihâbeddin Ahmed, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'tan yardım istedi. Kara Yusuf harekete geçerek Kara Yülük Osman'ı mağlup etti ve Mardin'i kurtardı. Şihâbeddin Ahmed, şehri Akkoyunlulara

karşı savunamayacağını anlayınca Kara Yusuf'u Mardin'e davet etti. Kendisine Musul'un verilmesi karşılığında şehri teslim edeceğini söyleyince Kara Yusuf bu teklifi kabul ettiği gibi on bin dinar, bin at vererek Şihabeddin Ahmed'i kızıyla evlendirdi. Böylelikle Mardin'de üç asırdan fazla süren Artuklu hakimiyeti 1409 yılı itibariyle nihayet buluyordu. Ne varki Şihabeddin Ahmed Musul'a vardktan bir hafta sonra zehirlenerek öldürüldü. Eşi de onun arkasından üç gün sonra vefat etti. Oğulları Musa, Abdulhay ve Mahmud Sincar'a gittilerse de çok geçmeden veba yahut başka bir sebepten öldüler (Müneccimbaşı, 2001; Kâtip Ferdi, 2006; Tihranî, 2014; Turan, 2019; Öngül, 2021). Kâtip Ferdi, Abdüsselam Efendi ve Hanna Dolapönü Şihabeddin Ahmed'in oğullarının ata yadigarı memleketlerini geri almaya çalıştıklarını fakat başaramayarak Sincar'a yerleştiklerini, Melik Musa'nın ise Mahmut ve Mansur isimli iki oğlu olduğunu, bunlardan Mansur ölünce Mahmut'un üç bin çadırılık bir kabileyle Sincar'dan ayrılarak göçebe hayatına başladığını ve 1421 yılında vefat ettiğini nakletmektedirler. Hatta Kâtip Ferdi, Osmanlı Sultanı II. Murad dönemindeki bir mektuptan hareketle, Mansur'un öldüğü bilgisinin doğru olmayıp mektupta adı geçen kişinin Mansur olabileceği yönünde bir tahlil yapmaktadır (Dolapönü, 1972; Kâtip Ferdi, 2006; Abdüsselam Efendi, 2007).

2.6. Müstakil Valiler-Meyyafarikin ve Bire Yönetimleri

Müneccimbaşı, Camiü'd-Düvel adlı eserinin Artuklular bölümünde Artuklu hanedanından üç ismi müstakil vali olarak anlatmaktadır. Bunlardan ilki Emir Süleyman b. İlgazi (1104-1125) olup Halep'te Necmeddin İlgazi'ye isyan eden oğludur. Babasının ölümünden sonra Meyyafarikin'i ele geçirerek ölümüne kadar burada bağımsız olarak hüküm sürmüştür. Ölümünden sonra kardeşi Timurtaş Meyyafarikin'i ele geçirmiştir (İbnü'l Ezrak; Sevim, 2000; Müneccimbaşı, 2001). İkincisi Emir Şihabeddin Mahmud'dur. İlgazi oğlu Ayaz'a Bire'yi ikta etmişti. Oğlu öldürülünce burayı torunu Şihabeddin Mahmud'a verdi. Mahmud cesur, akıllı ve ihtiyatlı bir emir olup Nureddin Zengi'ye tabi olarak Haçlılara karşı başarılı mücadeleler vermiştir. Şihabeddin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Nureddin Muhammed (1174-1182) babasının politikasını takip etmiştir. Mardin Artukluları yerine Selahaddin Eyyubi'ye tabi olan Nureddin Muhammed, onun Haçlılarla mücadelelerine destek verdi. Kutbeddin İlgazi Bire'yi almak istediye de Selahaddin Eyyubi'nin baskısı sebebiyle başarılı olamadı. Nureddin Muhammed'in ölümünden sonra Bire'yi Eyyubiler ele geçirmiş ve bu müstakil valiliğe son vermiştir (Müneccimbaşı, 2001; Turan 2019).

2.7. Kültür-Medeniyet

2.7.1. Siyasi ve İdari Yapı

Artuk Bey tarafından Kudüs'te kurulduktan sonra Güney Doğu Anadolu bölgesi ve çevresinde Hısn-ı Keyfa, Mardin ve Harput olmak üzere üç kol halinde teşekkül eden Artuklu devletlerinin idari yapısı hemen hemen Selçuklularla aynıdır. İktâ sistemi ve gulam sistemi yine Artuklularda da devam etmiştir. Devletin, hanedanın ortak malı olduğu yönündeki Türk ananesi Artuklularda da yaşatılmış olup bu sebeple devlet feodal bir yapı şeklinde teşekkül etmiştir. Hanedan mensupları, kendi iktalarında merkeze bağlı idareciler olmuş ve hatta zaman zaman merkezi yönetimden bağımsız politika izlemiştir (Yaşa, 2016).

Hükümdardan sonra yerine yine Türk töresi gereği en büyük oğlu geçerdi. Eğer çocuk küçükse ya da yoksa hanedanın en yaşlı üyesi tahtın sahibi olurdu. Hükümdar devleti yönetir, iktaları dağıtır, orduya komuta eder, devlet görevlilerini tayin ederdi. Artuklular genel olarak Büyük Selçuklu hükümdarlarına saygı göstermiş ve bağlı kalmıştır. Yönetim sisteminde olduğu gibi unvanlar konusunda da Selçuklular, Atabegler, Eyyubiler gibi komşu hanedanlardan etkilenen Artuklu hükümdarları, genel olarak “emir ve melik” unvanlarını kullanmakla birlikte II. Necmeddin Gazi'den itibaren “sultan” unvanını da kullanmışlardır. Bunların yanında Artuklularda, Necmeddin, Fahreddin gibi lakaplar ile Pehlivan-ı Cihan, Emirü'l İsfehsalar el Kebir gibi unvanlarada rastlanmaktadır. Hükümdarın dışında devlet idaresinde yer alan diğer önemli görevliler ise vezirler, valiler, nazır ed-divanlar, muhtesipler ve kadılardır. Ayrıca Artukluların, Mardin ve Şabahtan Kürtleri için ayrı bir idari yapı kurdukları kaydedilmektedir (Vâth, 1999; Turan, 2019).

Orta Asya Türk geleneklerini yaşatmada oldukça hassas olan Artukluların bu yönü dikkate değerdir. Artuk Bey'in, Türk hakimiyet mefkuresine göre Diriliş Kilisesi'nin tavanına ok yerleştirmesi ve Rükneddin Davud'un eski Türk metbuluk hukukunca Türkmen beylerini sefere çağırarak için ok göndermesi Yakın Doğu'da teşekkül eden Türk devletleri arasında sadece Artuklularda görülmektedir. İbnü'l Esir, Davud'un Türkmenler üzerinde büyük bir nüfuzu olduğundan ve onun gönderdiği davet okunu alan Türkmenlerin sevinçle çağrısına icabet ettiğinden bahseder. Aynı şekilde İmadeddin Zengi'den bahsederken, “hiç kimse olmasa dahi düşman olarak Davud ona yeterdi” diyerek Artuklu hükümdarının Türkmenler üzerindeki gücünü ve Türkmenlerin beylerine ne derece bağlı olduğunu bir kez daha teyit

eder. Osmanlılar dışındaki Türk devletlerinde, yerleşik ve merkezi sistemle devletin dayandığı göçebe Türkmenler arasındaki dengenin sağlanamaması, devletin yıkılışının en büyük etkenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Fakat Artuklular, tüm hakimiyet sürelerince hem göçebe Türkmenlere dayanmış hemde yerleşik bir devlet sistemini sürdürmüştür. Hatta Osman Turan “İslam dünyasında hiçbir Türk veya Oğuz devleti Artuklularda olduğu kadar başlangıcından yıkılışına kadar bu derece göçebelere dayanmamıştır” tespiti ile bu hususun altını çizmektedir (Köprülü, 1978; İbnü’l Esir, 1991; Mateos, 2000; Turan, 2019). Yine Artuklularda, Orta Asya’ya ait “alp, yabgu, inanç, kutlug, beg” gibi isim ve unvanlara rastlanılmaktadır. Faruk Sümer, “Türk Devletlerinde Şahıs Adları” adlı eserinde Artuklu hanedan üyelerinin isim tahlillerini ayrıntılı olarak yapmaktadır. Ayrıca Faruk Sümer’in, diğer Türk kumandanları emir unvanını kullanırken, Artuk Bey’in Tuğrul Bey gibi “bey” unvanını kullanmasının, Oğuzlar arasında ünlü ve sayılan bir aileye mensup olmasından ileri geldiği yönündeki tespiti dikkate değerdir (Sümer, 1999; Öngül, 2021).

Artuklu hükümdarları kaynaklarda genel itibariyle, halka karşı adaletli ve cömert davranan, ilme ve sanata değer veren, gayrimüslim ahaliye ve diğer inançlara geniş özgürlükler tanıyan, ağır vergileri kaldırarak ticaretin gelişmesine ve halkın refahına çalışan, ülkenin emniyetinin sağlanmasına önem veren, hoşgörülü ve dirayetli yöneticiler olarak tanımlanmaktadır. Fakat Artukluların Sökmen, İlgazi ve Belek dönemleri dışında birlikte hareket edemeyip sık sık rekabet içinde bulunmaları, güçlü bir devlet haline gelmelerine engel olmuştur. Bu vesileyle Artuklular, Selçuklular, Atabegler, Eyyubiler, İhanlılar ve Memlukler gibi güçlü komşuları arasında sıkışmış olup bunlar arasında denge politikası ya da tabilik yoluyla ayakta kalmaya çalışmışlardır (Mihael, 1944; Ebu’l Ferec, 1987; İbnü’l Ezrak, 1992; Mateos, 2000; Müneccimbaşı, 2001; Yaşa, 2016).

2.7.2. İktisadi Hayat

Artukluların hâkim olduğu bölgenin başlıca merkezleri olan Mardin, Hısn-ı Keyfa, Diyarbakır, Meyyafarikin, Düneysir ve Harput gibi şehirler önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. El Cezire olarak adlandırılan bu bölge, ilk ve Orta Çağ boyunca doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan ticaret yollarının kavşak noktalarından biri olmuştu. İran, Azerbaycan, Kafkasya, Erzurum, Ahlat, Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır’dan gelen tüccarlar

ile hac kafileleri, Artuklu ülkesine ve hususiyle Mardin'e uğramakta idi (Köprülü, 1978; Mıynat, 2018; Turan, 2019).

Fakat özellikle Mardin ve Düneysir gibi şehirlerin inkişafı Artuklular döneminde gerçekleşmiştir. İbn Cübeyr Mardin hakkında, müstahkem ve zaptı imkânsız bir kalesi bulunduğunu, şehrin su ihtiyacının su kanalları ve sarnıçlarla karşılandığını ifade eder. Artuklu ülkesi bereketli topraklara ve zengin su kaynaklarına sahip olduğu için tarım, ekonominin temelini teşkil etmektedir. Su kaynaklarını verimli bir şekilde kullanan Artuklular, zengin bir ürün çeşitliği ve bol mahsül elde etmekteydiler. İbn Cübeyr, Amid bölgesinin bereketli bostanlarından ve meyvelerinden bahsederken Kazvini aynı şehir için ağacı, meyvesi, bağ ve bahçeleri, ekinleri bol zengin bir diyar tarifi yapmaktadır. Mardin için de bereketli bağları ve bostanları ile pamuk ve hububat tarımının gelişmiş olduğunu anlatan Kazvini, Rasulayn'da pamuk, tahıl ve meyveciliğin, Nusaybin'de ise üzüm bağları ve meyveciliğin gelişmiş olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Mardin'de zeytin yetiştirildiği ve zeytin yağı üretildiğine dair bilgiler de mevcuttur. Zirai açıdan oldukça gelişmiş olan Artuklu şehirlerinden Hısn-ı Keyfa ve Meyyafarikin'de arpa ve buğday başta olmak üzere tüm bölgeye yetecek kadar tahıl üretimi yapıldığı, yine Mardin'de yetmiş çeşit üzüm yetiştirildiği, Mardin ve Dara'da zeytin, yaban fıstığı, sumak, Hindistan cevizi ve mahlep gibi ticari değeri yüksek ürünlerin üretildiği bilinmektedir (Kazvinî, 2019; Kaya, 2019; İbn Cübeyr, 2021).

Ünlü seyyah Marko Polo, Artuklu hakimiyetinde olan Mardin ve çevresinde pamuk yetiştirildiğini, şehrin çok ünlü pamuklu dokumaları olduğunu, el sanatlarının geliştiğini, halkın çoğunun tacir ve zanaatkar olduğunu ifade etmektedir. İbn Battuta ise Mardin için dağın eteğine kurulmuş büyük bir şehir ve cıvıl cıvıl çarşıları ile İslam dünyasının en güzel şehirlerinden biri değerlendirmesi yapmaktadır. Ayrıca yünden dokunan "mardini" isimli ticari değeri yüksek bir kumaştan bahseden İbn Battuta, sarp kayalar üzerine kurulu ünlü Mardin kalesi ile Melik Salih'in cömertliği ve imar işleri hakkında da bilgi vermektedir. Bunların dışında yine Mardin'de ipekli kumaşlar, buharin isimli keten kumaşlar ve sof dokunduğu, Hısn-ı Keyfa'da dokunan sof ve aba kumaşlarında imal ve ihracının yapıldığı bilinmektedir. Görüldüğü üzere Artuklu ülkesinde yetiştirilen tarım ürünlerinin ve bu ürünlerden elde edilen mamullerin ticareti, ekonominin temeli sayılmaktadır. Bunların yanında el sanatları ve ticaretinde ekonomideki payı tarım kadar önemliydi (Marko Polo, 1979; İbn Battuta, 2015; Bedirhanoğlu, 2021).

Artuklu ekonomisinde madencilikte önemli bir yer tutmaktadır. Hısn-ı Keyfa, Cizre ve Mardin'deki atölyelerde bakır ve bronzdan çok çeşitli eşyalar üretilmekte ve ticareti yapılmaktaydı. Artuklular, Ergani ve Maden'i ele geçirdikten sonra buralardaki madenciliği geliştirmiş ve yeni maden ocakları açarak üretim ve ticareti teşvik etmiştir. Ayrıca Mardin dağından cam elde edilmekte ve ticareti yapılmaktaydı. Artuklu hükümdarları sikke bastırması olup bu sikkeler genellikle bakır ve bronzdandır fakat zaman zaman gümüş sikkelere de rastlanmaktadır. Artuklu sikkelerinde dönemin ticari ihtiyaçlarının göz önüne alındığı ve uluslararası ticarete uygun sikkeler basıldığı görülmektedir. (Eldem, 2009; Kaya, 2019, Yariş, 2022).

Onikinci yüzyıldan itibaren yıldızı parlayan Artuklu şehirlerinden en önemlisi Düneysir'dir denebilir. Önceleri küçük bir köy hüviyetinde olan bu yerleşim yeri, ticaret yollarının Düneysir'e kayması ve Artuklu hükümdarlarının imar ve ticari politikaları sayesinde Mardin'le yarışır hale gelmiştir. Şehri ziyaret eden İbn Cübeyr, Yakut el Hamevi gibi seyyahlar hanları, hamamları, kamu binaları, camileri, medreseleri, fundukları ve haftada dört gün kurulan milletler arası pazarlarıyla Düneysir'i zengin ve kalabalık bir şehir olarak tasvir ederler. Pazarlarda köle, at, katır, kumaş, kürk gibi uzak coğrafyalardan getirilen ürünlerin ticareti de yapılmaktaydı. Ayrıca yine aynı kaynaklarda, şehirde yetiştirilen aromatik bitkilerden, su değirmenleriyle sulanan bahçelerden, geniş ekili arazilerden de bahsedilmektedir. Artuk Arslan ve Kutbeddin İlgazi başta olmak üzere Artuklu hükümdarları, ticari vergiler dahil pek çok vergiyi kaldırmış ve ülke için ticaret serbestisi sağlayarak yabancı tüccar ve yatırımcıyı bölgeye çekmeyi bilmiştir. Ayrıca Artuklulara ait ilk gümüş sikkelerin de Düneysir'de basılmış olması dikkate değerdir. Bu sikkeler Selçuklu sikkelerinin ölçü ve ağırlıklarına eşit basılmış olup bu durum Artukluların, paranın ülkeler arası serbest dolaşımına önem verdiklerini ve gelişmiş bir ticaret sistemi kurguladıklarını göstermektedir. Fakat Moğol istilaları sonucu Düneysir harap olmuştur (Mıynat, 2018, Turan, 2019).

Artuklu ülkesinin bir başka önemli merkezi olan Amid'de bakır ve demir madenciliğinin yanı sıra dericilik ve el sanatları gelişmişti. Şehrin başlıca ihraç mallarını, meyve, bal, badem, fındık, fıstık, zeytin, pamuk gibi tarım ürünleri, tiftik, keten ve yünden üretilen kumaş, elbise, halı, kilim, harzem çuvalı gibi mamul mallar ile demir, çinko ve değirmen taşı gibi sanayi ürünleri oluşturmaktadır. İthal edilen ürünler ise genel olarak gıda ve temizlik maddeleri ile altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerdir. Göçebe Türkmenler ve Kürtler ise

tüm Artuklu ülkesinde olduğu gibi geçimini büyük oranda hayvancılıktan sağlamaktadırlar. Amid bölgesinde Moğol istilası sebebiyle iktisadi çöküş yaşamıştır (Bedirhanoğlu; 2021; Bedirhan ve Aydın, 2021).

Artuklulardan önce de oldukça gelişmiş bir şehir olan Meyyafarikin, Artuklular döneminde de gelişmesini sürdürmüştür. Şehir çevresinde asayişini sağlayan ve pek çok vergiyi kaldıran Artuklular, kalkınmaya oldukça önem vermiştir. Meyyafarikin’de meslek gruplarının loncalar halinde örgütlenmiş olması, şehrin ticari birikim ve kültürünü yansıtmaya açısından önemlidir. Bu yapının sonucu olarak şehirde, yönetimleri etkileyebilen tekel sahipleri oluşmuştur. Bu şehrin mahvında Moğol istilasıyla gerçekleşmiştir. (Alican, 2013).

Sonuç olarak Artuklu hükümdarlarının, ekonominin ve tabii ticaretin gelişmesine yönelik uyguladığı politikalar, sağlanan güven ortamı, tüm kesimlere tanınan geniş özgürlükler ülkenin kalkınmasını ve yüksek bir refah düzeyine ulaşmasını sağlamıştır. Bu sayede artan gelirler ile büyük imar ve inşaa faaliyetleri yapılmış, ilim kültür merkezleri kurulmuş, modern şehirler inşaa edilmiş ve nihayetinde çağına nazaran zengin, mutlu ve aydın bir medeniyet vücuda getirilmiştir (İbnü’l Ezrak, 1992; Yaşa, 2016; Turan, 2019).

2.7.3. Beşerî ve Sosyal Hayat

Artuklu ülkesi etnik ve dini çeşitlilik açısından zengin bir görüntü arz etmektedir. Ülkede yaşayan etnik unsurlardan Türkler, Kürtler ve Araplar Müslüman iken Süryaniler, Ermeniler ve Rumlar Hıristiyan dinine mensuptur. Ayrıca ülkede Yahudilerde yaşamaktaydı. Müslümanların önemli bir kısmı Hanefi olup Şafi, Maliki ve Hanbeli mezhebi mensupları da fazla idi. Nitekim Mesudiye Medresesi kitabesinde dört sünni mezhebe görede eğitim verildiği belirtilmektedir. Bu mezheplerin dışında Artuklu ülkesinde Yezidi, Kalenderi, Halep’te Şii ve az miktarda Batıniye de rastlanmaktadır (Okumuş, 2008; Turan, 2019). Toma Metsopski Timur istilasını anlatırken, Artuklu ili ve civarında putperestlerin ve Arevordiklerin³ de yaşadığını, Timur’un bunları tutsak edip götürdüğünü fakat bunların sonraları Mardin civarında tekrar ortaya çıktıklarını belirtmektedir (Metsopski, 2009). Artuklu yönetimine geçtiği dönemde umumiyetle Şii olan Halep şehrinde ilk Selçuklu medresesini 1116 yılında Artukoğlu Süleyman yaptırmış ve hatta medresenin yapımına Şii

³ Mazdekizm’in devamı niteliğindeki güneşperest bir tarikat.

halk muhalefet etmiştir. Nihayet Alevilerin reisi Şerif Zuhre b. Ali'nin arabuluculuğu ile bu sorun aşıldıktan sonra medrese tamamlanmış ve Halep'te Şiilikten Sünniliğe dönüşüm başlamıştır (Turan, 1969). Yezidilik ise daha çok El Cezire'nin dağlık bölgelerinde yaşayan Kürtler arasında yaygın olup bölgede Rafiziliğe mensup cemaatlerde bulunmakta idi. Özellikle istilalar döneminde tasavvufi akımlar çoğalmış, bunların yanında bozuk itikadlar, sahte şeyhler ve mehdiler çıkararak bilgisiz halkı taşkınlık ve isyana sürüklemiştir (Turan, 2019).

Artuklu ülkesinde yaşayan Hıristiyan halktan Süryaniler en sadık gayrimüslim topluluk olup Müslümanlarla ve Türklerle daima iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Artuklu hükümdarlarında Süryani ve Yahudi din adamları, alimleri, tabipleri ve sair eşrafiyla dostane ilişkiler kurmuştur. Öyleki, Artuklular döneminde pek çok kilise ve manastır inşa edilmiş yahut yenilenmiş, kaybolmaya yüz tutan Süryani dili ihya edilmiştir (Akyüz, 2020). Ermenilerde ise durum zaman zaman farklılık göstermektedir. Örneğin, Belek Gazi Gerger Ermenilerini yağma ve eşkıyalıktan uzaklaştırmak için kendilerine para, yiyecek, tarım yapmak için arazi vermişse de adetlerinden vazgeçirememiş ve nihayetinde cezalandırma yoluna gitmiştir. Fakat Belek genel itibarıyla Ermeni tebasına karşı son derece adaletli ve şefkatli idi. Bu sebeple ölümü derin bir üzüntüye sebep olmuştur. Haçlı seferleri ve Bizans saldırıları sırasında da Süryaniler Müslümanlara yakın davranırken Ermeniler zaman zaman saf değiştirmiş ve bunlardan cesaret alarak taşkınlık yapmışlardır. Fakat genel itibarıyla Ermeniler'de Artuklu ülkesinde Türklerle uyum içerisinde yaşayan ve Artuklu toplumuna önemli katkılar sağlayan bir etnik unsur olarak varlığını devam ettirmiştir (Ebu'l Ferec, 1987; Mateos, 2000; Fulherius, 2009; Çerme, 2020). Hasılı, Artuklu ülkesinde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında barışçıl ve uyumlu yaşam tarzı devam etmiştir. Fakat Moğol istilası döneminde Moğolların Hıristiyanları üstün tutması ve arka çıkması, birçok beldede olduğu gibi Artuklu ülkesinde de bu barış ve uyuma zarar vermiştir. Yahudiler ise şehirlerde kendilerine ait mahalleler kurmuş ve buralarda yaşamayı tercih etmiştir (Vâth, 1999).

Şehirlerin nüfus yapısına kısaca değinirsek Hısn Mansur, Harput, Bitlis civarlarında Ermeni nüfusu yoğun iken Mardin, Hısn-ı Keyfa, Meyyafarikin ve Amid şehirlerinde Süryani nüfusu daha fazla olup bu şehirlerde önemli bir Yahudi nüfusunda bulunmakta idi. El Cezire'ye akan Türkmen göçü, Artuklu ülkesinde oldukça kalabalık bir Türkmen nüfusu meydana getirmiş ve Türkmenlerin önemli bir kısmı zamanla göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmiştir.

Hatta bu Türkmenler birçok yerleşim yeride kurmuştur. Kürtler ise çoğunlukla dağlık kesimde yaşamaya devam etmiş, hayvancılık ve yağmacılıkla geçinmiştir. İbn Cübeyr bölgeye seyahatini anlatırken hükümdarların, bu yağmacı Kürtleri durdurmak için büyük çaba sarfettiklerini belirtir. Yine aynı şekilde göçebe Türkmenlerde zaman zaman yağmacılık yaparak ciddi sorunlar çıkarmaktaydılar. Türklerle Kürtler umumiyetle iyi geçinmiştir. Fakat Doğu Anadolu’da 1185 yılında patlak veren Kürt-Türkmen çatışması, on yıl süreyle büyük bir karmaşa ve kıyıma yol açmıştır (İbnü’l Esir, 1991; Okumuş, 2008; Turan, 2019; İbn Cübeyr, 2021).

Artuklu ülkesindeki bu dini ve etnik çeşitlilik dilede yansımıştır. Bölgenin hâkim dili daha önce Arapça iken Artuklularla birlikte Türkçe hâkim dil haline gelmiştir. Fakat Türkçe’nin yanında Arapça da yaygın şekilde kullanılmaya devam edilmiştir. Bunda Arapça’nin bilim dili olmasının etkisi muhakkaktır (Aslan, 2008).

Sonuç olarak Artuklu hükümdarlarının izlediği hoşgörü politikası, düşük vergiler ve geniş ticaret serbestileri, yolların ve şehirlerin güvenliğine verdikleri önem, genel anlamda tarım, ticaret, madencilik, dokuma ve el sanatları gibi ekonomi kollarının gelişimine verdikleri destek, ilim, kültür ve imara verdikleri değer bir arada değerlendirildiğinde Artukluların, oldukça ideal, mutlu ve refah bir toplum inşaa etmeyi başardıkları söylenebilir. Ayrıca diğer dini ve etnik guruplara sağladıkları hoşgörü, toplumsal entegrasyonu ve gerek ekonomide gerekse ilim kültürde çeşitliği, zenginliği ve yetkinliği önemli ölçüde geliştirmiştir. Bunların yanında Artuklu hükümdarları ilme ve sanata büyük değer vermiştir. Felsefe ve kelamla ilgilenen Artuklu hükümdarları görüldüğü gibi ilme ve sanata gösterdikleri ilgi, destek ve hoşgörü ile Artuklular, çevrelerindeki Atabegler, Eyyubiler gibi muhafazakâr hanedanlardan ayrılmaktadırlar. Hatta denilebilirki, yapılan medrese sayısının camilerden fazla olduğu başka bir Türk ve İslam devleti yoktur (Köprülü, 1978; İbnü’l Ezrak, 1992; Turan, 2019; Gül, 2020; Ergül ve Erdolu, 2020).

2.7.4. Mimari ve Sanat

Artuklular şehirlerin imarına oldukça önem vermiş olup ülkenin zengin iktisadi faaliyetlerinden elde edilen geliri imar ve inşa faaliyetlerinde kullanarak muhteşem eserler vücuda getirmiş ve halkın hizmetine sunmuşlardır (Köprülü, 1978). Artuklu mimari ve sanatında Orta Asya Türk kültüründen izler olduğu gibi Selçuklu, Atabegler, Eyyubiler,

İlhanlılar ve Memlukler gibi medeniyetler ile Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu gibi coğrafyaların yerel kültürünün izlerini görmek mümkündür. Fakat Artuklular, bu kültürel etkileşim içerisinde çevre kültürlerin özelliklerini aynen almak yerine kendilerine has bir sentez yaratarak, özgün bir Artuklu sanat ve mimarisi yaratmayı başarmışlardır. Mimaride kullanılan eyvan, selsebilli eyvan, avlu, mukarnas kavsara, dilimli kubbe, çifte minare, iki renkli taş süsleme, dilimli kemer gibi uygulamaların Anadolu'daki öncüleri Artuklulardır. Öyleki külliye, şifahane, medrese, cami ve hamam mimarilerinde, Anadolu kültürünü etkileyen ve şekillendiren öncü eserler vücuda getirmişlerdir (Altun, 1991; Yeşilbaş ve Akgül, 2020).

Anadolu'da ilk külliye Artuklu hükümdarı İlgazi'nin kardeşi Eminüddin tarafından yapımı başlatılıp onun vefatı üzerine İlgazi (1104-1122) tarafından tamamlanan Eminüddin Külliyesi'dir. Cami, medrese, maristan(şifahane), hamam ve çeşmeden müteşekkil bu külliye'nin şifahanesi aynı zamanda Anadolu'nun ilk hastanesi olma özelliği taşımaktadır. Bu yapılar daha sonrasında başta Selçuklular olmak üzere çevre kültürlerle de örnek teşkil etmiştir (Dağtekin ve Asatekin, 2020). Artuklular tarafından inşa edilen diğer bir önemli külliye ise Necmeddin İlgazi'nin gömülü olduğu kabul edilen ve Cami el Asfar da denilen Necmeddin Külliyesidir (Altun, 1978). Medrese inşasına özellikle önem veren Artuklular, bu konudada öncü ve abidevi eserler vücuda getirmiş olup Anadolu'da ilk açık avlulu medrese sistemi yine Artuklularda görülmektedir. İlme ve alimlere oldukça değer Timurtaş, Mardin'de büyük bir kütüphane ve kendi adıyla anılan Hüsamiye Medresesi'ni yaptırmıştır. Diğer önemli Artuklu medreseleri ise Artuk Arslan zamanında Mardin'de iki katlı olarak inşa edilen Hatuniye Medresesi ile Harzemde Şeyh Tacettin Mesud Medresesi, Muzaffereddin Kara Arslan zamanında inşa edilen Muzafferiye Medresesi, II. Necmeddin Gazi döneminde inşa edilen Şehidiye Medresesi, Sultan İsa döneminde inşa edilen Zinciriye Medresesi(külliyesi), yine Mardin'de Marufiye, Melik Mansur ve Altunboğa medreseleri, Diyarbakır'da Mesudiye ve Zinciriye Medreseleridir. Bu medrese ve külliyelerin ihtiyaçları için vakıflar da kurulmuştur. Halep'te de ilk medrese yine Artuklu emiri Süleyman tarafından inşa edilmiştir (Yaşa, 2016; Kaya, 2019). Anadolu'da cami mimarisinde de öncü özellikler taşıyan Artuklular, çifte minare, mihrap önü kubbeli, enine gelişmiş dikdörtgen planlı harim mekânı ve geniş avlulu cami modeliyle kendilerinden sonraki Anadolu cami mimarisine de esin kaynağı olmuştur. Öyleki, Artuklu cami mimarisine ait izleri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi camilerinde görmek mümkündür. Yine zengin taş işçiliğiyle süslü anıtsal taç kapılar, Artuklu camilerinin karakteristik özelliklerindedir. Mardin Ulucami,

Meyyafarikin Ulu Cami, Düneysir Ulucami, Harput Ulucami ve Harput Alacalı Cami ile Mardin'deki Melik Mahmud ve Latifiye camileri, Artuklu camilerinin en seçkin örneklerindendir. Buların arasında Mardin ve Düneysir Ulucamileri, Anadolu'nun ilk çifte minareli camileri olma özelliğini taşımaktadır (Yeşilbaş ve Akgül, 2020; Kutlu ve Soyluk, 2021). Anadolu'nun ilk hamamlarında Artuklular dönemine ait olup Mardin'deki Maristan, Sitti Radviye, Yenikapı, Ulucami ve Emir hamamları, Artuklu mimarisinin mühim hamam örneklerindendir (Dağtekin ve Urak, 2020). Ticarete ve ulaşımaya büyük önem veren Artuklular, görkemli ve anıtsal köprüler inşa etmiştir. Bunlar arasında Hasankeyf Köprüsü, Orta Çağ'da Dicle üzerine kurulan köprülerin en büyük ve en gösterişlisidir. Dört kemerli olarak tasarlanan köprünün uzunluğu yüz metreyi aşmaktadır. Meyyafarikin'de Batman Suyu üzerine inşa edilen Malabadi (Batman Suyu) Köprüsü Artuklu sanatı karakteristiği figürlü kabartmaları ve kitabesiyle Artuklu köprülerinin en kıymetli örneklerinden biridir. Bir diğere önemli Artuklu köprüsü ise Diyarbakır Çermik'te, Sinek Çayı üzerine kurulmuş olan Haburman Köprüsü olup üç kemerli yapıda ve yüz yedi metre uzunluğundadır. Yine Diyarbakır'da Devegeçidi Suyu üzerinde inşa edilen Devegeçidi Köprüsü, yedi gözlü kemerli bir yapıya sahip olup kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan başka Düneysir'de yer alan beş gözlü Düneysir Köprüsü ve üç gözlü Harzem Köprüsü, Artuklu köprülerinin Mardin bölgesindeki örneklerini teşkil etmektedir (Altun, 1978; Yıldız ve Koç, 2020).

Artuklular Diyarbakır'ı aldıktan sonra ilk iş olarak surları onartmış ve Urfa Kapısı'nı yeniden düzenleterek figürlü kabartmalarla süslemişlerdir. Ayrıca içkale üzerinde de kapsamlı imar faaliyetleri yapılmış olup Ulu Beden ve Yedi Kardeş adında iki burç inşa edilmiştir. Bu burçlar, sur ve Urfa Kapısı üzerindeki figürlü kabartmalarla çeşitli kompozisyonlar ve temalar içermekte olup Artuklu sanatının kıymetli örneklerindendir (Parla, 2016). Diyarbakır İç Kale Sarayı, Hasankeyf Sarayı, Harput Sarayı ve Mardin Firdevs Köşkü Artuklu saray mimarisinin seçkin örneklerinden olup bunların dışında Artuklular çarşılar, hanlar, kervansaraylar, imaretler, türbeler inşa etmiş ve pek çok vakıf kurmuştur. Son olarak yabancı elçi ve misafirlerin ağırlandığı Darü'l – Acemiyye (Yabancılar Evi) adında bir tesisin bulunması da dikkate değerdir (Kaya, 2019; Erdal, 2020).

Oldukça zengin ögeler içeren Artuklu sanatında bitki asıllı motifler geniş yer tutmaktadır. Bunların arasında hayat ağacı, vakvak ağacı, palmet ve lotus öne çıkmaktadır. Ayrıca İslam dünyasında nadir rastlanan insan figürü, aslan, tek ve çift başlı kartal, ejderha, boğa figürleri dikkati çekmektedir. Mitolojik, astrolojik, hakimiyet gibi çeşitli konularda farklı

kompozisyonlar içeren figürlü süslemeler, Artuklu sanatının zengin özelliklerindedir (Diğler ve Aydın, 2020).

Artuklu sanatı açısından incelenmesi gereken bir başka öge ise Artuklu sikkeleridir. Sikkeler üzerinde ağırlı olarak hükümdar tasvirleri bulunmakta olup hükümdar portre ve büstleri, Orta Asya Türk geleneğinden gelen bağdaş kurmuş hükümdar, tahtta oturan hükümdar, süvari, melek, çift başlı kartal, ejder ile mücadele, İsa figürleri sikkelerde kullanılmıştır. Bu figürler çeşitli kompozisyonlar şeklinde de yer almaktadırlar. Buradan anlaşılacağı üzere Artuklu sikkelerinde Orta Asya, Roma, Grek, Bizans, Türk ve İslam kültürlerinin izleri görülebilmektedir. Bu durum şüphesiz sikke tasarımında uluslararası ticaretin göz önüne alındığını göstermektedir (Aşan, Anon; Uykur, 2017).

Artuklu ülkesinde şiir, musiki ve dans gibi güzel sanatlarda gelişmişti. Tahta çıkma merasimleri, düğün, bayram gibi etkinliklerde bu sanatların önemli bir yeri vardı. Şairlerin kasideleri, müzisyenlerin şarkıları ve çengilerin dansları eğlecelerin vazgeçilmez unsurlarıydı. Hatta Artuklu sarayından komşu ülkelerin saraylarına sanatkârlar gönderilmekteydi. Mardin sarayında çengi lakabıyla tanınan Kara Doğan oğlu Mehmed ve Ali, Mısır sultanına gönderilmiş ve bu kişiler Kahire sarayında musiki dersleri vermiştir. Gönderilenler arasında kadın şarkıcılarda bulunmaktadır. Yine Harput sarayından Taceddin Pervane'ye gönderilen bir kadın müzisyende bulunmaktadır. Kadın şarkıcılar zaman zaman ciddi siyasi krizlerde sebep olmuştur. Bunlar arasında en bilineni, Nureddin Muhammed'in bir şarkıcıya âşık olarak eşi olan Kılıç Arslan'ın kızına kötü davranması sonucu patlak veren uluslararası kriz ile Melik Salih'in Mısır sultanına götürülen bir müzisyen cariyeyi alıkoyması sonucu Memluklerle patlak veren diğer siyasi krizdir. Artuklularda dans eden, ud gibi müzik aletleri çalan cariyeler, çalgılı ve içkili eğlence meclislerinde oldukça önemliydi. Bu meclislerde bazen kadın elbisesi giymiş ve saçını uzatmış Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk gençlerin kadın dansçıları taklit ettikleri de görülmektedir (Kesik, 2018; Turan, 2019).

2.7.5. İlim ve Fikir Hayatı

Artuklu hükümdarı alimlere, şairlere ve ilmi müesseselere destek olmuş ve bizzat ilgi ve alaka göstermişlerdir. Bu vesileyle, çeşitli ilimlere vakıf olan Artuklu hükümdarları ve devlet adamları dikkat çekmektedir. Bölgenin geçmişinden gelen bilgi birikimi, Artukluların destek ve himayesiyle büyük bir gelişim göstermiş, ülkedeki hoşgörü ve özgür düşünce ortamı

felsefe gibi ilimlerin de gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin yazım dilinin Arapça olması, Artuklularda bilim ve yazı dilinin Arapça olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir (Köprülü, 1978).

Artuklular devrinde medreseler, kütüphaneler ve ilmi hayatı teşvik eden eserlerle donatılan Mardin, Amid, Hısn-ı Keyfa, Meyyafarikin ve Düneysir gibi şehirler büyük bir ilmi inkişaf içerisinde olmuştur. Bu müesseselerde Kelam, hadis, fıkıh gibi islami ilimlerin yanında, tıp, felsefe, matematik, mühendislik gibi ilimlerde okutulmakta ve edebiyat büyük gelişme kaydetmekteydi. Bizzat ilimle uğraşan, medreseler, kütüphaneler kuran ve alim dostları olan Artuklu hükümdarları arasında Timurtaş'ın özel bir yeri vardır. İbnü'l Ezrak Timurtaş'tan bahsederken, ilme ve alimlere büyük değer verdiğini ve kendisinin de bütüm ilimlere vakıf, alim bir hükümdar olduğunu belirtir. Ayrıca şiir ve edebiyat konusunda ehilleriyle tartışacak kadar kültürlü olduğunu da söylenmektedir. II. İlgazi, Hıristiyan alim ve şair Ebu Said ile yakın dosttu. Artuk Arslan hikmet ve felsefeyle ilgilenmekteydi. Cezeri, Artuklu sarayı mühendisi olup birden fazla hükümdara hizmet etmiştir. Ayrıca Artuklu devlet adamlarında oldukça iyi eğitilmiş kişilerdi. Bunlar arasından Amid tarihi hakkında eser kaleme alan vezir İsmail bin Ebi Said ve oğlu Muhammed ilk akla gelenlerdendir. Hatta Muhammed, İlhanlı hükümdarı Ahmed'in müslüman olmasında etkili olmuştur. Bunların dışında şiir ve edebiyatta İbn's Saffar, tarihte İbnü'l Ezrak, tıp ilminde de Ahmed b. Esed önemli ilim adamlarına örnek verilebilir (İbnü'l Ezrak, 1992; Yaşa, 2016; Kesik, 2018).

Artuklular döneminde ülkede meşhur alimler yetişmiştir. Bunlar arasında tıp, mantık ve felsefe alanında çağının büyük alimlerinden biri olan meşhur hekim Fahreddin Mardini, teoloji, filoloji, tıp ve felsefeyle ilgilenen Abdüllatif Bağdadi, Cevberi, şair Nizami, hekim İbnü's-Salah ve tarihçi İbn İlalmış bulunmaktadır (Bakkal, 2020; Kâhya, 2020, Yılmaz, 2020; Tomar, 2020).

Artuklu dönemi alimleri arasında Ebu'l-İzz el-Cezeri'nin özel bir yeri vardır. Mekanik ve sibernetik alanında çok önemli ve öncü çalışmalar yapmış olan Cezeri, Artuklu saray mühendisi olarak pek çok makine ve sistemde tasarlamıştır. Ünlü eseri Kita-bü'l Hiyel'i Artuklu hükümdarı Mahmud b. Muhammed b. Kara Arslan'a ithaf etmiştir. Artuklularda hesabi denilen mühendislerin önemli temsilcilerinden biride Mar Yuhanna'dır. Diğer bir mühim şahsiyet ise zamanının büyük filozofu Sühreverdi'dir. Elvah el-İmadiyye adlı eserini Harput Artuklu hükümdarı İmadeddin Ebubekir'in isteği üzerine kaleme almıştır. Felsefede

oldukça ileri bir mevkiye sahip olan Sühreverdi, fikri özgürlük ve hoşgörünün hâkim olduğu Artuklu ülkesinden Halep'e gidince Halep ulemasının bağınaz tavrı ve baskısı sonucu Selahaddin Eyyubi tarafından idam ettirilmiştir. Bunların dışında Kemaleddin Ebu Salim tarafından Necmeddin Alpi adına el-İkd'î Ferid H-Melik el-Said, Ebu Ali b. Ebu Hasan es-Sufi tarafından Fahreddin Kara Arslan adına Urcuzefi Suver el-Kevakib es-Sevabit, Zeyneddin Abdülkadir el-Razi tarafından Necmeddin Gazi adına Barzu'î Fesaha, Zeyneddin Abdürrahim el-Cevbari tarafından Melik Mesud adına el-Muhtar fî Keşfi el-Esrar adlı eserler kaleme alınmıştır. Bunların dışında yine Artuklu hükümdarlarının teşviki ile yahut ülke alimlerin kaleme alınan pek çok eser bulunmaktadır. İbnü'l Ezrak ve Zehebi gibi meşhur tarihçilerin yetiştiği ülke, Cemaleddin Sincari, İzzeddin Yusuf b. Hasan et-Tebrizi, Üsame b. Münkız, el-Ula b. Muhammed b. Ahmed es-Seyrali gibi farklı ülkelerde yaşayan büyük alimlerin çekim merkezi olmuştur. Ayrıca Artuklu hükümdarlarının tercüme faaliyetlerine önem verdikleride bilinmektedir (Özervarlı, 2020; Yılmaz, 2020). Yine önemli alimlerden İbn Ruheyne, ünlü şairlerden Çoban ed-Düneysiri, İmadüddin ed-Düneysiri, Saffar el-Mardini ve son olarak el-Artûkiyyât adlı divanıyla bilinen Safiyyuddîn el-Hillî Artuklu ülkesinde şiir ve edebiyatın önemli temsilcileridir (Aslan, 2008; Turgay, 2020; Faruk, 2021).

3. ARTUKLULAR HAKKINDAKİ TARİHİ KAYNAKLARIN İNCELENMESİ

3.1. Temel Kaynaklar

Bu bölümde, Artuklular hakkında kaleme alınmış müstakil ilk dönem kaynakları ile yine Artuklular hakkında bilgi içeren ilk dönem kaynakları ele alınmıştır. Elde edilen kaynaklara ulusal ve yerel kütüphaneler ile üniversite kütüphaneleri, Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı e-kitap arşivi gibi dijital ortamlar taranarak ulaşılmıştır. Çalışmamızda bu yöntemle 58 adet ilk dönem kaynağı tetkik edilmiş ve araştırmacılara sunulmuştur.

- İbnü'l-Ezrak, Meyyâfâriķîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı), Çeviren Ahmet Savran, Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları,1992.

Tam adı Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Ezrak el-Fârîki (510/1117-577-1181) olan İbnü'l-Ezrak hakkında günümüze ulaşan bilgiler, eserinde yer alan kayıtlardan ibarettir. Müellifin, Târîhu Meyyâfâriķîn ve Âmid adlı eserini aslen 3 cilt olarak kaleme aldığı ve yaratılıştan itibaren yaşadığı döneme kadar olan olayları kaydettiği düşünölmekle birlikte günümüze, biri muhtasar diğeri ayrıntılı olmak üzere tek cilde ait iki farklı yazma ulaşabilmiştir. İncelenen eser ise bu yazmaların son kısımlarında yer alan ve Türkçe'ye çevirisi Ahmet Savran tarafından yapılan Artuklular Kısmı'dır. İbnü'l-Ezrak'ın, eserinde yer alan kısıtlı bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile idareci sınıfa mensup saygın bir aileden geldiği kabul edilmektedir. Dedesi, Hısn-ı Keyfa nazırlığı ve Erzen valiliği dâhil önemli idari görevlerde bulunmuştur. Artukluların Mardin kolunun kurucusu Necmeddin İlgazi döneminde Meyyâfâriķinde (Silvan) doğmuş olan İbnü'l-Ezrak, Necmeddin İlgazi'nin oğlu Hüsameddin Timürtaş ve torunu Necmeddin Alpı dönemlerine de bizzat şahit olmuştur. Ayrıca Irak, Suriye ve Doğu Anadolu da birçok şehri ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerin sebeplerini, aldığı görevleri, tanık olduğu mühim olayları, tanıştığı kişileri, eserinde detaylı bir şekilde kaleme almıştır. İbnü'l-Ezrak, 1134 tarihinde Meyyâfâriķîn'den Mardin'e giderek Artuklu hükümdarı Hüsameddin Timürtaş'ın hizmetinde çalışmaya başlamıştır. Bu çerçevede müellifin, Artuklu ülkesinde yaşamış ve hatta bizzat devlet kademesinde görev almış biri olarak, Artukluların siyasi, iktisadi ve kültürel hayatı hakkında kaleme aldığı Meyyâfâriķin ve Âmid Tarihi adlı eseri, Artuklu tarihi açısından mutlaka incelenmesi gereken oldukça kıymetli bir eserdir. İbnü'l-Ezrak, Artuklu İlgazi, Hüsameddin Timürtaş ve oğlu Necmeddin Alpı dönemlerini

anlatırken, Doğu Anadolu'da Türkmen gücünün yükselişi ile Anadolu, İran ve Irak'taki Selçuklular'ın siyasi ve içtimai hayatına, Abbasi halifelerinin faaliyetlerine, Suriye, Mısır coğrafyaları ile hac yollarını içeren Arabistan bölgesinde vuku bulan hadiselerle de ışık tutmuştur. Haçlıların Orta Doğu bölgesindeki faaliyetleri ile Haçlılara karşı El Cezire bölgesinde ilk büyük direnişi gösteren İlgazi, Belek Gazi gibi Artuklu liderlerinin mücadeleleri, İmâdüddin Zengî, Nûreddin Mahmud Zengî, Selahaddin Eyyubi'nin Artuklularla ilişkileri ve en nihayetinde tüm bu liderlerin Haçlılarla mücadeleleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle eser, Haçlı seferlerini inceleyenler içinde önemli bir kaynaktır. Ayrıca, Artukluların ve diğer Müslüman liderlerin Gürcülerle mücadeleleri ve Gürcü faaliyetleri de eserde önemli ölçüde yer almaktadır. Yine eserde Bizans, Ermeniler ve Abhazy bölgeleriyle ilgili de kayıtlar bulunmaktadır. Bunların yanında İbnü'l-Ezrak, oldukça geniş ve faydalı bir Artuklu soy kütüğü hazırlamıştır. Artukluların çağdaş devletlere, halife ve emirliklere de değinen müellif, işittiği, gördüğü ve öğrendiği mühim olayları, kişileri, eserinde not etmeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca, Akraman Köprüsü'nün yapımı, bakır para basımı gibi imar ve inşaa faaliyetleri ile ticari hayata dair bilgiler verirken Suriye depremi gibi afetler ve önemli toplumsal olaylara da eserinde yer vermiştir. Tüm bunların yanı sıra çağdaşı olan Hüsameddin Timürtaş gibi tanıdığı Artuklu hükümdarlarının kişisel özelliklerini, beşerî ilişkilerini, diğer liderlerle olan şahsi münasebetlerini de detaylı bir şekilde anlatmıştır. Sonuç olarak eserin, Artuklu ülkesinin içtimai, siyasi, iktisadi ve kültürel hayatı hakkında oldukça hayati ve kıymetli bilgiler içeren en mühim birinci dönem Artuklu kaynağı olduğu söylenebilir.

- İbnü'l-Ezrak, Mervanî Kürtleri Tarihi, Çeviren Mehmet Emin Bozarlan, İstanbul: Koral Yayınları,1975.

İbnü'l-Ezrak'ın son derece önemli bir tarihi kaynak olan Meyyâfârikin ve Âmid Tarihi adı eserinin Mervanî hanedanını anlatan bölümünün Türkçe'ye çevirisi olan bu eser, Meyyâfârikin ve Mervanî hanedanı özelinde tüm bölgenin ve bölge medeniyetlerinin tarihine ışık tutmaktadır. Artuklu tarihi açısından incelendiğinde ise halihazırda en önemli Artuklu tarihçisi olan İbnü'l-Ezrak tarafından kaleme alınan eserde, Mervanî devleti yıkıldıktan sonra hangi hanedan üyelerinin hangi Artuklu hükümdarlarının tabiiyetinde yaşadıkları ile Artuklu-Mervanî ilişkileri, Artuk Bey'in bölgedeki faaliyetleri, Artukluların bölgeye gelişi, hakimiyet kurması ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin 180 ila 193. sayfaları arasında Artuk Bey ve oğullarının Güney Doğu Anadolu'daki

siyasi faaliyetlerine değinilirken, 194. sayfada ise Çubukoğulları hanedanının son üyelerinin Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Fahreddin Karaarslan'ın hizmetinde yaşadığı yönünde önemli bir bilgi bulunmaktadır. Diğer yandan 218 ila 240. sayfalar arasında Artuklu ve Mervanî hanedan üyeleri ile diğer önemli şahsiyetlerin faaliyetleri, hayatları ve ilişkileri hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin 233. sayfasında Belih muharebesindeki liderden Sökmen el Kutbi olarak bahsedilmiş ise de bu muharebede bulunan lider Sökmen bin Artuk'dur. Tüm bu yönleriyle eser, Güney Doğu Anadolu bölgesinin yerel hanedanlarını ve bu hanedanlardan özellikle Mervanîlerin Artuklular içerisinde çözünmesini oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır.

- İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih, Çeviren Abdulkerim Özaydın, X-XII, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

Tam adı Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'dir. Miladi 1160 yılında Cizre'de doğmuş olup babası devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Babasının Esîrüddin lakabına atfen İbnü'l-Esir adıyla anılmıştır. Müellif, el-Kâmil fi't-târîh isimli eseriyle haklı bir şöhrete kavuşmuş olup en önemli Orta Çağ tarihçilerinden biridir. Eser, kâinatın yaratılışından başlayarak 1231 yılına kadar meydana gelen olayları ihtiva etmektedir. İbnü'l-Esir özellikle Haçlı seferleri dönemine bizzat şahit olmuş, Selahaddin Eyyubi gibi liderlerin yanında bulunmuştur. Eserinde Artuk Bey hakkında da malumat vermekte olup Artuklu Beyliği'nin kuruluşundan itibaren Mardin, Harput ve Hısn-ı Keyfa kollarının ortalama 130 yıllık tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Toplamda 12 cilt olarak basılan eserin Artuklularla ilgili bilgileri içeren 10. Cildi 1133 yılına kadar olan olayları kayda alırken, 11. Cildi 1188 yılına kadar, 12. Cildi ise 1231 yılına kadar olan olayları içermektedir. Bu çerçevede eser, daha çok Artukluların Haçlılarla mücadeleleri, Zengi ve Eyyubi hanedanları başta olmak üzere komşu siyasi teşekküllerle ilişkileri minvalinde seyreden siyasi ve askeri ağırlıklı bilgiler içermesinin yanı sıra Artuklu liderlerinin kişisel özellikleri ile Artuklu ülkesinin sosyal hayatı, Artuklu Beyliği kollarının birbirleriyle ilişkileri hakkında da mühim bilgiler vermektedir. Tüm bu yönleriyle İbnü'l-Esir'in el-Kâmil fi't-târîh adlı eseri, Artuklu tarihi hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için öncelikli başvuru kaynaklarından biri olma hususiyeti taşımaktadır.

- İbnü'l Adîm, Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb, “Biyografilerle Selçuklular Tarihi”, Çeviren Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.

Asıl adı Ebü'l-Kāsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî olup İbnü'l Adîm lakabıyla bilinir. Miladi 1192 yılında Haleb’de doğan müellif, soylu bir aileye mensup olduğundan iyi bir eğitim almıştır. Halep Eyyubi hakimiyeti döneminde vezirlik ve elçilik dahil çeşitli bürokratik görevlerde bulunan İbnü'l Adîm, çok önemli bir tarihçi olmasının yanında alim ve şair olarak da bilinir. Biyografi türünde kaleme aldığı Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb adlı eserinde, dönemin ve Haleb bölgesinin önemli şahsiyetlerini inceleyen İbnü'l Adîm, hem eserinde yer verdiği tarihi şahsiyetlerin kişisel özellikleri hem de dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal özellikleri hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Artuklu ülkesinin Halep bölgesiyle yakın ilişkisi ve bir dönem Artukluların Halep’e hükmetmesi dolayısıyla eserde, Artuklularla ilgili de önemli bilgiler yer almaktadır. Eserin 67. sayfasında Tutuş’un Halep’e saldırması sırasında yanında Artukoğlu Sökmen’in bulunduğu dair bir kayıt yer alırken, 69. sayfada ise İbn Münkız’ın yapımını Zengi’ye attığı bir medresenin, Süleyman b. Abdülcebbar b. Artuk tarafından yaptırıldığı belirtilerek İbn Münkız’ın kaydı düzeltilmektedir. Eserin 89. sayfasında Artukoğlu Sökmen ve İlgazi’nin Dukak ile Melik Rıdvan arasındaki mücadelede Rıdvan tarafında yer almaları anlatılırken 90. sayfada Haçlıların bölgeye gelişi ile birlikte Melik Rıdvan’ın ve müttefiki Sökmen’in Harim’deki başarısızlığı sonrasında Sökmen’in Dukak’ın safına geçmesi hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin 95. sayfasında ise 1111 yılında Haçlılara karşı oluşturulan başarısız bir ittifaka Sökmen’in de katıldığı belirtilmektedir. Sâdullah b. es-Sertân’ın biyografisinin anlatıldığı 123. sayfada, es-Sertân’ın Halep emiri Artuklu Bedrüddevle’ye vezirlik yaptığı belirtilerek Bedrüddevle hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Aksungur el Porsukî’nin biyografisinin yer aldığı bölümün 127-130. sayfalarında, Haçlıların Artuklu hakimiyetindeki Halep’i kuşatması ve bu süreçte Timürtaş’ın Halep’e yardım etmemesi üzerine halkın Aksungur’dan yardım isteyerek şehri ona teslim etmeleri sürecindeki hadiseler ve dolayısıyla Halep’in Artuklu hakimiyetinden çıkışı anlatılmaktadır. Hutluğ Aba’nın biyografisinin yer aldığı bölümün 135-138. sayfalarında ise Artuklu Bedrüddevle’nin, Halep’i Hutluğ Aba’dan kurtarmak için kurulan ittifaktaki faaliyetleri anlatılmaktadır. Dübeyş b. Sadaka’nın biyografisinin bulunduğu bölümün 141-157. sayfalarında, Dübeyş b. Sadaka’nın isyanı sürecinde İlgazi ve oğlu Timürtaş’ın bu süreçteki etkin rolü hakkında bilgiler yer almaktadır. Zengi b. Aksungur’un

biyografisinin yer aldığı bölümün 157,158 ve 161. sayfalarında yine Artuklu Bedrüddevle'nin Halep'deki faaliyetleri, 169. sayfasında Belek Gazi'nin Menbiç kuşatması ve burada hayatını kaybetmesi hakkında malumat bulunmaktadır. Son olarak Hassan b. Gümüş Tegin'in biyografisinin bulunduğu bölümün 171 ve 172. sayfalarında yine Belek Gazi'nin Menbiç kuşatması ve Emir Hassan'ı esir alması süreci ile ölümünden sonra amcasının oğlu Davud'un Artuklu hükümdarı olması anlatılmaktadır. Sonuç olarak bu eser, Artuklu tarihine, Artukluların Halep hakimiyeti ve Halep emirleriyle ilişkileri bağlamında ışık tutan oldukça önemli bir ilk dönem kaynağı hususiyeti taşımaktadır. Eser üzerinde Prof. Dr. Ali Sevim'in önemli çalışmaları bulunmakta olup özellikle Selçuklularla ilgili bölümleri yine Prof. Dr. Ali Sevim tarafından neşredilmiştir.

- İbnü'l Adîm, Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb, “Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb`de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)”, Çeviren Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

İbnü'l Adîm bu eseri, Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb'in muhtasarı olarak kaleme almış olup eser miladi 1243 yılına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Eserde Suriye şehirleri ile Suriye'ye komşu olan Mısır, Irak, Anadolu gibi coğrafyalarda meydana gelen olaylar, Halep şehrini yöneten ve şehirle ilgisi olan önemli kişilikler, aile ve hanedanlar, Haçlılar gibi bölgeye etki eden güçler ve benzeri pek çok hususta önemli bilgiler yer almaktadır. Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb'den sonra yazılan ve onun muhtasarı olan Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de, Bugyetü't-taleb'de olmayan bazı önemli bilgiler de yer almaktadır. Özellikle Selçuklular, Eyyubiler ve Artuklularla ilgili geniş bilgiler verilen eserde, Sökmen ve İlgazi'den itibaren Halep ilindeki Artuklu hakimiyeti dönemi ile şehri yöneten yahut şehre etki eden Artuklu liderlerinin kişisel özellikleri tafsilatlı olarak anlatılmaktadır. Eserin 130-174. sayfaları arasında, İlgazi'den itibaren Artukluların Halep hakimiyeti, liderler bazında detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İbnül Adîm'in Halep'li olması hasebiyle bu kayıtlar oldukça dikkat çekicidir. Dönemin hem önemli şahsiyetlerini tanıtmaları hem de Halep ve çevresindeki ülkelerin, halkların, şehir ahalilerinin siyasi, iktisadi ve sosyal hayatları hakkında tarihe ışık tutacak bilgiler vermesi sebebiyle İbnü'l Adîm, Orta Çağ, İslam ve Türk İslam tarihi açısından temel başvuru kaynaklarından biri olarak kıymetini muhafaza etmektedir.

- Azîmî, Târîhu'l-'Azîmî, “Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler H.430-538=1038/39-1143/44)”, Çeviren Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî olan Azîmî, miladi 1090 yılı civarında Halep şehrinde doğmuştur. Hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte çağdaşı olan İbn Asâkir ve ardılı İbnü'l Adîm, Azîmî'den usta ve üstad olarak bahsetmektedir. Önemli bir alim ve tarihçi olan Azîmî'nin, günümüze ulaşabilen yegâne eseri Azîmî Tarihi'dir. Eser, dönemin tarih yazıcılığı geleneğine uygun olarak Hz. Adem'den itibaren başlamakta ve miladi 1144 yılına kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. Azîmî eserinde, Endülüs'ten Türkistan'a kadar uzanan coğrafyadaki devletler, siyasi teşekküller, olaylar ve önemli kişiler hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle Selçuklular, Zengiler, Böriler, Danişmendliler, Artuklular gibi geniş Orta Doğu coğrafyasında etkinlik gösteren Müslüman Türk hanedanları ve aileleri ile bunların Haçlılarla mücadeleleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu çerçevede müellif, Artukluların Haçlılarla mücadeleleri, Artuklu liderlerinin kişilik özellikleri, özel hayatları, ekonomik, siyasi ve sosyal politikaları, Artukluların Halep hakimiyeti gibi Artuklu tarihi açısından önemli hususlarda bilgiler vermektedir. Eserin 37. sayfasında Fatîmi lideri Efdal'in 1098 yılında Kudüs'ü İlgazi ve Sökmen'den aldığı belirtilirken ardından 1100 yılında Sökmen'in Suruç'u fethederek Haçlıları mağlup ettiği kaydedilmektedir. Eserin 47-60. sayfaları arasında İlgazi'nin Halep'e hâkim olması ile Tel İfrın'de Haçlıları yok etmesi anlatılmakta ve bu zafer üzerine Azîmî'nin İlgazi'yi bir kasideyle övdüğü ifade edilmektedir. Yine bu bölümde, İlgazi ve Belek Gazi'nin Haçlılara karşı kazandığı başka zaferlere de yer verilirken, İlgazi'nin Suriye'de pazar vergilerini kaldırarak ölçü birimlerini arttırdığı kaydedilmektedir. Bunların dışında eserde Davud, Fahreddin Karaaslan, Timurtaş gibi Artuklu liderlerinin faaliyetleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Öyle ki, Azîmî Tarihi'nde yer alan Artuklularla ilgili bazı bilgiler bu eser dışında başka hiçbir kaynaktan bulunmamaktadır.

- İbnü'l-Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi), Çeviren Onur Özatağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Asıl adı Ebû Ya‘lâ er-Reîsülec el-Mecdürüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed- Dımaşkî et-Temîmî olan İbnü'l-Kalânîsî'nin, miladi 1073-1082 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Önemli bir soya mensup olan müellif, ailesinin kalensüve adı verilen bir tür külah imalatıyla uğraşmasından ötürü İbnü'l-Kalânîsî lakabıyla ünlenmiştir. Dımaşk şehrinde yaşayan ve burada önemli bürokratik görevlerde bulunan İbnü'l-Kalânîsî, I. ve II. Haçlı seferleri dönemini Dımaşk gibi savaşın içerisindeki bir şehirden bizzat gözlemleyerek, bu dönemi konu edinen *Zeylû Târîhi Dımaşk* isimli kıymetli eserini kaleme almıştır. Söz konusu eser, I. ve II. Haçlı seferlerini anlatan en önemli kaynak niteliğinde olup Azîmî, İbnü'l-Esîr, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Adîm gibi dönemin meşhur tarihçileri tarafından eserlerinde kaynak olarak kullanılmıştır. İbnü'l-Kalânîsî eserinde sadece Haçlılardan bahsetmemiş, Suriye, Kuzey Afrika, Mısır, Irak ve Anadolu gibi coğrafyalardaki siyasi, askeri ve sosyal olaylar ile buralardaki önemli şahsiyetler ve devletler hakkında da geniş bilgilere yer vermiştir. Özellikle Şam Atabeyi Zahiraddin Tuğtekin dönemine tafsilatıyla yer vermiştir. Tuğtekin'in Haçlılarla mücadelesinin canlı şahidi olarak eserini kaleme alan müellif, bu çerçevede Artuklulara, Haçlılarla mücadeleleri ve Şam Atabeği Tuğtekin'le ilişkileri bağlamında yer vermiştir. Eserin 2-4. sayfalarında El-Efdal'in Kudüs'ü Artuklulardan alması süreci ile Haçlıların Güney Anadolu'ya ulaşmasından itibaren Sökmen b. Artuk'un Haçlılara karşı yürütülen faaliyetlere katıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Yine 18 ve 19. sayfalarda Tuğtekin'in, ağırlaşan hastalığı sebebiyle kendine halef tayin etmek ve Dımaşk'ı savunmak için Sökmen b. Artuk'u davet etmesi, bunu öğrenen komutanlarının Sökmen'in Dımaşk'a el koyması korkusu ile Tuğtekin'i caydırması, aynı zamanda Trablus hâkimi İbn Ammar'ında Sökmen'i yardıma çağırması ve en nihayetinde tüm bu siyasi karmaşanın içerisinde sefere çıkan Sökmen'in yolda vefatı anlatılmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Sökmen, tüm Suriye coğrafyasında oldukça itibar gören güçlü bir hükümdardır. Eserin 26 ve 27. sayfalarında Cevali Sakave ile Kılıçarslan'ın Habur nehri kenarındaki savaşında Necmeddin İlgazi'nin rolüne değinilmiş ve Cevali Sakave'nin İlgazi'den tazminat aldığına dair bir hadiseye yer verilmiştir. Sıra dışı bir bilgi olarak 75. Sayfada İlgazi'nin aşırı alkol düşkünü olduğu yönünde bir kayıt bulunmakta olup 83. sayfada ise İlgazi'nin, Halep halkı üzerinden haksız ve ağır vergileri kaldırarak halkın teveccühünü kazandığı belirtilmektedir. Yine bu bölümde hicri 514 senesinde Mardin'de eşi görülmemiş bir dolu afetinin hayvanları ve bitkileri telef ettiği kaydedilmiştir. Eserin 95. sayfasında Batınî daisi Behrâm ve faaliyetleri hakkında İlgazi ile Tuğtekin'in bir anlaşma akdettiği belirtilmiştir. Önemli bir Haçlı seferleri kaynağı olması hasebiyle eserin 7,8,14,26,42-44,80-83,85-88. sayfalarında Artuklu hükümdarlarının Haçlılara karşı kurduğu ittifaklar ve

Haçlılarla mücadeleleri anlatılmaktadır. Artuklu iç çekişmeleri ile ilgili olarak 127. sayfada Timurtaş ve Davud'un çatışması yer alırken 143. sayfada Davud'un Rumlarla mücadelesi anlatılmış ve son olarak 191. Sayfada Timurtaş'ın vefatı kaydedilmiştir. Sonuç olarak İbnü'l-Kalânîsî, Zeylû Târîhi Dımaşk adlı eserinde, Artukluların Kudüs şehrindeki kısa varlıklarından itibaren beyliğin ilk dönemleri ile kurucu liderleri Sökmen, İlgazi ve haleflerinin kişisel özellikleri, iktisadi icraatları, çevrelerindeki siyasi liderlerle ilişkileri, Haçlılarla mücadeleleri, kollara ayrılan Artuklu teşekküllerinin birbirleriyle ilişkileri ve çatışmaları gibi pek çok hususta önemli bilgiler vermektedir. Eser tüm bu yönleriyle 1096 ila 1160 yılları arasını kapsayan Artuklu tarihi açısından mutlaka incelenmesi gereken temel kaynaklardan biri olma özelliğini muhafaza etmektedir.

- Üsâme İbn Munkız, İbn Münkız Haçlılara Karşı (Kitâbü'l-İ'tibâr), Çeviren Selahattin Hacıoğlu, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2006.

Üsâme İbn Munkız, Mukızoğulları hanedanından olup babası gibi Şeyzer emirliği yapmış ünlü bir devlet adamı, tarihçi ve ediptir. Günümüz edebiyat ve sinema dünyasına da doğrudan veya dolaylı esin kaynağı olan Kitâbü'l-İ'tibâr adlı eseri, kendisinin ve ailesinin Haçlılarla mücadeleleri üzerine kuruludur. Fakat eserde, toplum yapısından av ve yaban hayatına, dönemin tıp bilgisinden adet ve göreneklere kadar pek çok farklı bilgiye de rastlanmaktadır. İbn Munkız, Artuklu tarihine daha çok Haçlılarla mücadeleleri çerçevesinde yer vermiştir. Eserin 72 ve 75. sayfalarında İlgazi ile Şeyzer emirliğinin Haçlılara karşı ittifakından bahsedilmektedir. Hısnıkeyfâ Artuklu Emîri Fahreddin Karaarslan'ın başarısız Amid hareketlerinden birine bizzat şahit olan İbn Munkız, bu olayı 139. sayfada anlatmaktadır. Eserin 150 ve 151. sayfalarında ise Tuğtekin'in İlgazi ve Afamiyye Haçlılarıyla, Selçuklu emiri Bursuk ibn Bursuk'a karşı ittifak yaptığına dair bir kayıt yer almaktadır. Diğer taraftan 168,192-194. sayfalarda yine İlgazi ve Timurtaş'ın Haçlılarla mücadeleleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca Artukluların Atabeglerle ilişkileri hakkında bilgiler veren İbn Munkız, Artuklu liderlerinin birbirleriyle olan ilişkileri hakkında da tespitlerde bulunmuştur. Bu çerçevede eserin 244 ve 245. sayfalarında Zengi'nin, Fahreddin Karaarslan'a ait Sevk kalesini ele geçirerek Timurtaş'a teslim ediş hadisesi olaya şahitlik eden İbn Munkız'ın gözüyle anlatılmaktadır. Bunlardan farklı olarak ise 289 ve 296. sayfalarında, 1174-1175 yılları arasında Hısnıkeyfâ Artuklu Emîri Fahreddin Karaarslan'ın yanında kalan İbn Munkız, Artuklu döneminde Hısnıkeyfâ'nın av ve yaban hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Tüm bu yönleriyle oldukça kıymetli bir kaynak olan

İbn Munkız'ın Kitâbü'l-İ'tibâr adlı eseri, Artuklu hanedanlarının Haçlılar, Atabegler, çevrelerindeki yerel güçler ve birbirleriyle ilişkileri hakkında mühim bilgiler vermektedir.

- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çeviren Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

İslam ve Türk İslam tarihi açısından Orta Çağ'ın en önemli Ermeni müelliflerinden biri olan Urfalı Mateos, adından da anlaşılacağı üzere Artuklulara komşu bir şehir olan Urfa da yaşamıştır. Türklerin Anadolu ve Suriye coğrafyasındaki ilerleyişini bizzat kendi gözlemleriyle kaleme almış olan Urfalı Mateos, Haçlı seferleri, Doğu Roma İmparatorluğu ve Ermeni tarihi hakkında da önemli bilgiler vermekte olup telif ettiği ünlü Vekayinamesi, bazı konularda yegâne kaynak özelliği taşımaktadır. Urfalı Mateos, eserinin geneline yayılmış şekilde Artukluların daha çok siyasi faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu faaliyetler içerisinde en önemli bölümü ise Artuklu emirlerinin Haçlılarla mücadeleleri ve Urfa Kontluğuyla ilişkileri oluşturmaktadır. Eserinin 225. sayfasında Artuk Bey'in Kudüs şehrindeki Diriliş Kilisesinin tavanına üç ok atarak nişan bıraktığı kaydını bize aktaran Urfalı Mateos, kendi döneminde bu nişanın yerinde durduğunu belirtmektedir. Bunun gibi sıra dışı bilgiler içeren eser, aynı zamanda Türk ve İslam dünyasına, Hıristiyan ve Ermeni aleminin gözüyle baktığından, dönemi daha iyi kavrama olanağı sunmaktadır. Tüm bu yönleriyle Urfalı Mateos Vakayinamesi, Artuklu tarihi araştırmacıları için de mutlak suretle incelenmesi gereken kıymetli bir eser hüviyeti kazanmaktadır.

- Müverrih Vardan, Türk Fütihat Tarihi (889-1269), çev. Hrant D. Andreasyan, Tarih Semineri Dergisi, I (2), İstanbul 1937.

Orta Çağ'ın önemli Ermeni müverrihlerinden biri olan Vardan tarafından kaleme alınan eser, Türk, Moğol, Ermeni, Rum ve Gürcülerin tarihi hakkında oldukça kıymetli bilgiler içermektedir. Vardan tarafından "Cihan Tarihi" olarak adlandırılan eser, kendisinin bizzat şahit olduğu olaylar ile duymuş olduğu bazı rivayetlerden oluşmaktadır. Eserin 185,186 ve 189. sayfalarında Artuk Bey'in oğlu İlgazi'nin Anadolu ve Irak coğrafyasına gelişi ile birlikte, başta Urfa olmak üzere Ermeni vilayetlerine yönelik faaliyetlerine değinilmekte olup bunların yanında Artukluların Kudüs hakimiyeti hakkında da bilgiler verilmektedir.

Özellikle 186. sayfada müverrih Vardan, Urfalı Meteos'un ifade ettiği Kudüs Diriliş Kilisesi kubbesine atılan ok hadisesinin amilini Artuk Bey değil İlgazi olarak kaydetmektedir.

- Ebul Ferec, Abû'l-Farac tarihi / Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), I, II, Süryancadan İngilizceye çeviren Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

İbnü'l-İbrî lakabıyla tanınan Ebü'l Ferec 1225 yılında Malatya'da doğmuştur. Babası devrin önemli hekimlerinden biri olan İbnü'l-İbrî bu sayede tarih, tıp, felsefe ve ilahiyat alanlarında oldukça iyi bir eğitim almıştır. Orta Doğu Süryani Yakûbî cemaati içerisinde saygın bir konum edinmiş ve Malatya, Antakya, Trablusşam, Halep, Musul, Bağdat, Meraga gibi Haçlı, Moğol ve Müslüman hakimiyeti altındaki şehirlerde bulunmuştur. Geniş Orta Doğu coğrafyasının en çalkantılı dönemlerinden biri olan XIII.yüzyılın tarihi olaylarına ışık tutan ve dönemin en önemli Süryani tarihçilerinden biri olan Ebü'l Ferec, günümüzde iki cilt olarak basılan oldukça kıymetli bir tarih kitabı kaleme almıştır. Eserinde Haçlı seferleri, Moğol İstilasası, Selçuklu, Bizans, Ermeni, Atabegler ve dönemin diğer siyasi güçleri hakkında dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Artuklular hakkında da son derece değerli bilgiler içeren eser, birçok dönem kaynağından farklı olarak Timürtaş döneminden sonra gelen Artuklu hükümdarlarına ve onların faaliyetlerine de yer vermektedir. Eserin birinci cildinin 330,332, ve 333. sayfalarında Artuk Bey'in faaliyetleri, Melikşah'la ihtilafı ve Kudüs'e yerleşmesi anlatılmakta olup eserin ikinci cildinde ise eserin geneline yayılmış haliyle Artukluların Haçlılar, Selçuklular, Ermeniler, Zengiler, Eyyubiler ve Moğollar başta olmak üzere çevrelerindeki siyasi güçlerle ilişkileri ele alınmaktadır. Ayrıca dönemin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel yapısını, bölgenin en kadim halklarından biri olan Süryanilerin içinden bir Hristiyanın gözüyle aktaran eser, Artuklu tarihi araştırmacılarına dönemin anlaşılması açısından ciddi katkılar sağlayacaktır.

- Ebul Ferec İbnü'l İbrî, Târîhu Muhtasari'd-Düvel, Türkçeye çeviren Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Ebul Ferec'in Meraga'lı alim ve eşrafın ricası üzerine kaleme aldığı bu eser, kendisine ait umumi tarih külliyatının Arapça muhtasarıdır. Başlıca on devletin tarihinin yazıldığı bu esere umumi tarihte olmayan bazı bilgiler eklenmiştir. Eserin Moğollara ait olan bölümü Şerafeddin Yaltkaya tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup eserin 40 ve 41. sayfalarında

Moğolların Mardin şehrini kuşatması ve buna mukabil Artuklu hükümdarları el Melikü's Said Necmeddin ile oğlu Muzafferüddin Fahreddin Karaaslan'ın Moğollara yönelik politikaları hakkında bilgiler yer almaktadır.

- Süryani Mihail, Vekâyinâme, Çeviren H.D Andreasyan, Ankara: TTK Basılmamış Tercüme Eserler, 1944.

Süryani Ortodoks Kilisesi patriği olan Mihail, 1126 yılı civarında bu günkü Malatya'da doğmuştur. Kalem aldığı vakayiname, günümüze ulaşan en kapsamlı Süryani kroniği olup dönemin tarih yazımı geleneğine uygun olarak yaratılıştan başlar ve 1200'lerin başına kadar uzanır. Patrik Mihail eserini hem genel tarih hem de kilise tarihi olarak düzenlemiştir. Döneminin önemli kaynaklarından da faydalanan müellif, oldukça önemli bir eser vücuda getirmiştir. Türkiye Selçukluları, Danişmendliler, Atabegler, Ermeniler ve Haçlıların yoğun temas içerisinde oldukları bir coğrafyada yaşayan Patrik Mihail, özellikle geniş Orta Doğu coğrafyasında vuku bulan olayları mümkün olduğunca tarafsız, ayrıntılı ve gerçeğe riayet etmeye özen göstererek kaleme almıştır. Artuklu tarihi açısından da son derece kıymetli bir eser olan vakayinamede Artukluların, Selçuklular, Atabegler, Eyyubiler, Haçlılar, Ermeniler ve diğer Hıristiyan toplumlarla ilişkileri, hükümdarların isimleri, kişisel özellikleri, halka davranışları ve yürüttüğü siyasetler ile soyağaçları, Artuklu ülkesinin siyasi, sosyal ve iktisadi durumu hakkında son derece önemli bilgiler yer almaktadır. Artuklularla ilgili bilgiler eserin tümüne yayılmış olduğundan araştırmacıların eserin tamamını incelemeleri önem arz etmektedir. Artuklu Devletine bölgenin kadim halklarından Süryani bir din adamı ve bilgin gözüyle bakan Patrik Mihail'in ayrıntılı ve geniş bir bilgi zenginliği içeren kayıtları, Artuklu tarihini tüm yönleriyle anlayabilmek açısından son derece önemlidir. Eser tüm bu yönleriyle Artuklu tarihi araştırmacıları için mutlak suretle incelenmesi gereken bir ilk dönem kaynağı olarak değerini korumaktadır.

- İbn Kesir, İmadüddin Ebü'l-Fida İsmail, El- Bidâye ve'n- Nihâye, XII, XIII, XIII, Çeviren Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

Ebü'l-Fida ismiyle meşhur olan eserin müellifi İbn Kesir, 1301 yılında Busra'da doğmuş ve çocukluk çağında ailesiyle birlikte Dımaşk'a göç etmiştir. Burada devrin ünlü alimlerinden ders almış ve hadis fıkıh gibi ilimlerde kendini geliştirmiştir. Öyle ki dönemin halkı, ileri

gelenleri ve hükümdarları üzerinde dahi ciddi bir etkiye sahip olmuştur. Tarih ilmindeki ününü ise *El- Bidâye ve'n- Nihâye* adlı on dört ciltlik genel İslam tarihi külliyyatı ile elde etmiştir. Eserinde sık sık İbn Hallikan ve İbnül Cevzi gibi önemli kaynaklardan nakiller yapmıştır.

Kâinatın yaratılışından başlayarak 1365/66 yıllarına kadar geçen olayları içeren eser, döneminin önemli şahsiyetlerinin biyografileri ile kronolojik tarihi birlikte içermektedir. Bu çerçevede oldukça önemli bir kaynak olan eser, Artuklu hükümdarlarının kısa biyografileri ile Artuklu Devletinin siyasi ve sosyal hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Eser Haçlı seferleri ve Moğol istilasını da kapsamı hasebiyle Artukluların bu dönemlerdeki durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Eserin 12. Cildinin 276 ve 277. sayfalarında Artuk Bey hakkında bilgiler yer almakta olup İbn Hallikan'ın Artuk Bey'in biyografisini yazdığı belirtilmiştir. Yine bu cildin 331,335,340 ve 349. sayfalarında Artukluların Haçlılarla mücadeleleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Cildin 339. sayfasında ise emir Ak Sungur el Porsukî'nin Mardin'e saldırarak yağmaladığı ve İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı esir aldığı belirtilmektedir. Meyyafarikin'in Artukluların elinden çıkmasının anlatıldığı 354. sayfada, aynı zamanda Belek Gazi'nin Urfa kuşatmasından da bahsedilmektedir. Cildin 359. sayfasında İlgazi'nin vefatı üzerine oğlu Timurtaş'ın Mardin'e, kardeşi Süleyman'ın ise Meyyafarikin'e hâkim olduğu kaydedilmekte iken 364. sayfada Belek Gazi'nin Menbiç kuşatması sırasında yaralanarak ölmesi ile Halep'i Timurtaş'a bırakması anlatılmıştır. Musul hâkimi Seyfeddin Gazi'nin Mardin'i kuşatması ve Timurtaş'ın kızıyla evlenme karşılığında barış yapması hadisesinin anlatıldığı 409 ve 414. sayfalarda bu olayın detaylarına yer verilmiş olup 414 ve 470. sayfalarda Timurtaş'ın kızı hakkında hususi bilgilerde bulunmaktadır. Bu bilgiler arasında yer alan "Bu Hanım on beş hükümdarın yanında bile baş örtüsünü çıkarırdı" cümlesi, Artuklu hanedanında Orta Asya Türk geleneklerinin canlı olduğunu düşündürmektedir. Cildin 534. sayfasında ise Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'ya gelerek buradaki emirlerle Artuklular arasında barış sağladığına dair bir kayıt bulunmakta olup bu kaydın ardından 546. sayfada Amid'i ele geçiren Selahaddin Eyyubi'nin burayı Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'e teslim ettiği belirtilmiştir. Eserin 13. Cildinde Sökmen ve İlgazi dönemlerindeki gücünü yavaş yavaş yitiren Artukluların, Eyyubi hanedanları ve Moğollarla ilişkilerine daha sık yer verilmiştir. Bu çerçevede cildin 16,91,93,94,106,117,234 ve 269. sayfalarında Artukluların Eyyubilerle ilişkileri hakkında bilgiler yer alırken, 259,391 ve 460. sayfalarında Artukluların Moğollarla ilişkileri hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan farklı olarak cildin 206. sayfasında Amid sahibi Melik

Salih Nasırüddin Mahmud ve oğlu Mesud hakkında kısa bir pasaj bulunmaktadır. Yine İbn Kesir aynı cildin 395 ve 402. sayfalarında Mardin Artuklu hükümdarı Melik Said hakkında kısa bir pasaj kaleme alırken, 548. sayfada Melik Muzaffer Karaarslan hakkında da kısa bir pasaja yer vermiştir. Eserin 14. Cildinde ise farklı hususlarda kısa bilgiler yer almaktadır. Bu çerçevede cildin 133. sayfasında Mardin Artuklu hükümdarı Melik Mansur hakkında kısa bir pasaj bulunmakta olup 142. sayfada, miladi 1315 yılında Mardin kadısının hacca gittiği, 155. sayfada, miladi 1317 yılında Mardin Tüccarlarının da bulunduğu bir kafilenin Tatarlarca katledildiği ve son olarak 159. sayfada miladi 1318 yılında Mardin ve çevresinde kıtlık ve asayiş sorununun oldukça vahim boyutlara ulaştığı belirtilmiştir. Tüm bu kayıtlar göz önüne alındığında İbn Kesir, Artuklu tarihi açısından mutlak suretle incelenmesi gereken önemli bir kaynak hüviyeti kazanmaktadır.

- İbn Bibi, el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk Name), I, II, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Asıl adı Nâsırüddin Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî olan müellif, annesi Bibi hatuna nispetle İbn Bibi lakabıyla ünlenmiştir. Babası Türkiye Selçuklu Devletinde çeşitli bürokratik kademelerde çalışmış, annesi ise yine Selçuklu hanedanına müneccime olarak hizmet etmiştir. Kendisi de önemli bir devlet adamı olarak Selçuklu bürokrasisinde yer almıştır. Müellifin kaleme aldığı ve iki cilt halinde basılan Selçuk Name, Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1192-1280 yılları arasındaki dönemini kapsayan temel bir kaynak olması hasebiyle Artukluların, Türkiye Selçukluları ile ilişkileri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu çerçevede eserin birinci cildinin 7 ve 29. sayfalarında Artuk Bey'den bahsedilirken 17,18,437-443. sayfalarında Türkiye Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad tarafından Artukluların Harput koluna son verilmesi tafsilatıyla anlatılmaktadır. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Melik Salih'in idaresindeki Diyarbekir'i ziyareti ise 63-66. sayfalarda ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. Yine cildin 279 ve 280. sayfalarında Selçuklu-Artuklu ilişkileri hakkında kısa kayıtlar bulunmaktadır. Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Melik Mesud'un Selçuklu tabiiyetinden çıkıp Eyyubilere tabi olması üzerine sultan Alaaddin Keykubad'ın Melik Mesud'un üzerine yürüyerek Artuklu hakimiyetindeki Kahta, Çemişkezek ve Adıyaman'ı alması hadisesi 292-309. sayfalarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Eserin genelinde ağırlıklı olarak bahsedilen siyasi/askeri ilişkilerden farklı olarak cildin 313. sayfasında Eyyubi meliki Adil'in kızıyla evlenen Sultan Alaaddin Keykubad'ın sağdıcının Harput Artuklu hükümdarı melik Nizameddin Ebubekir

olduğuna dair bir kayıt yer almaktadır. Son olarak cildin 447. sayfasında Harezmlilerin, Mardin Artuklu ülkesini yağmaladıklarına dair bir kayıt bulunmaktadır. Eserin ikinci cildinin 48,55 ve 143. sayfalarında Selçukluların Artuklularla ilişkileri hakkında genel ve kısa kayıtlar bulunmaktadır. Özetlemek gerekirse İbn Bibi'nin, olayları Selçuklu yanlısı bir gözle anlatmış olsa da Artukluların Selçuklularla ilişkileri hakkındaki en önemli kaynak olduğu söylenebilir.

- İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi, Çeviren A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.

Fas'ın Tanca şehrinde doğan Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 1304-1368 yılları arasında Endülüs'ten Çin ve Hindistan'a kadar pek çok coğrafyayı ziyaret etmiş, Arap, Türk, Moğol ülkelerini dolaşmış, buraların hükümdarlarıyla görüşmüş ve gözlemlerini bir seyahatname olarak kaleme almıştır. Seyahatleri sırasında Mardin'i de ziyaret eden İbn Battuta, eserinin 231 ve 232. sayfalarında Mardin şehri ve kalesi ile şehrin sosyal ve iktisadi hayatı hakkında gözlemlerini aktarmaktadır. Bunların arasında şehre özgü Mardini kumaş ve Mardin Kalesinin özellikleri dikkate değerdir. Ayrıca Mardin hükümdarları Melik Mansur hakkında bilgiler veren İbn Battuta, Melik Mansur'un kızı Dünya Hatun'un, İlhanlı hükümdarı Olcaytu ile evlendiğini kaydetmektedir. Ünlü seyyah Mardin'e geldiğinde tahtta bulunan Melik Salih'ten ayrıntılı olarak bahsetmekte olup dönemin ünlü veziri Cemaleddin Sincarî hakkında da bilgiler vermektedir. Tüm bu yönleriyle eser, Artuklu siyasi tarihinden bağımsız olarak iktisadi ve sosyal hayat ile mimari ve biyografik bilgiler içermesi hasebiyle dikkate şayandır.

- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, Camiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, I,II, Derleyen Ali Öngül, İzmir:Akademi Kitabevi, 2001.

Padişah IV. Mehmed döneminde müneccimbaşı olan Ahmed Dede 1631 yılında Selanik'te doğmuştur. Mevlevi tarikatında bulunmuş, dini ilimlerin yanı sıra astronomi, matematik ve astroloji ilmi tahsil etmiştir. Osmanlı sarayında IV. Mehmed döneminin gözde şahsiyetlerinden biri olan Ahmed Dede, son dönemlerini Mekke Mevlevihane'sinin şeyhi olarak geçirmiştir. En önemli eseri olan Câmî 'u'd-Düvel İki cilt halinde olup Müneccimbaşı Tarihi olarakta adlandırılmıştır. Genel tarih niteliğinde kaleme alınan eser tenkitçi, sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış ve faydalanılan kaynaklar açıkça belirtilmiştir. Eserin

Türkçe'ye çevrilen Selçuklular ile ilgili bölümünde Artuklu tarihine, Selçuklular ve Eyyubiler gibi çevre hanedanlarla ilişkileri minvalinde yer verilmiştir. Bu çerçevede eserin birinci cildinin 215 ve 216. sayfalarında, Artuk Bey'le Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş'un ilişkilerine yer verilirken 221,224 ve 229. sayfalarda halefleri İlgazi, Sökmen ve Melik Rıdvan'ın ilişkileri hakkında kısa kayıtlar yer almaktadır. Bunların arasında 229. sayfada anlatılan, Melik Rıdvan'ın Nusaybin kuşatması sırasında Emir Çökürmüş'ün hilesine kanıp müttefiki olan İlgazi'yi tutuklatması hadisesi dikkat çekicidir. Son olarak cildin 233. sayfasında İlgazi'nin, Halep şehrini teslim alarak oğlu Timurtaş'a bıraktığı belirtilmektedir. Eserin ikinci cildi Artuklu tarihi açısından ilk cilde göre çok daha önemlidir. Bunun sebebi, ikinci cildin 161-206. sayfalarında yer alan müstakil Artuklu tarihi bölümüdür. Bu bölümde Artuklu tarihi, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar, Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput kolları ile Meyyafarikin ve Bire yönetimlerinin sıralı hükümdarları ve bu hükümdarların kişisel özellikleri, yürüttükleri faaliyetler bazında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümün dışında yine cildin 10.sayfasında İlgazi'nin emir Çavlı'ya desteğinden bahsedilirken 22-24.sayfalarda Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in Türkiye Selçuklu sultanı II.Kılıç Arslan ile ihtilafı ve Selahaddin Eyyubi'nin bu olaya müdahalesi anlatılmıştır. Artukluların Türkiye Selçuklularıyla ilişkilerinin yer aldığı bölümlerden 37. sayfada Harput Artuklu hükümdarı Nizameddin Ebubekir'in Türkiye Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'i ziyareti kaydedilmiş olup 63-65. sayfalarda Türkiye Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'ın, Hısn-ı Keyfa Artuklu devletine ait Kahta, Çemişkezek ve Adıyaman'ı ele geçirmesi ile bu hadiseler üzerine akdedilen barış anlaşması aktarılmaktadır. Cildin 75. sayfasında ise Alaaddin Keykubad'ın Harput'u alarak Artukluların bu koluna son vermesi ele alınmıştır. Son olarak cildin 145. sayfasında Artuk Bey hakkında çeşitli bilgiler verilerek Kudüs'e hâkim olması anlatılmakta olup 218. sayfasında İlgazi'nin, seferde ölen Sökmen el Kutbi'nin ordusuna yağma amacıyla saldırdığı kaydedilmekte ve 223. sayfada Mardin Artuklu hükümdarı Nasireddin Artuk'un Ahlat halkının daveti üzerine yürüttüğü başarısız Ahlat seferi zikredilerek eserdeki Artuklular bahsine son verilmektedir. Sonuç olarak birçok ilk dönem kaynağından beslenerek kaleme alınan eser, Artukluların gerek Selçuklu, Eyyubi gibi çevre hanedan ve emirlerle ilişkileri minvalinde ve gerekse derli toplu, ayrıntılı bir Artuklu tarihi bölümü içermesi hasebiyle Artuklu tarihi araştırmacıları için mühim bir kaynak özelliği taşımaktadır.

- Anna Komnena, Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası, Çeviren Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.

Bizans imparatoru I. Alexios Komnenos'un kızı olan Anna Komnena'nın, yaşadığı dönemin siyasi ve askeri olaylarını anlattığı Alexiad isimli eseri, sadece Bizans tarihi için değil Selçuklu tarihi içinde önemli bir kaynaktır. Bu çerçevede eserin 16. Sayfasında, Artuk Bey'in Anadolu'da Bizans'a karşı yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgiler yer almaktadır.

- Kâtip Ferdî, Naşiri Ali Emirî, Mardin Müluk-ı Artukiye Tarihi (Mardin Artuklu Melikleri Tarihi), Ed. İbrahim Özcoşar, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2006.

Mardin Artuklu Hükümdarlarını konu edinen eser, ilk kez 1537 yılında Kâtip Ferdî tarafından kaleme alınmıştır. Diyarbakırlı bir genç olan Ali Emirî, 1875 yılında Mardin'e geldiğinde bu esere tesadüf etmiş ve kopyasını çıkartarak yaklaşık 40 yıllık bir emek ve çabanın sonucunda, 1913 yılında, Dersaadette, Mardin Mülûki Artukiyye Tarihi ve Kitâbeleri vesâir Vesâiki Mühimme adıyla Osmanlıca basımına vesile olmuştur. Mardin İhtisas Kütüphanesi projesi kapsamında çevrili yapılan eser, Artuklu mimari eserlerinin fotoğrafları, sözlük ve faydalı açıklamalarla zenginleştirilmiştir. Eser oldukça kıymetli bir müstakil Artuklu tarihi kaynağı olup özellikle Mardin Artuklu hükümdarlarını kişisel özellikleri, idari yönetimleri, siyasi, iktisadi ve sosyal faaliyetleri, yaptırdıkları mimari eserleri, bu eserlere ait vakıfnameler ve bastırdıkları sikkeleri ile birlikte ele almaktadır. Tüm bu yönleriyle değerlendirildiğinde eser, Mardin Artuklu tarihi açısından mutlaka incelenmesi gereken son derece önemli bir kaynak niteliği taşımakta ve konunun araştırmalarına ışık tutmaktadır.

- Estarâbadî, Bezm u Rezm, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Estarâbadî Eretna Devleti tarihinin en mühim birincil kaynaklarından biridir. Eser aslen Kadı Burhaneddin'e ithaf edilmiş ve onun hayatını konu edinmiştir. Bununla birlikte müellif, yaşadığı dönemde Anadolu'da vuku bulan olaylara da değinmiştir. Bu çerçevede eserin 414-

417. sayfalarında Artuklu hükümdarı Melik ez-Zâhir İsa'nın, Emir Timur'a teslim olması ve hapsedilmesinden bahsedilmektedir.

- Ebu Bekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetinde bulunan Ebu Bekr-i Tihranî, eserini 1470 yılı civarında Farsça olarak kaleme almıştır. Eser, temel olarak Akkoyunlu tarihini konu edinmekle birlikte Akkoyunlularla yoğun etkileşimi nedeniyle aynı zamanda Karakoyunlu tarihini de içermekte ve hatta bu iki devletin tarihini konu alan yegâne kaynak olma özelliği taşımaktadır. Artuklu tarihi açısından ise eser, Artuklu Devleti'nin yıkılışını detaylı anlatması hasebiyle son derece önemlidir. Bu çerçevede eserin 44,45 ve 48. sayfalarında Akkoyunlu hükümdarı Osman Bey'in Timur'un desteğiyle iki kez Mardin'e saldırması ve zafer kazanmasından bahsedilmektedir. Eserin 49. sayfasında ise Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un esaretten kurtulduktan sonra bir süre Mardin'de Artuklu hükümdarının yanında kaldığı ve eşini de Cihanşah Mirza doğana kadar burada bıraktığına dair bilgiler yer almaktadır. Artuklu Devleti'nin yıkılışının anlatıldığı 50-54. sayfalarda Artuklu hükümdarı Melik İsa'nın Akkoyunlu hükümdarı Osman Bey'e karşı Emir Çekim'le ittifak kurması ve yapılan savaşta Melik İsa'nın ölmesi süreci detaylı olarak anlatılmaktadır. Son olarak eserin 55. sayfasında Melik İsa'nın yerine Artuklu tahtına oturan Şehâbeddin Ahmed'in, Mardin'i Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a teslim etmesi ve ardından Kara Yusuf tarafından kendisine verilen Musul'da öldürülmesiyle Artuklu hanedanının nihayete erdiği aktarılmaktadır. Sonuç olarak eser, Artuklu devletinin yıkılış sürecini anlatması nedeniyle önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.

- Anonim, I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi, Çeviren Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.

Adı tespit edilemeyen bir Süryani müellifi tarafından kaleme alınan eser, I. ve II. Haçlı seferleri açısından oldukça önemli bir kroniktir. Aynı zamanda eserde, Anadolu, Suriye, Irak, Filistin, Mısır ve çevresi hakkında da kayıtlar yer almaktadır. Artuklu tarihi açısından bakıldığında ise eserde, Artukluların Kudüs'ten çıkarılması ve ardından Güneydoğu Anadolu bölgesinde siyasi bir teşekkül oluşturmaları anlatılmakta olup kurulan bu Artuklu Devleti'nin Haçlılarla ve çevrelerindeki siyasi güçlerle ilişkileri hakkında bilgilere yer

verilmektedir. Bu çerçevede eserin 9. sayfasında, Fatimî kumandanı El Efdal'in Kudüs'ü Artukoğullarından aldığı kaydedilmiştir. Belek Gazi'nin Suruç şehrini Haçlılara teslim etmek zorunda kalması ve Sökmen'in şehri Haçlılardan kurtarmak için yürüttüğü mücadele ise 16-18. sayfalarda anlatılmaktadır. Eserin 28-36. sayfalarında Belek Gazi'nin Ermeniler üzerine ve özellikle Urfa ve Gerger bölgesine yaptığı seferlerden bahsedilmekte olup bunların yanında Belek Gazi'nin Haçlılarla mücadeleside anlatılmaktadır. Sıra dışı bir bilgi olarak yine bu bölümde müellif, Belek Gazi'nin Hıristiyan tebaasını koruyup kolladığını aktarmaktadır. Aynı bölümde İlgazi'nin başarısız Gürcistan seferi ve Haçlılarla mücadelesi de kaleme alınmıştır. Müellifin Artuklularla ilgili aktardığı bilgilerden biride, eserin 48. sayfasında yer alan Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş'ın, Kilikya'dan Urfaya gitmekte olan Haçlı korumasındaki büyük bir kabileye saldırarak Haçlıları mağlup etmesi hadisesidir. Artukluların Haçlılarla ilişkilerinden farklı olarak, eserin 51. sayfasında Zengi'nin, Mardin ile Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarları Timurtaş ve Davud'la olan ilişkilerine dair bilgiler yer almaktadır. Eserin 69. sayfasında müellif, Mardin Hıristiyanlarından bahsederken 71. sayfada ise Emir Davud'un çocuklarının Süryani yerleşimi Tel Arsenyus'a saldırdıklarını kaydetmektedir. Son olarak eserin 74 ve 75. sayfalarında Artuklu hükümdarları Timurtaş ve Fahreddin Karaaslan'ın, Haçlılara karşı Nureddin Zengi'ye verdikleri desteğe dair kısa birer kayıt yer almaktadır. Sonuç olarak eser, Artukluların ilk dönemleri ve özellikle Haçlılarla ilişkileri bağlamında incelenmesi gereken önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

- Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Ses Yayınları, 1993.

Seyahatname türünde kaleme alınan eserin müellifi Ruy Gonzales de Clavijo, Kastilya ve Leon kralı III. Henry tarafından Timur'a elçi olarak gönderilmiştir. Clavijo Anadoluya ayak bastığında Ankara savaşı bitmiş, Timur bölgenin çoğuna hâkim olmuş ve Osmanlıda fetret devri başlamıştır. İstanbul, Trabzon ve Erzincan üzerinden İran'a, oradan da Timur'un taht şehri Semerkand'a ulaşan Clavijo, izlenimlerini oldukça ayrıntılı ve etkileyici bir dille yazıya dökmüştür. Eserin 19. sayfasında müellif, Timur'un Mardin Artuklu Devleti'ni hükmü altına aldığını kaydetmektedir. Yine eserin 196. sayfasında ise Timur'un oğlu Miranşah'ın oğulları Ömer Mirza ve Ebubekir Mirza arasındaki çatışma sürecinde Ömer Mirza'nın, Ebubekir Mirza'ya Artuklu hükümdarı Meceddin İsa'nın kızı olan eşini boşatarak Mardin'e gönderdiği yönünde ilgi çekici bir kayıt yer almaktadır.

- Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyînî, Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye, Çeviren Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.

Eserin müellifi Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyînî hakkında günümüze ulaşan fazla bilgi bulunmamakla birlikte döneminin önemli alimlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Müellif eserinde asıl itibariyle Büyük Selçuklu Devleti tarihini kaleme almıştır. Artuklularla ilgili ise eserin 77. sayfasında, Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un, Karaca es Sâki'nin kardeşi Selçuk'a, Artukoğlu Sökmen'in ülkesini ikta ettiğine dair bir kayıt yer almaktadır.

- Hasan Bey Rumlu, Ahsenü't-Tevârîh, Çeviren Oktay Efendiyev, Namık Musalı, Kastamonu: Uzanlar Basımevi, 2017.

Eserin müellifi olan Hasan Bey Rumlu, İran Şahı Tahmasb'ın yakın çevresinden olup Rumlu Türkmenlerinin yönetici ailesindedir. Ünlü eseri Ahsenü't-tevârîh, hem Safevi hem de Osmanlı-Safevi ilişkileri tarihinin en önemli birincil kaynaklarındandır. Eserin 43. sayfasında Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman'ın Artuklu idaresi altındaki Mardin'e saldırdığına yer verilirken 50-52. sayfalarında ise Artuklu hükümdarı Meceddin İsa ile Sultan Çeküm'ün ittifak ederek Kara Yülük Osman'a savaş açmaları ve yapılan savaşta mağlup olarak öldürülmeleri anlatılmaktadır. Sürecin devamının yer aldığı 53. sayfada Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un Mardin'de ağırlandığı kaydedilmiştir. Son olarak eserin 66 ve 67. sayfalarında tekrar Mardin'e saldıran Kara Yülük Osman'ın, Kara Yusuf tarafından mağlup edildiği ve son Artuklu hükümdarı Şihabeddin Ahmed'in Mardin'i Kara Yusuf'a teslim ettiği anlatılmaktadır. Bölümün devamında Kara Yusuf'un Şihabeddin Ahmed'i kızıyla evlendirerek Musul'u ona ikta ettiğini, Şihabeddin Ahmed'in ise Musul'a gittikten sonra Kara Yusuf'un adamlarınca zehirlenerek öldürüldüğü belirtilmektedir. Sonuç olarak eser, Artukluların son dönemini ve hanedanın sona erme sürecini anlatması açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IV. Kitap, Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Osmanlı döneminin meşhur seyyahı olan Evliyâ Çelebi 1611 civarında İstanbul'da doğmuştur. İyi bir eğitim gören müellif, imparatorluk topraklarının dört bir yanına yaptığı

seyahatlerini 10 ciltlik eserinde teferruatıyla anlatmıştır. Mardin ve çevresindeki bölgeleri de ziyaret eden müellif, Eserin 4. Cildinin 122-124. sayfalarında, Timur'un Artuklu hakimiyetindeki Mardin'i üç yıl boyunca kuşattığından ve bir kadının köpek sütü kullanarak yaptığı hile neticesinde şehri Timur'dan kurtardığından bahsetmektedir. Bu rivayetin yanı sıra Evliya Çelebi aynı bölümde, Mardin kalesinin muhkemliğinden ve görkeminden bahsederken Mardin bölgesinin yerleşim yerleri, etnik yapısı gibi pek çok konuda da detaylı bilgiler vermektedir. Yukarıda ifade edilen Timur hakkındaki rivayete, bu çalışma çerçevesinde incelenen başka hiçbir kaynakta rastlanmamıştır.

- İbni Arabşah, Acâib'ul Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela), Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.

Tam adı Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed İbn Arabşah olan müellif, Timurlu tarihinin en önemli birincil kaynaklarından. İbn Arabşah 1389 yılında Şam'da doğmuş ve henüz çocuk yaşta Timur tarafından ailesiyle birlikte Semerkand'a gönderilmiştir. İyi bir eğitim alan müellif, Osmanlı ve Memluk saraylarında da bulunmuştur. Eserde, Timur'un Artuklu hakimiyetindeki Mardin'i defaatle kuşatması ve kuşatma sürecinde yaşanan olaylar, Artuklu hükümdarı Zahir İsa'nın Timur'un saldırısı karşısında yaşadığı durum anlatılmaktadır. Bu yönüyle eser, Artuklu ülkesinin Timur istilasına uğraması sürecini aktaran son derece önemli bir ilk dönem kaynağı konumundadır. Eserin 105-113. sayfalarında Timur'un Mardin üzerine yürümesi ve Mardin Artuklu hükümdarı Melik Zahir İsa'nın Timur'la olan münasebetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman'ın konu edildiği 164. sayfanın dipnot kısmında, Karayülük Osman'ın babasının, Mardin Artuklu devletinin emirlerinden olduğu yönünde dikkat çekici bir kayıt yer almaktadır. Timur'un, Mardin üzerine ikinci seferi ise 240-244. sayfalarda anlatılmaktadır. İbn Arabşah bu bölümde Mardin kalesi ve çevresinin tasvirine de yer vermiştir.

- Willermus Tyrensis, Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar), Hazırlayan Ergin Ayan, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

Haçlı seferlerin en önemli tarihçilerinden biri olan Latin kökenli Willermus Tyrensis, 1130 yılında Kudüs'te doğmuştur. İyi bir eğitim alan müellif Haçlı ülkesinde önemli dini ve

bürokratik görevlerde bulunmuştur. Kalem aldığı *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eseri, Haçlı seferlerinin en önemli kaynaklarından. Eser, Türk ve Müslüman dünyasını dindar bir Haçlı soylusunun gözünden tasvir etmesi açısından da önemlidir. Günümüzde üç bölüme ayrılarak üç kitap halinde basılan kroniğin bu ilk kitabı, Willermus Tyrensis'in kroniğinin Kudüs'ün zaptına kadar olan kısmını içermektedir. Eserin 160. sayfasında Urfa Haçlı kontu Balduin'in Seruç şehrini Belek Gazi'den aldığı anlatılmaktadır. Haçlılarca kuşatılan Antakya şehrini kurtarmak için oluşturulan Müslüman ittifakında Sökmen bin Artuk'un da bulunduğu dair 193. sayfada bir kayıt yer almakta olup 213, 214 ve 269. sayfalarda ise bu kez Haçlılarca işgal edilen Antakya'yı kurtarmak için Emir Kürboğa tarafından yürütülen ve Süleyman ile Sökmen bin Artuk'unda katıldığı başarısız harekât anlatılmaktadır. Eserin 286 ve 287. sayfalarında Belek Gazi ile Urfa kontu Balduin'in Seruç hakimiyeti konusundaki çekişmesinden bahsedilmektedir. Müellifin Kudüs şehri hakkında malumat verdiği 308,309 ve 318. sayfalarda, bir dönem şehre hâkim olan Artuk Bey'e ve Fatımilerin bu şehri Artukoğullarından teslim aldığına atıf yapılmaktadır.

- Willermus Tyrensis, Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143), Çeviren Ergin Ayan, Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.

Latin kaynakları içerisinde en kapsamlı kronik olan Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Türkçe'ye üç kitap halinde çevrilmiş olup incelemeye konu olan bu ikinci kitabın 193-200. sayfalarında Artuklu hükümdarları İlgazi'nin, Atabeg Tuğtekin ve Emir Dübey's'le birleşerek Antakya bölgesine saldırması ve bu bölgedeki Haçlılarla mücadelesi anlatılmaktadır. Eserin 202. sayfasında ise İlgazi'nin yeni bir Antakya seferi ve bu sefer sırasında vefatı nakledilmiştir. Belek Gazi'nin Haçlılarla mücadelesi ve Antakya bölgesine hücumu ile ilgili bilgilerin yer aldığı 205-210. sayfalarda aynı zamanda Belek Gazi tarafından esir edilen Haçlı liderlerinden de teferruatıyla bahsetmektedir. Bu liderlerin içinde en önemlisi olan Kudüs Kralı II. Balduin'in ve bazı Haçlı liderlerinin uzunca bir süre Belek Gazi'nin elinde esir kaldığına dair bir kaydın yer aldığı 221. sayfanın ardından son olarak 245. sayfada bu esaret devam ederken Menbiç kuşatması sırasında Belek Gazi'nin ölümü kehanetvari bir rüyayla birlikte anlatılmaktadır. Willermus Tyrensis Kroniği'nin bu bölümü, özellikle İlgazi ve Belek Gazi'nin Haçlılarla mücadeleleri hakkında önemli bilgiler içermesi sebebiyle oldukça önemlidir.

- Willermus Tyrensis, Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184), Çeviren Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği'nin üçüncü bölümünü içeren eserin 80-82. sayfalarında, Artuklu hükümdarı Timurtaş ve kardeşinin ağır kayıplarla sonuçlanan başarısız Kudüs seferinden bahsedilmektedir. Kroniğin bu son kısmının en ilgi çekici bilgisi de şüphesiz bu seferdir. Eserin 302 ve 303. sayfalarında Selahaddin Eyyubi'nin Amid şehrini ele geçirdikten sonra burayı Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'e teslim ettiği kaydedilmektedir. Eserde yer alan Artuklularla ilgili son malumat ise Selahaddin Eyyubi'nin Petra kuşatmasına daimî müttefiki olarak Nureddin Muhammed'in de katıldığı yönündeki kayıttır.

- Fulcherius Carnotensis, Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak), Çeviren İlcan Bihter Barlas, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Clermont Konsilinde kutsal haçı kabul ederek I. Haçlı seferine katılan Fulcherius Carnotensis, Fransız asıllı bir din adamıdır. Bu seferi tamamlayan müellif, Kudüs'e yerleştikten sonra gördüklerini ve duyduklarını, Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium adlı eserinde kaleme almıştır. Bir ruhani olması hasebiyle seferleri ve gelişen olayları tamamen dini bir çerçeveden aktarmaktadır. Oldukça önemli bir Haçlı kroniği olan eserin 28 ve 29. sayfalarında Artuklu Hükümdarı İlgazi'nin Antakya seferinden ve Belek Gazi'nin Kudüs Kralı Baudouin başta olmak üzere önemli Haçlı liderlerini esir ederek Harput kalesinde hapsetmesinden bahsedilmektedir. Eserin 88. sayfasında Antakya'yı kurtarmaya gelen Emir Kürboğa'nın ordusunda Artuklu emiri Süleyman'ın da bulunduğu kaydedilirken 160. sayfada Artuklu hükümdarı Sökmen'in Haçlıları ağır bir yenilgiye uğrattığı Harran muharebesi aktarılmaktadır. Artuklu Hükümdarı İlgazi'nin Antakya üzerine yaptığı seferler ve Haçlıların mukabeleleri 204-210. sayfalarda anlatılmakta olup yine İlgazi'nin Belek ve Atabek Tuğtekin'le birleşerek Haçlıların elindeki Zerdana kalesi üzerine yaptığı seferler 212 ve 213. sayfalarda yer almıştır. Haçlı kroniklerinde en fazla kaydedilen Artuklu liderleri şüphesiz İlgazi ve Belek'tir. Bu çerçevede eserin 214, 217 ve 224-231. sayfalarında Belek Gazi'nin 1122 yılı civarı önce Urfa kontu Joscelin'le Bire hâkimi Galeran'ı daha sonrada Kudüs kralı Baudouin'i esir aldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu bölümde Haçlı liderlerinden sadece Joscelin'in başarabildiği kaçma teşebbüsü ve Belek Gazi'nin bu hadiseye tepkisi teferruatıyla anlatılmaktadır. Aynı olayları anlatırken Willermus

Tyrensis'in naklettiği Belek'in rüyasından Fulcherius'da bahsetmektedir. Eserin 240-242. sayfalarına gelindiğinde ise müellif Belek Gazi'nin Menbiç kuşatması sırasındaki ölümünü ayrıntılı ve menkıbevi bir dille ifade etmektedir. Kronik bize, İbnü'l Ezrak gibi İslam kaynaklarında nakledilen, Artukoğulları Sökmen, İlgazi ve Belek'e karşı Haçlıların duyduğu büyük korkunun kaynağını yine Haçlıların gözünden aktarmaktadır.

- İbn Şeddâd, en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-meḥâsinü'l-Yûsufiyye (Katibinin Gözünden Sultan Sâlahaddîn Eyyûbî), Çeviren Aydın Usta, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

Tam adı Bahâüddîn Yûsuf b. Râfi'b. Temîm el-Mevsilî el-Halebî olan İbn Şeddâd, 1145 yılında Musul'da doğmuştur. İyi bir eğitim almış ve Selahaddin Eyyubi'yle tanışana kadar müderrislik, elçilik gibi görevlerde bulunmuştur. Selahaddin Eyyubi'nin 1188 yılında kendisini davet etmesi üzerine Kevkeb kuşatmasında O'na katılmıştır. Bu tarihten itibaren de Selahaddin Eyyubi'nin ölümüne kadar yanından ayrılmamıştır. Kendisine Sultan Selahaddin tarafından Kudüs kadılığı, şahsi danışmanlık gibi önemli görevler tevdi edilmiştir. Kaleme aldığı en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye adlı eserinde, Selahaddin Eyyubi'nin hayatını oldukça önemli detayları ile kaleme almıştır. Eserde Artuklu tarihi hakkında özellikle Selahaddin Eyyubi ile yakın ilişkileri olan Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarları Fahreddin Karaarslan ve oğlu Nureddin Mahmud hakkında bilgiler verilmekte olup yine Mardin Artuklu hükümdarlarının Selahaddin Eyyubi ile ilişkileri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu çerçevede müellif eserin 31. sayfasında Selahaddin Eyyubi'nin cömertliğine örnek olarak Amid şehrini Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed'e vermesini göstermektedir. Eserin 56. sayfasında ise 562/1167 yılının Zilkade/Ağustos-Eylül ayında Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Fahreddin Kara Arslan'ın Diyarbakır'da öldüğü belirtilmiştir. Yıllara göre kronolojik sırayı takip eden müellif, eserin 80. Sayfasında, Selahaddin Eyyubi'nin 1183 senesinde Amid şehrini ele geçirerek burayı Nureddin Muhammed'e teslim etmesini, olay sıralaması içerisinde aktarmaktadır. Her daim Selahaddin Eyyubi'nin müttefiki olan Nureddin Muhammed'in Kerek gazasına katılması ve bu süreçte Selahaddin Eyyubi'nin kendisine gösterdiği izzet ve ikram 88-90. sayfalarda ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Eserin 92. sayfasında Selahaddin Eyyubi'nin Mardin ve Musul'a yürümesi üzerine II. Kılıç Arslan'ın Mardin Artuklularına destek olduğu, Nureddin Muhammed ve kardeşi İmadeddin'in ise Eyyubi ordusuna katıldığı kaydedilmektedir. Bu bölümde dikkat çeken bir başka hadise ise sefer sırasında Nureddin

Muhammed'in ölmesi üzerine kardeşi İmadeddin'in, onun topraklarını ele geçirmek niyetiyle izin alarak geri dönmesidir. Eserin 100. sayfasına gelindiğinde Mardin Artuklularının Selahaddin Eyyubi'nin müttefiki oldukları görülmektedir. Selahaddin Eyyubi'nin 1189 yılı 4 Ekim'inde Akka önlerinde Haçlılarla yaptığı savaşın bahsi 148 ve 149. sayfalarda anlatılmakta olup bu bölümde Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Kutbeddîn'in de savaşa katıldığı fakat ordusunun savaşta bozulduğu belirtilmiştir. Son olarak eserin 345. sayfasında yer alan kayıtlardan 1192 yılı itibariyle Hısn-ı Keyfa Artuklularının Selahaddin Eyyubi'ye tabiiyetinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Tüm bu yönleriyle eser, özellikle Hısn-ı Keyfa Artuklu tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

- Gundstabl Simbat, Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi (951-1334), Çeviren H.D Andreyan, İstanbul: Basılmamış Tercüme Eserler, 1946.

Kilikya Ermeni krallığının en önemli kaynaklarından biri olan Başkumandan Simbat, kaleme aldığı vekâyinâmesinde Anadolu'nun siyasi durumu, güç mücadeleleri, Moğol istilası, Anadolu'daki Türkmen beylikleri, Türkiye Selçukluları, Memlukler ve en nihayetinde tüm bu siyasi oluşumlar içinde Ermenilerin durumu hakkında birinci elden mühim bilgiler vermektedir. Eserin 52. sayfasında Artuklu Hükümdarı İlgazi'nin başarısız Gürcistan seferinden bahsedilirken 81. sayfasında ise Alaaddin Keykubad'ın Doğu Anadolu seferi çerçevesinde Harput Artuklularına son vermesi ve Çemişkezek gibi önemli kaleleri ele geçirerek Hısn-ı Keyfa Artuklularını hakimiyeti altına alması hakkında kayıtlar yer almaktadır.

- Genceli Kiragos, Moğol İstilasası (1220-1265), Çeviren Mahmut Kemal Bey, İstanbul: Post Yayınları, 2018.

Gence'li bir Ermeni müverrihi olan Kiragos Moğolların, Orta Doğu, Deşt-i Kıpçak ve Kafkaslar bölgesini istilası hakkında oldukça önemli bilgiler vermekte olup Ermenilerin ve Gürcülerin Müslümanlar karşısında Moğollarla müttefik olma sürecini ayrıntısıyla ele almaktadır. Artuklularla ilgili ise eserin 140. sayfasında, Güney Doğu Anadolu şehirlerini istila eden Moğolların, müstahkem bir mevki olması sebebiyle Mardin'i güçlkle zapt edebildiklerine dair bir kayıt yer almaktadır.

- Toma Metsopski, Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi, Çeviren Gürsoy Solmaz, Ankara: Elips Kitap, 2009.

Vasपुरakan'lı bir Ermeni din görevlisi ve muallim olan Toma Metsopski, Timur istilasına bizzat şahit olmuştur. Bu sebeple aktardıklarının önemli bir bölümü kendi gördüğü hadiselerdir. Timur ve ardıllarının faaliyetleri hakkında önemli bir dönem kaynağı olan eserin 20. sayfasında Timur'un Artuklu idaresindeki Mardin'e saldırarak şehri ve çevresini yağmaladığından bahsedilirken 27. sayfasında ise Mardin'in Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir.

- Marko Polo, Marko Polo Seyahatnamesi, I, Hazırlayan Filiz Dokuman, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979.

Eserin müellifi olan 13. yüzyılın meşhur seyyahı Venedik'li Marko Polo, babası ve amcasıyla birlikte ticaret için Çin'e gitmiş ve Kubilay Han'ın sarayında yıllarca kalmıştır. Bu seyahatinde gördüklerini kaleme alan Marko Polo'nun yazdıkları batı dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Venedik'ten yola çıktıktan sonra seyahatine Anadolu üzerinden devam eden seyyah, eserinin 24. sayfasında o dönemde Artuklu hakimiyetinde olan Mardin ve çevresinde pamuk yetiştirildiğini ve şehrin çok ünlü pamuklu dokumaları olduğunu, el sanatlarının geliştiğini, halkın çoğunun tacir ve zanaatkar olduğunu ifade etmektedir. Eserde verilen bilgiler kısa olmakla birlikte Artuklu ülkesinin iktisadi yaşantısına ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

- Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme, II, Hazırlayan Erdoğan Merçil, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1977.

Eserin müellifi Ahmed Bin Mahmud tarafından daha önce yazılmış Selçuk- Nâmelerden derlenen eserin 64. sayfasında, Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî'nin Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye'sinde yer alan Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un, Karaca es Sâki'nin kardeşi Selçuk'a, Artukoğlu Sökmen'in ülkesini ikta ettiğine dair kayıt aynen tekrarlanmaktadır.

- Reşîdüddin Fazlullah, Câmiu't -Tevârih (İlhanlılar Kısmı), Çevirenler İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Eserin müellifi Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî 1248 yılı civarında Hemedan şehrinde doğmuştur. İlhanlılarda önemli devlet kademelerinde görev almış olup aynı zamanda alim ve tabip yönleriyle de ünlüdür. Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme aldığı Câmiu't -Tevârih adlı eseri, dönemin en önemli tarih kaynaklarından biridir. İlhanlı-Artuklu münasebetlerini bir İlhanlı kaynağı olarak ilk elden aktaran eserin 63-65. sayfalarında Hülagu komutasındaki İlhanlıların Mardin'i kuşatması ve Artuklu hükümdarı Said Necmeddin Gazi'nin İlhanlılara karşı tutumu aktarılmakta olup Said Necmeddin Gazi'nin ölümü üzerine oğlu Fahreddin Karaaslan'ın Hülagu'ya bağlılığını arz etmesi ve bu sayede Mardin bölgesinin kendisine verilmesi anlatılmaktadır. Abaka'nın İlhanlı tahtına geçmesi üzerine devlete bağlı bölgelerin sahiplerinin tekrar belirlendiğinin nakledildiği 79. sayfada, Diyar-ı Rebia'nın Fahreddin Karaaslan'a verildiği görülmektedir. Artukluların İlhanlılarla iyi ilişkilerinin devam ettiğini gösteren 260. sayfada, Mardin sultanının Gazan Han'ın huzuruna gelerek hediyeler sunduğu ve bunun üzerine kendisine izzet ve ikramlarda bulunulduğu, çetr ile uğurlandığı belirtilmektedir. Bu hadise 1296 yılında gerçekleşmiş olup bahse konu Artuklu hükümdarı Mansur Necmeddin olmalıdır. Eserin 277. sayfasında Mardinlilerin ülkelerini yağmalayan Şam Memluklerini Gazan Han'a şikâyet ettikleri ve bunun üzerine Gazan Han'ın Memlukler üzerine sefere çıktığı kaydedilmektedir. Son olarak eserin 295. sayfasında Gazan Han'ın Mardin Artuklu Hükümdarı Necmeddin'e "Sultan" unvanı tevdi ettiği ve ardından Melik'ül Mansur lakabıyla şereflendirdiği belirtilmektedir. Yine bu bölümde Musul halkının Fahr İsa Nasrani'nin zulmünden şikâyet etmesi üzerine Gazan Han'ın Mansur Necmeddin'den Fahr İsa'yı ortadan kaldırmasını istediği ve Mansur Necmeddin'inde bu isteği yerine getirdiği kaydedilmektedir.

- Reşîdüddin Fazlullah, Câmiu't -Tevârih (Selçuklu Devleti), Çevirenler Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

Reşîdüddin Fazlullah'ın külliyatlı eseri Câmiu't -Tevârih'in Selçuklularla ilgili bölümünü konu alan eserin 115 ve 120. sayfalarında Artuk Bey'in, Sultan Alp Arslan'ın emriyle

Mardin, Diyarbakir, Harput çevresini fethetmesi ve buraların sultan tarafından kendisine verilmesi ile sonrasında buraların elinden çıkması hakkında kayıtlar yer almaktadır.

- Kerîmüddin Aksarâyî, Müsâmeretü'l- Ahbâr, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Mahmûd b. Muhammed el- Aksarâyî tarafından kaleme alınan eser Türkiye Selçuklularının en önemli kaynaklarından biridir. İlhanlı yönetimindeki Anadolu vilayetinde önemli idari görevlerde bulunan Aksarâyî eserini, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'a ithaf etmiştir. Eserin 20. sayfasında Artukluların Bizans'a karşı Danişmendlilere destek verdiği kaydedilmekte olup 25. sayfasında ise Selçukluların Artuklular üzerinde hakimiyet kurduğuna dair bilgiler yer almaktadır.

- İbni Tagrıberdi, En-Nücûmu'z- Zâhire (Parlayan Yıldızlar), Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

Tam adı Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî olan müellif, 1409 yılı civarında doğmuştur. Babası Memluk sultanı Berkuk'un yüksek mertebeli emirlerinden biri olması hasebiyle iyi bir eğitim almıştır. Tıp, matematik, musiki gibi ilimlerle ilgilenmiş fakat asıl ününü tarih ilminde verdiği eserlerle kazanmıştır. Hocası olan Makrîzî ile birlikte Memluk tarihçiliğinin en mühim temsilcilerinden biridir. Eser oldukça önemli bir Memluk kaynağı olarak Artuklu-Memluk ilişkilerini ve bu ilişkileri etkileyen İlhanlı ve Timur etkenlerini etkileyici bir şekilde yansıtmaktadır. Bu çerçevede eserin 31. sayfasında Hülagu'nun Mardin Artuklu Hükümdarı Said Necmeddin'den huzura gelerek itaat arz etmesini istediği Melik Said'in ise mazeret sunarak oğlunu gönderdiği ifade edilmektedir. Müellif iki hükümdarında karşılıklı sözlerini ve düşündüklerini nedenleriyle birlikte ifade etmektedir. Eserin 105 ve 106. sayfalarında Şam Memluklerinin Mardin bölgesine saldırması üzerine Gazan Han'ın Memlukler üzerine sefere çıktığı ve Memluk Sultanı Melik Nasır'a seferinin sebeplerini anlatan bir mektup yazdığı belirtilmekte olup bu mektup ilgili bölümde nakledilmektedir. Memluk-Artuklu ilişkilerinin sıklaştığını gördüğümüz 141 ve 142. sayfalarda Melik Nasır'a Artuklu elçilerinin geldiği belirtilmekte olup 250. sayfada ise 1381 yılında Melik Salih Memluk tahtına oturduğunda Mardin'i Zahir İsa'nın yönettiği kaydedilmektedir. Eserin 262. sayfasında Zahir İsa ile Kara Mehmed'in isyan eden Emir Yelboğa'ya karşı savaşmak için Memluk Sultanı Berkuk'tan izin istedikleri belirtilmekte olup yine 299 ve 300. sayfalarda

başka bir isyankâr emir Mintaş'a karşı Artukluların Memluk Sultanı Mansur'u destekledikleri ve Mintaş'ın adamlarını yakalayarak Sultan'a teslim ettikleri anlatılmaktadır. İlhanlı Devletinin yıkılışını müteakip Memluk nüfuzuna giren Artukluların, Memluk sarayına bağlı kaldıkları bu kayıtlarda ve ilerideki Timur'la ilgili kayıta görülmektedir. Eserin 301. sayfasında Timur'un Zahir İsa'dan huzuruna gelerek itaat arz etmesini istediği ve bunun üzerine Zahir İsa'nın Memluk sultanından izin alması gerektiği yönünde cevap verdiği ifade edilmekte olup Timur'un bu cevaba tepkisi anlatılmaktadır. Artukluların son dönemleriyle ilgili olarak eserin 380 ve 381. sayfalarında Zahir İsa ile Halep Sultanı Çeküm'ün Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman'a karşı giriştikleri başarısız sefer ve bu hareketin sonuçları anlatılmakta olup 501. sayfada ise Artukluların sonuna dair kayıtlar yer almaktadır.

- Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*, Hazırlayan Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.

Eserin müellifi Yazıcızâde Ali hakkında yeterli bilgi yoktur. Sultan II. Murad'ın isteği üzerine kaleme aldığı *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* isimli eserinde, Oğuzların tarihi, boyları, teşkilat yapıları, Oğuz isminden Türkmen ismine geçiş süreci, Selçuklu tarihi ve en nihayetinde Anadolu beylikleri ile Osmanlılar hakkında oldukça önemli ve teferruatlı bilgiler vermiştir. Eser birçok yönüyle Oğuzlar, Selçuklu ve beylikler tarihi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Artuklular açısından incelendiğinde ise eserin 320. sayfasında tüm Artuklu hükümdarlarının Sultan Alaaddin Keykubad'ın güç ve azametini kabul ettikleri belirtilmiştir. Fakat 329-349. sayfalarında bu durumun değiştiği ve Artukluların Eyyubilerle yakınlaşması üzerine Alaaddin Keykubad'ın Hısn-ı Keyfa Artukluları üzerine sefere çıktığı anlatılmaktadır. Bu sefer sırasında Alaaddin Keykubad'ın Kahta, Çemişkezek ve Hısn-ı Mansur'u ele geçirmesi üzerine Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artuklularının barış isteyerek Selçuklulara tabi olması detaylı olarak anlatılmaktadır. Eserin 353. sayfasında Harput Artuklu hükümdarının, Eyyubilerle akrabalık bağı kurmak isteyen Alaaddin Keykubad'ın sağdıcı olmak istediği kaydedilmiştir. Müellif 492-496. sayfalarda, Eyyubilerle tekrar savaşa giren Alaaddin Keykubad'ın, mağlup olan Eyyubi emirlerinin Harput kalesine sığınması üzerine kaleyi ele geçirerek Artukluların bu koluna son verdiğini ifade etmektedir. Eserin 499. Sayfasında ise Mardin hükümdarı Melik Mansur ve çevre emirlerin Celaleddin Harzemşah'a destek olmamaları sebebiyle ölümünden sonra geriye kalan Harezm beylerinin bu emirlerin ülkelerini yağmaladığı belirtilmiştir. Yine 534. sayfada Mardin Artuklu

hükümdarının II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Amid'i ele geçirmesi dolayısıyla kutladığı kaydedilirken 540. sayfada Selçuklu yönetiminin Mardin melikinden asker ve hizmet talep ettiği belirtilmiştir. Eserin 614. sayfasında Selçuklularla Mardin Artukluları arasında diplomatik ilişkilerin devam ettiği ifade edilmiştir. Gazan Han döneminde İlhanlılara bağlılığını devam ettiren Artukluların bu sebeple Memluklerin saldırısına uğradığı yönünde malumatın yer aldığı 714 ve 715. sayfaların ardından Artuklularla ilgisi son bilgiye 732 ve 733. sayfalarda rastlanmaktadır. Bu bölümde Gazan Han'ın Artuklu hükümdarı Sultan Necmeddin'e Diyarbekir şehrini teslim ettiği ve kendisine Melik Mansur lakabını verdiği belirtilmekte olup ardından Musul halkına zulmeden Fahri İsa'nın yine Gazan Han'ın emriyle Sultan Necmeddin tarafından ortadan kaldırıldığı aktarılmıştır. Son olarak bu bölümde müellif Sultan Necmeddin'i "Al-i Selçuktan" olarak tanımlamıştır. İçerdiği tüm bu bilgiler ışığında eser, Artuklu tarihi açısından incelenmesi gereken önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

- Johannes Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Çeviren Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Bavyera'lı soylu bir aileye mensup olan müellif, Niğbolu savaşında Osmanlılara esir düşmüş ve Ankara savaşı sonrasında da Timur'a esir olmuştur. Otuz iki yıl boyunca Türkler ve Tatarlar arasında yaşadıkdan sonra bir yolunu bulup kaçarak ülkesine dönmüştür. Ülkesine döndükten sonra hatıralarını kaleme alan Schiltberger, Anadolu, İran, Türkistan ve buralarda yaşayan halklar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Artuklular döneminde Doğu Anadolu'dan İran'a seyahat eden müellif, Eserin 107. sayfasında Anadolu'nun doğusundaki ülkelerden ve inanışlarından bahsederken Mardin Krallığı'nda Müslümanların yaşadığını belirtmekte ve bölge hakkında kısa bilgiler vermektedir.

- Ebu'l- İzz el-Cezerî, Tercüme-i Hiyel, Çeviren Anonim, Hazırlayanlar İhsan Fazlıoğlu, Mustafa Koç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Tam adı Bedüzzamân Ebü'l-İzz İsmâîl b. er-Rezzâz el-Cezerî olan müellif hakkında, eserinde belirttiği kısa bilgiler dışında malumat yoktur. Miladi 1181-1206 yılları arasında Amîd bölgesinde yaşamıştır. Özellikle mekanik alanında devrinin büyük alimlerinden biri olan Cezerî'nin, el-Câmi 'beyne'l-ilm ve'l-a'meli'n-nâfi' fi sına'ât'il-hiyel adlı eseri yine

mekanik ilmi üzerinedir. Eserin Osmanlı Türkçesine çevirisi Sultan III. Murad döneminde yapılmış fakat çevirenin kimliği tespit edilememiştir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından düzenlenmiş olan eldeki nüsha, III. Murad dönemindeki çeviri esas alınarak hazırlanmıştır. Esere burada yer verilmesinin sebebi ise Cezerî'nin bu eserini Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nâsirüddin Mahmud'e ithaf etmiş olmasıdır. Eserin 8,152 ve 318. sayfalarında Nâsirüddin Mahmud'un Cezerî'yi teşviki, ona gösterdiği ilgi, destek ve Cezerî'ye tasarılatılan Artuklu yapıları hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca eserin "Giriş" kısmında Cezerî ile Nâsirüddin Mahmud hakkında bilgiler yer almaktadır. Hülâsa eser, Artuklu ülkesindeki ilmi hayata ve Artuklu hükümdarlarının ilmi hususlara bakış açılarına ışık tutması açısından mühimdir.

- Şihâbüddîn es-Sühreverdî, el-Elvâhu'l- İmâdiyye, Çeviren Ahmet Kâmil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

İslam felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Ebü'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdî, Razi'nin de çağdaşı olup dönemin önemli bilginlerinden ders almış ve İbn Sina ekolünü öğrenmiştir. Yolu Anadolu'ya düşen müellif bir süre Diyarbakır, Mardin civarında yaşamış ve burada tanıştığı Harput Artuklu hükümdarı İmâdüddin Ebû Bekir b. Karaarslan'ın teveccühünü kazanmıştır. İmâdüddin Ebû Bekir b. Karaarslan'ın talebiyle kaleme aldığı el-Elvâhu'l- İmâdiyye adlı eserini yine ona ithaf etmiştir. Eserin 19,36 ve 38. sayfaları Artuklu hükümdarı İmâdüddin Ebû Bekir'in felsefi hususlara ilgisi ve Sühreverdî ile olan ilişkisi hakkında bilgi vermektedir. Bu yönüyle eser, Artuklu ülkesindeki ilmi hayat ve Artuklu hükümdarlarının ilme gösterdikleri alaka hakkında bilgi vermektedir.

- Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühnü'l- Ahbâr, I, III, Hazırlayan Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Osmanlı dönemi müelliflerinden olan Gelibolulu Mustafa Âlî, 1541 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Osmanlı idaresinde çeşitli görevlerde bulunmuş olup tarih, edebiyat gibi alanlarda eserler vermiştir. Tarih alanındaki en külliyyatlı ve kıymetli eseri ise Kühnü'l- Ahbâr'dır. Yaratılıştan itibaren miladi 1596 yılına kadar olan dönemi kapsayan genel tarih niteliğindeki eserin birinci cildinin 351. sayfasında Artuklu hükümdarı Timurtaş'ın Sümeysat şehrini fethettiğine dair bir kayıt bulunmakta olup üçüncü cildin 486. sayfasında

ise Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un Mardin'i alarak Artuklu devletine son vermesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

- Ali Emîrî, Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid– Mukaddime (Diyarbakır Ulema ve Eşrafı – Mukaddime), I, Hazırlayanlar Günay Kut, Mesud Öğmen, Abdullah Demir, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Eserin müellifi olan Ali Emîrî 1857 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. İyi bir eğitim almış olup çok genç yaştan itibaren kendini Diyarbakır bölgesinin ilmi geçmişine ve şehrin yetiştirdiği ilim erbabını araştırmaya adanmıştır. Osmanlı bürokrasisinde tarih komisyonları dahil birçok görevde bulunmuştur. Eski eserlerin bakımsızlığından yitirilmesi konusunda oldukça hassas olan Ali Emîrî, hayatını eski eserleri araştırmaya, onları toplayıp tasnif etmeye ve kopyasını yahut çevirisini tanzim ederek kurtarmaya adanmıştır. Adı Diyarbakır Ulema ve Eşrafı olarak günümüz diline çevrilen Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid adlı eseri, Artuklu tarihi açısından da önemli bilgiler içermektedir. Eserin birinci cildinde Artuklu hükümdarlarının, yakınlarının, devlet adamlarının inşa ettirdiği mimari yapılar, bu kişilerin tasviri ile ölüm tarihleri, Artuklu ülkesinde kaleme alınan eserler ve müellifleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler, eşyalarda kullanılan süsleme sanatları, Artuklu medreseleri hakkında teferruatlı malumatlar ve bunlar gibi Artuklu kültür tarihine ışık tutan oldukça mühim bilgiler yer almaktadır. Bu çerçevede eserin birinci cildinin 38. sayfasında Mardin şehrinden ve şehir hakkında kaleme alınan tarih kitaplarından, şehrin ilmi şahsiyetlerinden, Artuklu hükümdarlarının yaptırdığı medreselerden ve bu hükümdarların ölüm tarihlerinden bahsedilmektedir. Kâşî sanatı hakkında malumatın yer aldığı 44. sayfada ise Artuklu dönemine ait kâşî sanatını yansıtan eserler hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin 57. sayfasında Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nasırüddin Salih Mahmud'un Diyarbakır kalesine yaptırdığı iki muazzam burçtan, eklentilerinden ve süslemelerinden bahsedilmekte olup burcun kitabesindeki ifadeler aynen nakledilmektedir. Yine eserin 63-67. sayfalarında Diyarbakır bölgesinde Artukluların hakimiyet süresi, Mesudiye ve Zinciriye medreseleri ile Artuklu döneminde kaleme alınan eserler, Cezeri'nin ünlü Tercüme-i Hiyel adlı eseri ve Artuklu ülkesindeki faaliyetleri başta olmak üzere ilim, kültür, sanat, mimari gibi alanlarda oldukça detaylı ve çeşitli bilgiler yer almaktadır. Son olarak eserin 68-70. sayfalarında Selahaddin Eyyubi'nin Diyarbakır'ı Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed'e vermesi, dönem kaynaklarından nakillerle anlatılmaktadır.

- Ali Emîrî Efendi, Osmanlı Doğu Vilayetleri, Hazırlayanlar Abdülkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2015.

Osmanlı son döneminin en önemli tarihçilerinden biri olan Ali Emîrî Efendi, özellikle Diyarbakır ve çevresinin tarihi ile yaşadığı dönemdeki sosyal ve siyasi hayatı ele aldığı eserinde Artuklularla ilgili bilgilere de yer vermiştir. Bu çerçevede eserin “Doğu Vilayetlerinden Diyarbakır” başlıklı bölümünün 10. sayfasında Makam dağında bulun Zülkifl peygamber makamında Artuklu hükümdarı Melik Salih’in yaptırdığı kıymetli bir şamdan bulunduğunu kaydetmektedir. “Diyarbakır Vilayetinin Tarihçesi” başlıklı bölümün 3 ve 4. sayfalarında ise müellif, Mardin şehrinde Artuklu hükümdarlarına ait kitabelerin suretlerini topladığını ve bu sırada Artuklu hükümdarlarını anlatan Kâtip Ferdi’nin Mülûk-i Artukiyye adlı eserini bularak yeniden düzenlediğini belirtmektedir. Yine aynı bölümün 13-16. sayfalarında Diyarbakır’ın Selahaddin Eyyubi tarafından Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed’e verilmesinden ve genel Artuklu tarihinden bahsedilmekte olup Artuklu ülkesinin ilmi hayatı hakkında da malumat verilmektedir.

- Abdüsselam Efendi, Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi, Hazırlayan Hüseyin Haşimi Güneş, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007.

Eserin müellifi olan Abdüsselam bin Ömer el-Mardini 1786 yılında Mardin de doğmuştur. İyi bir eğitim almış ve Mardin müftülüğünde bulunmuştur. Hz. Adem’den itibaren yaşadığı döneme kadar geçen zamanı ele aldığı genel tarih niteliğindeki Ümmü’l İber adlı eserinin son bölümü Mardin tarihine ayrılmıştır. Bu son kısmının çevirisi olan Abdüsselam Efendi’nin Mardin Tarihi adlı eserin 41-63. sayfalarında “Artuklu Melikleri” isminde müstakil bir Artuklu tarihi bölümü bulunmaktadır. Artuk Bey’den itibaren Artuklu tarihini, hükümdar sıralaması ile ele alan eser, her bir hükümdarın kişisel özellikleri, siyasi hayatı, imar faaliyetleri, vezirleri, aileleri, ülkenin genel durumu ve Artuklu devletinin yıkılışı ile hanedanın son üyeleri hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir.

- Peter Tudebodus, Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs’e Yolculuk, Çeviren Süleyman Genç, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Haçlı seferlerini konu alan mühim Latin kaynaklarından bir olan Historia'nın müellifi Peter Tudebodus, I. Haçlı seferine katılmış ve eserinde yer verdiği hadiselerin çoğunu bizzat gözlemleyip yaşamıştır. Eserin 26-27,100,120 ve 169. sayfalarında Artuklu hükümdarı Sökmen'in Antakya'yı kuşatan Haçlılara karşı giriştiği faaliyetlere ilişkin kayıtlar yer almaktadır.

- İbn Cübeyr, İbn Cübeyr Seyahatnamesi, Çeviren Mehmet Öztekin, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.

Tam adı Ebü'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr olan Endülüs'lü meşhur seyyah İbn Cübeyr, Miladi 1145-1217 yılları arasında yaşamış olup kaleme aldığı Rihletü İbn Cübeyr isimli seyahatnamesi gerek Haçlı tarihi açısından gerekse müellifin görüp gezdiği Endülüs'ten Musul'a kadar tüm levant ve Akdeniz havzası açısından oldukça kıymetli malumatlar içermektedir. Eser aynı zamanda Arap edebiyatının oldukça müstesna ürünlerinden biri olup Orta Çağ İslam dünyasının siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. İbn Cübeyr, Suriye ve Irak bölgesine seyahati sırasında Artuklu ülkesinden yeni ayrılmış olan Nusaybin'i ziyaret etmiş ve oradan Artuklu hükümdarı Kutbeddin İlgazi hakimiyetindeki Düneysir'e ulaşmıştır. Eserin 262-264. sayfalarında bu bölgelerin hükümdarlarının adetleri hakkında bilgiler veren müellif, şehrin coğrafi yapısı, iklimi, mimari eserleri, halkın sosyal yapısı ve yaşantısı, siyasi ve iktisadi hayatı hakkında oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. Bu yönüyle Artuklu tarihi açısından incelenmesi gereken önemli bir eserdir.

- Ebü'l Fidâ, Ebü'l Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan), Çeviren Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.

Eserin müellifi olan Hama hâkimi el-Melikü'l Müeyyed İmadeddin Ebü'l Fidâ İsmail b. Ali el-Eyyübî, 1273 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Kendisi Eyyübî hanedanına menup olup iyi bir eğitim almıştır. Eyyübî ve Memluk ordularıyla beraber hem Haçlılara hem de Moğollara karşı savaşmıştır. Ebü'l Fidâ başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra birçok dini, sosyal ve fenni ilme vâkıf, önemli bir ilim adamıdır. En önemli eserlerinden biri olan Takvimü'l-Büldan isimli coğrafya kitabında eski dünyanın birçok bölgesini, şehirleri, iklimleri, enlem ve boylamları gibi çok yönlü özellikleriyle kaleme almıştır. Bu çerçevede Artukluların

çağdaşı olan Ebü'l Fidâ, eserinin 235-241. sayfalarında, Artuklu şehirlerinin kaleleri, surları, tarımsal yapısı, iklimi ve hatta yaban hayatı hakkında bilgiler vermektedir.

- El İdrisî, Kadim Dünya Coğrafyası, Çeviren Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.

Ünlü İslam coğrafyacılardan biri olan el- İdrisî, Fas'ta kurulan İdrisîler hanedanı soyundan gelmektedir. Hakkında fazla bilgi olmayan müellif, kaleme aldığı Nüzhetü'l-müştaş fi'htirâkı'l-âfâk isimli coğrafya kitabıyla meşhur olmuştur. Eserin yazımına 1153 yılında başlamış olup bu yönüyle Artukluların çağdaşıdır. El- İdrisî eserinin 107-109. sayfalarında Artuklu dönemi Diyar-ı Rebia şehirlerinin coğrafi, iktisadi ve sosyal yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr), Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.

Soyu Hz. Ömer'e dayanması hasebiyle el-Ömerî olarak isimlendirilen müellif, 1301 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Memluk devletinde divan-ı inşâ başkanlığı gibi yüksek bürokratik görevlerde bulunan bir aileye mensup olup oldukça iyi bir eğitim görmüştür. Müellifin kendisi de Memluk bürokrasisinde görev almakla birlikte Sultanla olan çatışmaları nedeniyle azil ve ev hapsi gibi yaptırımlara maruz kalmıştır. Döneminin önemli ilim adamlarından biri olan el-Ömerî, birçok eser kaleme almış olup Mesâlikü'l Ebsâr isimli eseri oldukça külliyatlı bir tarih kitabıdır. İncelemeye konu olan bu kısım ise eserin Türklerle ilgili olan 3. Cildine aittir. Eserde Artuk Bey'den itibaren Artukluların kuruluşu, Artuklu hükümdarlarının siyasi faaliyetleri, Haçlılarla mücadeleleri, komşularıyla ilişkileri gibi çoğunlukla Artuklu siyasi tarihini içeren oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Bu çerçevede eserin 221-223. sayfalarında Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Artuk Bey'in Kudüs'e hâkim olmasının anlatıldığı 225. sayfada Artuk Bey'in vefatı ile oğulları Sökmen ve İlgazi'nin şehri Fatımi işgaline kadar idare ettikleri belirtilmekte olup 230 ve 233. sayfalarda ise Fatımi halifesi Mustali'nin Kudüs'ü ele geçirdiği kaydedilmektedir. Eserin 237-241. sayfalarında Sökmen'in Hısn-ı Keyfa'ya hâkim olması, Artukoğullarının Mardin şehrini ele geçirmeleri ve aralarında şehrin el değiştirmesi, İlgazi'nin Bağdat şahneliği, Belek'in Ane ve Hadise'yi almasının ardından Suruç'u Haçlılara kaptırması, Sökmen'in Belih Çayı kıyısında Haçlıları mağlup etmesi ve vefatı hakkında malumatlar yer almaktadır.

Musul hâkimi Mevdud'un Haçlılarla mücadelesinin anlatıldığı 244. sayfada, Mevdud'un ordusunda İlgazi'nin oğlu Ayaz'ında bulunduğu kaydedilmektedir. Haçlılarla Artukluların dikkat çekici ittifakının anlatıldığı 245 ve 246. sayfalarda bu ittifakın sebebi ile ittifak süreci kaydedilmektedir. Eserin 247-250. sayfalarında İlgazi'nin Halep'e hâkim olması, Haçlılarla mücadelesi, Dübeys'in kendisine sığınması, İlgazi'nin oğlu Süleyman'ın babasına isyanı, Meyyafarikin şehrinin İlgazi'ye verilmesi ve İlgazi'nin bu şehirde vefat etmesi anlatılmaktadır. Üç büyük Artuklu hükümdarından sonuncusu olan Belek'in bahsinin yer aldığı 250 ve 251. sayfalarda, Belek'in Halep şehrini amcasının oğlundan alması, Haçlılarla mücadelesi ve vefatı anlatılmaktadır. Ayrıca bu bölümde dikkat çekici bir bilgi olarak, Halep şehrini Haçlılara karşı savunamadığı için Bedrüddevle Süleyman'a "Aciz" lakabı verildiği kaydedilmekte olup el-Ömerî de Süleyman için bu lakabı kullanmaktadır. Eserin 253. sayfasında yine Artuklu Süleyman'ın Halep şehrine nasıl hâkim olduğu anlatılmaktadır. Mervanilere ait önemli bir bilginin yer aldığı 265. sayfada, Timurtaş'ın Hettac kalesini alarak Mervani hanedanına son verdiği kaydedilmektedir. Eserin 270. sayfasında Zengi karşısında zayıf düşen Haçlıların Bire'yi Mardin Artuklu Hükümdarı Necmeddin'e teslim ettikleri belirtilmektedir. Zengi hanedanıyla Artuklu ilişkilerine dair eserin 272. sayfasında, Timurtaş'ın kızını Musul hâkimi Kutbuddin'le evlendirdiği kaydedilmekte olup 278. sayfada ise Timurtaş'ın 1153 yılında öldüğü ve aynı yıl kardeşi Necmeddin İlbay'ın da öldüğü belirtilmiştir. Eserin 286. sayfasında Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın, Kürtlerin elindeki Şatan kalesini aldığı kaydedilmekte olup 289. sayfada ise Kara Arslan'ın 1167 yılında vefat etmesi üzerine yerine kardeşi Nureddin Muhammed'in geçtiği belirtilmektedir. El-Ömerî, Selahaddin Eyyubi ile Musul hâkimi Seyfeddin Gazi'nin çatışmasını kaydettiği 302. sayfada mağlup olan Seyfeddin Gazi'nin Artuklulardan yardım istediğini belirtmekte fakat bu talebin akıbeti hakkında bir şey söylememektedir. Eserin 306. sayfasında Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in Selahaddin Eyyubi'ye tabi olmasından ve Selahaddin Eyyubi'nin kendisine Amid şehrini teslim etmesinden bahsedilmekte olup 307. sayfada ise Mardin Artuklu hükümdarı Kutbuddin İlgazi ile Nureddin Muhammed'in vefatları ve halefleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mardin Artukluları üzerindeki Eyyubi baskısının arttığı 1198-1199 yıllarına ilişkin olarak 326 ve 328. sayfalarda, Melik Adil ve oğlu Melik Kamil'in Hüsameddin Yülük Arslan idaresindeki Mardin'i kuşattıklarından bahsedilmektedir. Eserin 333. sayfasında 1200/1201 yılı olayları içerisinde Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Sökmen b. Muhammed'in vefat ettiği kaydedilmiştir. Yine Eyyubi Artuklu ilişkileriyle ilgili olarak Harran'a ilerleyen Melik Adil'in huzuruna Hısn-ı Keyfa hâkimi Salih Muhammed'in geldiği belirtilmekte olup 353.

sayfada ise bu hükümdarın vefatı ve yerine oğlu Mesud'un geçtiği kaydedilmektedir. Melik Mesud'un Eyyubilere tabi olması üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın Artuklu ülkesine saldırarak Adıyaman ve Kahta'yı ele geçirmesi 357. sayfada ele alınmıştır. El Ömerî Melik Mesud'la ilgili son bilgiyi 364. sayfada vermektedir. Bu bölümde Melik Kamil'in Amid ve Hısn-ı Keyfa'yı alarak Artukluların bu koluna son verdiği kaydedilmekte olup devamında ise Melik Mesud'un akıbeti ve kişiliği hakkında bilgiler verilmektedir. Eserde Artuklulara ilişkin son kayıtlar 370. sayfada yer alan Mardin hükümdarı Nasıruddin Artuk Arslan'ın vefatı ve ardıllarına ait bilgiler ile 415. sayfadaki eski dünyayı kasıp kavuran kara vebanın Mardin'e de uğradığına dair malumdur.

- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, Târih-i Güzide, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Uzun yıllar Kazvin vilayetini yöneten Arap asıllı bir aileye mensup olan Kazvinî İlhanlılar döneminde de bölgede maliyeden sorunlu yüksek bir bürokrat olarak görev yapmıştır. Ünlü İlhanlı devlet adamı ve tarihçi Reşidüddin Fazlullah'ın çağdaşı olup onun tarafından kendisine tevdi edilen görevlerde de bulunmuştur. En önemli eserlerinden biri olan Târih-i Güzide umumi bir tarih kitabı niteliğindedir. Özellikle Kazvinî'nin yaşadığı döneme ait önemli bilgiler ihtiva eden eser, İlhanlı tarihi açısından da son derece önemli bir ilk dönem kaynağıdır. Eserin 350. sayfasında Melikşah tarafından Artuk Bey'in Hısn-ı Keyfa'ya gönderilmesinden itibaren sırasıyla bölgede hüküm süren Artuklu hükümdarlarına ait bilgiler yer almaktadır.

- Kazvinî, Kazvinî ve Âsâru'l Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı, Çeviren Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019.

Tam adı Zekeriyya b. Muhammed Kazvinî olan müellif 1202 yılında Kazvin'de doğmuştur. İyi bir eğitim görmüş ve çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuştur. Önemli bir coğrafya kitabı olan Âsâru'l Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd adlı eserinin 436 ve 456. sayfalarında Mardin, Nusaybin gibi Artuklu şehirleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Çeviren Ali Sevim, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Miladi 1186 yılında Bağdad şehrinde doğan Sıbt İbnü'l-Cevzî Bağdad, Musul ve Dımaşk'ta eğitim görmüş ve dönemin önemli alimlerinden ders almıştır. Genç yaşında önemli bir ilmi seviyeye ulaşan İbnü'l-Cevzî Eyyubi hükümdarlarının takdirini kazanmış hatta Melik Muazzam ve Melik Eşref'le birlikte Haçlılara karşı yapılan Nablus seferine katılmıştır. Dımaşk'ın önemli ilmi simalarından biri haline gelen İbnü'l-Cevzî şehrin önemli medreselerinde müderrislik yapmış camilerde vaazlar vermiştir. Oldukça güçlü bir hatip olması hasebiyle birçok şehirde verdiği vaazları halk ve hatta hükümdarlar tarafından büyük rağbet görmüştür. En önemli eseri yaratılıştan 1256 yılındaki vefatına kadar geçen dönemi ele aldığı Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân adlı tarih kitabıdır. Eser özellikle Selçuklular, Atabeylikler ve dönemin yerel hanedanları ile Haçlı seferleri açısından oldukça önemli bir ilk dönem kaynağıdır. Eserin yalnızca Selçuklularla ilgili kısmı Türkçe'ye çevrilmiş olup incelenen kaynaktan bu çeviriden ibarettir. Söz konusu kısımda Artukluların kurucusu olan Artuk Bey'in faaliyetleri, Melikşah, Tutuş ve yerel yöneticilerle münasebetleri ile Kudüs'e hâkim süreci hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu çerçevede eserin 209, 210 ve 221. sayfalarında Artuk Bey'in Karmatiler üzerine seferi hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin 235. sayfasında Melikşah'ın Mervani yönetimindeki Amid'e düzenlediği sefere destek için Artuk Bey'i görevlendirdiği, 237. sayfada ise Artuk Bey'in Mervanilere destek veren Halep emiri Müslim b. Kureys'le anlaştığı kaydedilmektedir. Artuk Bey'in Suriye Selçuklu Hükümdarı Tutuş'la ilişkilerinin anlatıldığı 243 ve 244. sayfalarda Kudüs'ün Tutuş tarafından Artuk Bey'e verildiği belirtilmektedir. Eserin 248. sayfasında Tutuş'un Artuk Bey'i Halep emiri Müslim üzerine göndermesi ve Melikşah'ın Artuk Bey'i huzuruna çağırması anlatılmakta olup Tutuş'un Melikşah'ın iradesini kabul etmesi üzerine Artuk Bey'in Tutuş'dan ayrıldığı ifade edilmektedir. Yine Melikşah'ın Diyarbekir üzerine düzenlediği sefere ilişkin bilgilerin yer aldığı 259-261, 268 ve 269. sayfalarda Melikşah'ın ordusuna komuta eden Fahrüddeve Cüheyr'in Melikşah'ın emriyle sefere katılan Artuk Bey'le arasının bozulması ve bunun üzerine Artuk Bey'in Müslim'le anlaşması, durumun Melikşah'a bildirilmesi üzerine Melikşah'ın Artuk Bey'e karşı tutumu ve Artuk Bey'i yakalatma çabaları anlatılmaktadır. Melikşah'ın 1087 yılında El Cezire'ye gelmesi üzerine Suriye bölgesinde iyice etkin hale gelen güçlerden Tutuş'un Dımaşk'a, Artuk Bey'in de Kudüs'e döndüğü ve ailesiyle birlikte Mihrab-ı Davud'a yerleştiği kaydedilmektedir.

- Necati Demir, Danişmendname, II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2020.

Anadolu'nun önemli destanlarından biri olan Danişmend Gazi Destanı üç cilt olarak hazırlanmış olup destanın incelemeye konu olan bu ikinci cildi Türkiye Türkçesi ile hazırlanmıştır. Türk destanları silsilesinin önemli bir parçasını oluşturan bu destan Anadolu'da kaleme alınmış ilk eserlerden ve Anadolu coğrafyasında vücuda gelmiş üç destandan birisidir. Battal Gazi Destanı'nın bir devamı olarak görülebilecek olan eser Anadolu fatihlerinden ünlü Türk komutanı Danişmend Gazi'nin hayatını, faaliyetlerini ve çevresini epik bir dille anlatmaktadır. Bu çerçevede eserde Danişmendgazi'nin yakın arkadaşı ve sağ kolu olarak tanımlanan Artuhî karakterinin Artuk Bey olduğu ileri sürülmektedir. Destanın en önemli karakterlerinden biri olan Artuhî kafirlerin büyük kahramanıdır ve Tokat'a bağlı Artova'da (buranın adının Artuhî'den geldiği rivayet edilmektedir) Danişmendgazi ile destansı bir savaşa tutuşur fakat yenilir ve Müslüman olur. Bu olaydan sonra Danişmendgazi'nin yoldaşı olan Artuhî Amasya beyinin kızı Efrumiye'ye âşık olur ve onunla evlenir. Artuhî'nin Danişmend Gazi ile olan maceraları destanın tamamına yayılmış olduğundan sayfa olarak verilmemiştir. Artuk Bey ile ilgili araştırma yapanlar için eserden faydalanılabileceği düşünülmekle birlikte destanda anlatılanların güvenilir kaynaklardan teyit edilmesi gerekmektedir.

3.2. Diğer Kaynaklar

Bu bölümde, Artuklularla ilgili çalışmalarda atıf yapıldığı yahut kaynakçalarda yer aldığı tespit edilen fakat Türkçe çevirilerine ulaşılamayan 16 adet kaynağa yer verilmiştir. Bu sayede Artuklularla ilgili çalışma yürütecek olan araştırmacıların, imkanları dahilinde bu kaynaklara ulaşmaları mümkün ise faydalanmaları amaçlanmıştır.

- Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân, M. Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Kahire, 1948.
- Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnu'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân, I-II, Haydarabad, 1951-1952.
- Şihabeddin Ebu Abdullah b. Abdullah Yâkut El-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, I-V, Beyrut, 1955-57.
- Ahmed b. Muhammed Gaffârî, Târîh-i Cihân-Ârâ, nşr. Hasan Nerâki, Tahran hş.1343.

- Ebu'l Abbas Ahmed b. Yusuf ed-Dımaşki Karamanî, Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Uvel fi't-Tarih (Târih-i Karamanî), Nuruosmaniye Ktp., nr. 3043.
- Abdurrahman Münîb Efendi, Fihrist-i Düvel, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3402.
- Ebu Muhammed Mustafa b. Hasan Cenâbî, El-Eylem-üz-Zâhir fi Ahvâl-il-Evâil ve'l-Evâhir, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3098.
- Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Zehebî, Tarihü'l-İslâm, Nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, 1407-1424/1987-2004.
- Ebul Fidâ – el-Muhtaşar fi Târîhi'l-Beşer, nşr. M. Zeynühum M. Azeb v.dğr., I-III, Kahire, 1998-99.
- Bedreddin Mahmud b. Ahmed Aynî, Ikdu'l – Cumân fi Târîh-i Ehli'z-Zamân, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2388-2392, c. XVI-XX.
- Ahmed b. Ali İbn Hacer el Askalânî, İnbâu'l-Ğumr bi-Ebnâi'l Umr fi't-Tarih, nşr. Abdullah b. Ahmed el Alevi, M. Sadukiddin el Ensari, Beyrut 1387/1967, 1406/1986, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3056.
- İsmail Galip, Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı İslâmiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmâniyye Kataloğu: Benî Artuk, Benî Zengî, Fürû-ı Atabekiyye, Mülûk-i Eyyûbiyye-i Meyyâfârikîn, İstanbul, 1311.
- Ömer b. el-Hıdır b. el-Lemiş – Târîhu Düneyser, Thk. İbrahim Salih, Dâru'l-Beşâir, Dımaşk 1992.
- Orderic Vitalis, The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis, Trs. Marjorie Chibnall, Oxford Medieval Texts, 1991.
- İbn Aybek ed-Devâdârî, Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer, Thk. Said Abdufettah Aşûr, Kahire, 1972.

- İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim İbn Şeddâd, el-A'lâku'l-Hatîra fî Zikri Umerai'sh-Şâm ve'l-Cezira, Thk. Yahya Abbâre, Dîmaşk, 1978.

3.3. Kitap ve Kitap Bölümleri

Bu bölümde Artuklular hakkında kaleme alınmış kitap çalışmaları ve kitap bölümleri ile Artuklular hakkında bilgi içeren kitap ve kitap bölümleri ele alınmıştır. Elde edilen kitaplara ulusal ve yerel kütüphaneler, üniversite kütüphaneleri ve dijital ortamlar taranarak ulaşılmıştır. Çalışmamızda bu yöntemle 46 adet kitap ve kitap bölümü tetkik edilmiş ve araştırmacılara sunulmuştur.

- Stanley Lane-Poole, İslam Devletleri Tarihi (Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar), Çeviren Halil Edhem Eldem, Hazırlayan Samet Alıç, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.

Ünlü İngiliz şarkiyatçı ve İslam sikkeleri uzmanı Stanley Lane-Poole tarafından kaleme alınan eser, Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu ve Osman Hamdi Bey'in kardeşi Halil Edhem Eldem tarafından Düvel-i İslamiye adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Eser, başlangıçtan itibaren 1927 yılına kadar yaşamış İslam devletlerini konu alan genel bir tarih niteliğindedir. Eserin 220-224. sayfalarında müstakil bir Artuklular kısmı bulunmakta olup bu kısımda Artukluların genel siyasi tarihi, Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput kollarının yıllarına göre hükümdar listeleri ile Artuklu hanedanının soy ağacı yer almaktadır.

- Halil Edhem Eldem, Âsâr-ı Atîka Müzesi'nde Meskûkât Koleksiyonları, Çeviren Gülseren Ceceli, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.

Bu çalışma aslen 1923 yılında İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesi müdürü olan Halil Edhem Bey tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekaletine sunulmak üzere kaleme alınmış bir rapor olup daha sonra İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesi Neşriyatı olarak basılmıştır. Çalışmanın 20,31 ve 46. sayfalarında İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesinde bulunan Artuklu sikkeleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu yönüyle çalışma Artuklu iktisadi hayatı açısından kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

- Ramazan Uykur, Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2017.

İncelemeye konu olan bu çalışma, Türkiye müzelerinde bulunan Artuklu sikkelerinin yazı unsurları ve bezemelerinin ayrıntılı bir şekilde sanat tarihi açısından ele almaktadır. Çalışmada ortalama 6208 sikke incelenmiş olup özellikle Artuklu sanat ve iktisadi tarihi açısından mutlaka incelenmesi gereken oldukça kıymetli bir katalog vücuda getirilmiştir.

- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev.Yıldız Moran, İstanbul: E Yayınları, 1979.

Önemli bir Türk tarihçisi olan Claude Cahen, Osmanlı dönemi öncesi Anadolu'da varlık gösteren Türk devlet ve siyasi yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çerçevede yazar Artukluların siyasi faaliyetleri, diğer siyasi teşekküllerle ilişkileri, kökenleri, gelenekleri ve iktisadi politikalarına dair önemli tespitlere yer vermektedir. Detaylandırmak gerekirse 48,88,89 ve 92 sayfalarında Artuk Bey'in faaliyetlerine değinilmektedir. Artukluların kökeni hakkında bilgilerin yer aldığı 52 ve 307. sayfalarda Artukluların kökeninin Döğür boyuna dayandığı kaydedilmiştir. Sıra dışı bir bilgi olarak eserin 53. Sayfasında Artukluların, Orta Asya Oğuz geleneği olan hükümdarın okuyla haber gönderme geleneğini kullandıkları belirtilmektedir. Eserin 63. sayfasında Artukluların Diyarbakır bölgesinde hakimiyet kurma çabalarından bahsedilirken, 101. sayfasında ise Belek Gazi'nin, vefat eden Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın eşiyle evlendiği ve Artukluların, Fırat'la Yukarı Dicle havzası arasında beylik vücuda getirdikleri kaydedilmiştir. Belek, İlgazi ve ardıllarının Türk, Haçlı ve hatta Gürcü devletine karşı yürüttükleri siyasi faaliyetler hakkında eserin 106,114,117,132 sayfalarında kısa ve genel bilgilere yer verilmiştir. Yine eserin 119. sayfasında Belek Gazi'nin Mengüceklilere karşı bir girişiminden bahsedilmektedir. Harput Artuklularının Saltuklulara karşı Selçukluları desteklemesine 127. sayfada değinilirken, 135. sayfada Alaaddin Keykubad'ın Hısn-ı Keyfa Artuklularına saldırması, 132 ve 137. sayfalarda ise Hısn-ı Keyfa Artuklularının Musul hâkimi Lü-Lü'yle çatışması anlatılmıştır. Eserin 140. sayfasında Alaaddin Keykubad'ın Harput Artuklularına son verdiği kaydedilmektedir. Artuklu iktisadi hayatı ile ilgili olarak eserin 173. sayfasında, Artuklu paralarına çevre medeniyetlerin etkisi anlatılmaktadır. Eserin 212. sayfasında Süryani Kilisesi patriklik konutu olan Mar Bar-Sauma Manastırı üzerinde hakimiyet kurmak için Halep Artuklularının diğer Türk devletleriyle çatışma yaşadığına değinilirken 218. sayfada Artuklu

hükümdarlarının kullandığı unvanlar hakkında malumat bulunmaktadır. Son olarak eserin 270 ve 272. sayfalarında Moğol istilası döneminde Artuklu faaliyetlerine ilişkin kısa kayıtlar yer almaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında eser, Artuklu tarihi açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

- Metropolit Hanna Dolapönü, Tarihte Mardin (Itr-el-Nardin fi Tarih Merdin), Çeviren Cebrail Aydın, İstanbul: Hilal Matbaacılık, 1972.

Süryani Kadim Metropolitleri Hanna Dolapönü 1885 yılında Mardin’de doğmuş olup Süryani Kilisesine bağlı pek çok görevde bulunan önemli bir din adamı ve tarihçidir. Kaleme aldığı Mardin Tarihi adlı eserinin 41-62. sayfalarında Artuklulara ait müstakil bir bölüm bulunmaktadır. Müellif bu bölümde, Yakutî’den itibaren Mardin ve çevresindeki Artuklu hakimiyetini hükümdar sıralamasına göre, her bir hükümdarın siyasi faaliyetlerini, kişilik özelliklerini, bastırıldığı paraları, imar ve inşaa faaliyetlerini içerecek şekilde detaylarıyla anlatmaktadır.

- Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

Artuklularla ilgili oldukça önemli araştırmalar yapmış olan Osman Turan, eserinin 147-286. sayfalarında müstakil bir Artuklu tarihine yer vermiştir. Eserin bu bölümünde Artukluların siyasi faaliyetleri, iktisadi ve idari yapıları, imar ve inşaa faaliyetleri, ilim, kültür ve dini hayatları ile Artuklu Devletinin etnik yapısı dahil hemen her konuda oldukça değerli bilgiler sunulmaktadır.

- Ali Öngül, Selçuklular Devri Anadolu Beylikleri, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021.

Çalışmanın 95-152. sayfalarında müstakil bir Artuklular bölümü bulunmakta olup bu bölümde Artukluların kökeni, Artuk Bey’den itibaren Artuklu Devletinin tarihi, tahta çıkan hükümdarlar ve siyasi faaliyetleri bazında ele alınmıştır.

- Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

Faruk Sümer Oğuzlarla ilgili kaleme aldığı bu kıymetli çalışmasında, Artukluların kökeni ve hangi Oğuz boyuna mensup oldukları hususlarında oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. Eserin 108 ve 324. sayfalarında Artuk Bey'in soylu bir aileden geldiği, Malazgirt savaşına katıldığı, Melikşah'ın idaresinden ayrılarak Tutuş'un tarafına geçtiği ve nihayetinde Kudüs'e vali olduğu belirtilmiştir. Yine Artuk Bey'le ilgili olarak eserin 127. sayfasında Hulvan bölgesinin Artuk Bey'in dirliği olduğu kaydedilmiştir. Artukluların kökeni ve beyliğin etkinliği ile ilgili eserin 136 ve 137. sayfalarında önemli bilgiler verilmektedir. Bu bölümde Artuklu hanedanının asil ve önemli bir soydan geldiği, Artukoğlu Sökmen'in Türkmen beylerini davet için ok gönderdiği ve bu davete tüm beylerin coşkuyla icabet ettiği gibi hususlarda dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Eserin 206 ve 244. sayfalarında Artukoğulları'nın, Bozokların Döğer boyuna mensup olduğu belirtilmiştir.

- Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, I, İstanbul: Enderun Kitapevi,1981.

Zeki Velidi Togan'ın genel bir Türk tarihi olarak kaleme aldığı eserin 201. sayfasında Artukluların kurulduğu bölge ve iktidar süreleri yer almaktadır. Eserdeki en dikkat çekici bilgi ise 219. sayfada yer alan Artukluların kullandığı Türk kültürüne ait unvan listesidir. Son olarak eserin 264. sayfasında İlhanlı Artuklu etkileşimine dair kısa bir kayıt bulunmaktadır.

- Ali Sevim, Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Eserde Türkiye olarak isimlendirilen Anadolu coğrafyasının genel bir tarihi kaleme alınmış olup bu çerçevede eserin 164-170. sayfalarında Artukluların kuruluşundan yıkılışına kadar uzanan süreçteki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında özet niteliğinde olmakla birlikte önem ihtiva eden bilgiler verilmektedir.

- Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Müslüman Türk devletlerinin tarihini konu edinen eserde, Anadolu da kurulan Türk beyliklerine de yer verilmiştir. Bu çerçevede eserin Artuklulara ait olan 219-225. sayfalarında Artukluların siyasi, iktisadi ve kültürel hayatı hakkında bilgiler verilmektedir.

- Peter Benjamin Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Dünyaca ünlü Türkolog Peter Golden Türk halklarının kökenleri üzerine oldukça kapsamlı araştırmalar yapmış olup eserinin 361. sayfasında Artukluların Döğer boyuna mensup olduklarından ve Artuk Bey ile kurduğu devletinden bahsetmektedir.

- Ali Sevim, Makaleler, I, III, Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

Eser önemli tarihçilerimizden Prof. Dr. Ali Sevim'in makalelerinin bir derlemesi niteliğinde olup üç cilt olarak basılmıştır. Eserin birinci cildinin 127-241. sayfalarında "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri, Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri ve Artuk Oğlu İlgazi" başlıklı üç makale bulunmaktadır. Yine aynı cildin 327-342. sayfalarında "Temürtaş'ın Halep Hakimiyeti" başlıklı bir makale bulunmaktadır. "İlk Anadolu Beyliklerinde Kültür, İmar ve Ekonomik Etkinliklere Genel Bir Bakış" isimli makalenin içerisinde yer alan cildin 523-527. sayfalarında Artukluların kökeni, damgası, kullandıkları unvanlar, imar faaliyetleri gibi pek çok hususta kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Eserin üçüncü cildi ansiklopedi maddelerine ayrılmış olup bu cildin 11-18. sayfalarında "Artuk b. Eksük Salar", 91-98. sayfalarında "İlgazi, Necmeddin", 135-142. sayfalarında "Sökmen b. Artuk" ve son olarak 147-152. sayfalarında "Timurtaş b. Nacm Al-Din İlgazi" isimli dört madde bulunmaktadır. Ali Sevim Artuklu tarihi hakkında oldukça kıymetli araştırmalar yapmış olup eserde yer alan makaleler, Artuklu tarihi açısından oldukça kıymetli bilgiler içermektedir. Ayrıca bu eserde Selçuklular başta olmak üzere bölgenin yerel güçleri ve yöneticileri hakkındaki makalelerin incelenmesi de faydalı olacaktır.

- Muharrem Kesik, Anadolu Türk Beylikleri, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2018.

Eserin 129-156. sayfaları arasında müstakil bir Artuklular bölümü bulunmaktadır. Mevcut bölümde Artuk Bey'in siyasi faaliyetlerinin yanında Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput Artukluları ayrı başlıklar altında ele alınmış olup bu başlıklar altında Artuklu Devletleri siyasi, iktisadi, kültürel, sanatsal yönleriyle ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İncelemeye konu eser, benzerlerinden farklı olarak Artuklu ülkesinin ilmi hayatı, mimari eserleri, tıp ilminin seviyesi, musiki sanatı gibi pek çok kültürel ve sanatsal alanda oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

- Recep Yaşa, “Artuklular”, Anadolu Beylikleri El Kitabı, Ed. Haşim Şahin, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Anadolu'da kurulan Türk Beyliklerinin incelendiği eserin 51-83. sayfalarında müstakil bir Artuklular bölümü yer almaktadır. Söz konusu bölümde Artukluların siyasi faaliyetleri, iktisadi ve idari yapıları, imar faaliyetleri, ülkedeki ilmi ve kültürel çalışmalar ile içtimai hayat hakkında bilgiler verilmektedir.

- Ebru Altan, Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112), Ankara: TTK, 2018.

Antakya Haçlı Prinkepsliği tarihini konu alan eserde, Artukluların Antakya ve Urfa Haçlı kontluklarıyla mücadeleleri ile diğer Müslüman emirlerle ilişkileri hakkında bilgiler yer almakta olup gerek bölgenin Müslüman emirleri ve gerekse Artuklu liderleri arasındaki bölünmüşlük hususunda da önemli malumatlar verilmektedir. Bu çerçevede eserin 11 ve 14. sayfalarında Artuk Bey'in Suriye'deki faaliyetlerine değinilmekte olup 19,20 ve 49. sayfalarda Artukoğlu Sökmen'in Dimaşk Meliki Dukak'a karşı Halep Meliki Rıdvan'a verdiği destek anlatılmaktadır. Eserin 50. sayfasında Antakya Emiri Yağısıyan'ın şehri tehdit eden Haçlılara karşı Sökmen ve Süleyman bin İlgazi'den yardım istediği kaydedilmektedir. Antakya'ya saldıran Haçlılara karşı yapılan başarısız hareketlerin anlatıldığı bölümlerden 59. sayfada Melik Rıdvan'ın Sökmen'le birlikte yürüttüğü harekate yer verilirken 67 ve 80. sayfalarda Kürboğa'nın seferi ve ordunun dağılmasıyla birlikte Sökmen'inde kaçtığı ifade edilmektedir. Eserin 117-119 ve 184. sayfalarında Sökmen ve

Musul valisi Çökürmüş'ün Harran'da Haçlılara karşı kazandığı büyük zafer anlatılmaktadır. Haçlılara karşı verilen mücadelede yaşanan başarısızlıkların en önemli sebebi Müslüman yöneticiler arasındaki iç çekişmeler ve entrikalar olmalıdır. Bunun örneklerinden birine rastlanılan 141 ve 142. sayfalarda, Melik Rıdvan'ın Haçlılara karşı kurduğu ittifaka Artukoğlu İlgazi'yi de dahil etmesi fakat bu ittifakın iç çekişmeler ve entrikalar nedeniyle hiçbir faaliyet göstermeden dağılması anlatılmaktadır. İlgazi ile ilgili 150. sayfada aktarılan bir kayıta İlgazi'nin en önemli Haçlı liderlerinden biri olan Joscelin'i maddi ve siyasi sebeplerle serbest bıraktığı belirtilmektedir. Yine iç çekişmelere örnek olarak Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın ölümüyle sonuçlanan Habur nehri kenarındaki savaşta İlgazi'nin, Kılıç Arslan'a karşı kurulan ittifakta yer aldığı ifade edilmekte olup 151. sayfada ise savaşın sonra bu ittifakın bozulduğu ve Musul valisi Çavlı'nın müttefiki İlgazi'yi esir aldığı belirtilmektedir. Son olarak eserin 162-164 ve 171. sayfalarında Musul valisi Mevdud'un Haçlılara karşı yürüttüğü seferlere İlgazi ile oğlu Ayaz'ın da katıldığı ve Harran'ın Mevdud tarafından İlgazi'ye verildiği anlatılmaktadır.

- Tuğrul Kihtir, Beylikler ve Eserleri Anadolu'nun Beyleri, İstanbul: T Yayınları, 2012.

Çalışmanın 70-89. sayfalarında müstakil bir Artuklu Beyliği bölümü bulunmakta olup bu bölümde genel bir Artuklu tarihi ile Artuklular tarafından inşa edilen mimari eserlerin fotoğraflı tanıtımları yer almaktadır.

- Muhammed Adnan Bahit, On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Şam Vilayeti, Çeviren Mehmet Akif Erdoğan, İstanbul: ER Yayıncılık, 2017.

Günümüzün önemli Arap tarihçilerinden biri olan Muhammed Adnan Bahit, Osmanlı tahrir defterlerinin ışığında kaleme aldığı bu çalışmanın 183 ve 184. sayfalarında 1500 ve 1600'lü yıllarda Şam vilayetinde yaşayan Talu ailesinden ve bu ailenin Artuklu neslinden geldiği iddiasında olduklarından bahsetmektedir. Eserdeki bu kısa fakat önemli kayıt, Artuklu Devleti yıkıldıktan sonra hanedan neslinin akıbetini takip açısından dikkate değerdir.

- W. Barthold, Fuad Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.

İslam Medeniyeti ve özellikle Türk İslam Medeniyeti açısından oldukça önemli bilgi ve tespitler sunan eserin 341. sayfasında Artukoğlu Sökmen'in adının Oğuz lehçesine ait bir isim olup düşmen saflarını yaran, söken anlamına geldiği ifade edilmekte olup yine 344. sayfada Orta Asya Türk kültürüne özgü isim ve unvanlardan "alp" sözcüğünün Mardin Artuklu hükümdar isimlerinde görüldüğü belirtilmiştir. Son olarak eserin 345. sayfasında Artuklu kitabelerinde alp-kutluğ, alp-inanc-kutluğ, alp-gazi unvanlarına daima rastlandığı kaydedilmiştir. Eserin içerdiği bu kısa fakat dikkat çekici bilgiler ışığında, Artukluların Orta Asya Türk kültürüne ait isim ve unvanları kullanmaya devam ettiği görülmektedir.

- Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Urfa Haçlı Kontluğu tarihi açısından oldukça önemli bir kaynak olan bu çalışma, kontluğun 1098-1118 yıllarını kapsayan dönemini konu almakta olup söz konusu dönem, özellikle Belek Gazi, Sökmen ve İlgazi ile Urfa Haçlılarının yoğun temasına sahne olmuştur. Bu çerçevede eserin 44 ve 45. sayfalarında Belek Gazi ve Sökmen'in Urfa Haçlı kontu Baudouin karşı yürüttükleri Seruç şehrine hâkim olma mücadelesinden bahsetmektedir. Aynı konunun devamı niteliğindeki 46-49. sayfalarda Samsat yöneticisi olarak İslam kaynaklarında verilen Artuklu emiri Süleyman ismine karşın Haçlı kaynaklarında verilen Emir Balduk isminin mütalaası yapılmaktadır. Urfa Haçlılarının Seruç'u ele geçirmesini konu edinen 49-52. Sayfalarda Belek Gazi'nin şehri kaybedişi anlatılmaktadır. Eserin 61 ve 153. sayfalarında Artukluların yenilgilerine ait kısa kayıtlar yer alırken 72-75. sayfalarında Sökmen'in Seruç'u geri alma teşebbüsü anlatılmaktadır. Yine eserin 79. sayfasında Baudouin'in Mardin çevresine yaptığı bir saldırıdan bahsedilmekte olup 80. sayfada Sökmen'in Ukayli Araplarıyla birlikte Ayn el Arus'ta ve 84. sayfada da Harran'da Haçlıları mağlup ettiği kaydedilmektedir. Son olarak eserin 108. sayfasında Sökmen'in ölümüyle birlikte Artukluların bölünmesine ve 149. sayfasında Aksungur ile İlgazi'nin ihtilafına değinilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde eserin en önemli yönü, ilk dönem kaynaklarının karşılaştırmalı ve tenkitli bir şekilde ele alınarak tahlil edilmesi ve buradan elde edilen bilginin okuyucuya sunulmasıdır.

- M. Said Polat, Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.

İncelenen bu eser Selçuklu İmparatorluğu içerisindeki göçebe Türkmen boyları hakkında oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Bu çerçevede eserin 79-89. sayfalarında Artuklu Devleti'nin ağırlıklı olarak siyasi tarihi ele alınmaktadır.

- Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi- Selçuklular Devri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.

Selçuklularla ilgili kıymetli bilgiler içeren eserin özellikle Büyük Selçuklu dönemini ele alan kısımları Artuk Bey hakkında teferruatlı ve kayda değer malumatlar içermektedir. Bu çerçevede eserin 3 ve 4. sayfalarında Türkiye Selçuklu Hükümdarı I. Kılıç Arslan'ın ardından yaşanan taht mücadelelerinin Artuklu Devletinin güçlenmesine katkı saydığı tespiti yapılmasını müteakip Alaaddin Keykubad dönemi Artuklu- Selçuklu ilişkilerine değinilmiştir. Eserin 9,15,16 ve 80. sayfalarda Artuklu tarihi hakkında bilgiler içeren Orta Çağ kaynakları zikredilmektedir. Yine eserin 81,82,85-87, 89 ve 174. sayfalarında 1071 tarihinden itibaren Artuk Bey'in erken dönem faaliyetleri anlatılmaktadır. Dikkat çekici bir bilgi olarak eserin 96. sayfasında Artuklu paralarında mensubu oldukları Kayı boyunun damgası olduğu belirtilmektedir. (Artukluların hangi boya mensup olduğu hususu halen tartışmalı bir konudur.) Diğer bir dikkat çekici husus ise Selçuklularla büyük kumandanların genellikle memluk kökenli olduğu ve Artuk Bey gibi asil soydan gelen kumandanların çok nadir olduğuna dair 99. sayfadaki tespittir. Eserin 103,114-116,138-141,143,144,146,152-155. sayfalarında Artuk Bey'in Anadolu ve çevresindeki fetih faaliyetleri, Melikşah'la olan inişli çıkışlı ilişkileri, Selçuklu kumandanı Fahrüddeve ile birlikte Mervani idaresindeki Diyarbakır bölgesine yürümesi ve kuşatma sürecinde Fahrüddeveyle ile ihtilafa düşerek rakibi konumundaki Melik Şerefüddeve Müslim'le anlaşması ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıca aynı bölümde Artuk Bey'in, Diyarbakır hareketindeki tavrı ve beklentilerinin Selçuklu idaresince karşılanmaması gibi sebepler neticesinde Melikşah'la arasının açılmasını müteakip Suriye Selçuklu Hükümdarı Tutuş'la birleşmesi ve en nihayetinde Kudüs'te beyliğini kurması teferruatıyla ele alınmıştır. Son olarak eserin 189-191. sayfalarında bir gaza ve fetih takvimi bulunmakta olup bu sayfalarda Artuk Bey'in faaliyetleri tarihleriyle yer almaktadır.

- Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, I, Ankara: Doğuş Matbaa, 1959.

Anadolu coğrafyasının tarihi Şehirlerini korumak adına yaptırılan kalelerin incelendiği bu eser, Anadolu mimarisi ve özellikle kale mimarisinin siyasi tarihteki rolünü anlamak adına önemli bilgiler içermektedir. Bu çerçevede eserin 102 ve 103. sayfalarında Artukluların Diyarbakır kalesine yaptırdıkları eklemelerden, özellikle içkalede önemli değişiklikler yaptıklarından ve burada Őu an ayakta olmayan bir Artuklu sarayı bulunduğun bahsedilmekte olup yine kaleden Artuklulara ait kitabe ve kabartmalar olduğu kaydedilmiştir. Harput Şehri ve kalesinin anlatıldığı 130. sayfada ise Şehir tarihinde Artukluların Őerefli bir mevki olduğu belirtilerek bu minvalde kısa bilgiler verilmektedir. Önemli bir Artuklu başkenti olan Hısn-ı Keyfa Şehrinin incelendiği 132-136. sayfalarda Şehirdeki Artuklu yapıları ele alınmaktadır. Hatta müellif Şehirde yer alan camilerin, imaretlerin, medreselerin, kervansarayların ve diğer eserlerin Artuklu dönemi yadigarı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bölümde kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmeyen Hısn-ı Keyfa köprüsünü muhtemelen Artukluların yaptırdığına dair bir tahlil yer almaktadır. Eserin 178 ve 179. sayfalarında Harput Artuklularından ve 1226 yılında Mardin Artuklularının kaybettiği kalelerden bahsedilmektedir. Mardin Şehri ve kalesinin ele alındığı 260. sayfada Şehrin Artuklularla inkişaf ettiği belirtilerek Artuklular döneminde kalenin maruz kaldığı muhasaralar anlatılmaktadır. Eserin 300-302,306. sayfalarında Silvan (Meyyafarikin) Şehrinin Artuklu hakimiyetindeki döneminden bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde İlğazi'nin mezarının Silvan Şehrinde olduğu, Silvan kalesinin burç ve kapılarında Artuklu kitabeleri bulunduğu kaydedilmektedir.

- Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

İncelemeye konu olan bu çalışma 1518-1564 yılları arasındaki Osmanlı dönemine ait tapu tahrir defterlerinin incelenmesi neticesinde elde edilen demografik, sosyal, iktisadi ve mimari verilen mukayeseli değerlendirilmesinden ibarettir. Eserde Artuklu tarihi açasından da önemli bilgiler yer almakta olup özellikle Mardin bölgesinde Artukluların yaptırdığı mimari eserler ve bu eserlerin vakıfları hakkında oldukça ayrıntılı malumatlar verilmektedir. Bu çerçevede eserin 8-10,12. sayfalarında Artukluların bölgeye hâkim olmasından bahsedilmektedir. Artuklu hükümdarlarının önemli bir sayfiye mekânı olan Harzem mevkisi ile ilgili 62 ve 63. sayfalarda malumat verilmektedir. Yine eserin 66. sayfasında Artuklu

döneminde Koçhisar (Duneysir) şehri ve şehrin Artuklular dönemindeki durumu ile şehirdeki Artuklu eserleri kaydedilmektedir. Artukluların soyu ile ilgili tespitlerin yer aldığı 75 ve 76. sayfalarda Artukluların Kayılarla kuvvetli ilişkisi olan bir Türk hanedanı olduğu ifade edilmiştir. Mardin Kalesi bahsinin yer aldığı 93 ve 94. sayfalarda, Mardin kalesi içerisindeki makam-ı Hıdırlık adı verilen mevkide, Artuklulara ait kale camii hakkında bilgiler verilmektedir. Mardin sancağında yer alan Artuklu eserleri hakkında 107-109,112 ve 113. sayfalarda banisi ve vakıf bilgileriyle birlikte camilerden, 114,116,117 ve 119. sayfalarda medreseler ve bimaristandan, 122 ve 123. sayfalarda ise hamamlar ve kervansaraylardan bahsedilmektedir.

- Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980.

Eser Selçuklu medeniyetini konu almakla birlikte Artuk Bey'in faaliyetlerinden de bahsetmektedir. Fakat esere burada yer verilmesinin sebebi, eserin 114 ve 115. sayfalarında yer alan Artukluların Hristiyan çiftçi ahaliyi iskân politikalarına ilişkin Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın bu politikayı açıklayan sözleri ile İzzeddin Keykavus'un Seferihisar'a bağlı Boğus köyünü 1262 yılında Emir İsmail bin Artuk'a elli sultani altına sattığına dair ilgi çekici kayıtlardır. Ayrıca 171. sayfada Artuklular zamanında Ahlat'tan Bitlis'e doğru yapılan büyük yolun üzerinde köprüler ve bu köprülerin başında hanlar inşa edildiği belirtilerek Bitlis altındaki hanın 300 yolcuyla hayvanları ve mallarıyla birlikte ağırlayacak kapasitede olduğu belirtilmektedir.

- Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.

Eser Osman Turan'ın yukarıda yer verilen eseriyle benzer konuları içermekle birlikte yukarıdaki eserde bulunmayan malumatlarda vermektedir. Bu çerçevede eserde Artukluların genel siyasi faaliyetleri ile kültür ve sanat hayatı hakkında bilgiler bulunmakla birlikte burada yer verilmesinin öncelikli sebebi, eserin 258. sayfasında Halep şehrinde ilk Selçuklu medresesini 1116 yılında yaptıran Artukoğlu Süleyman'ın, medresenin yapımı aşamasında şiilerin muhalefetini ancak Alevilerin reisi Şerif Zuhre b. Ali'nin arabuluculuğunu temin ederek aşabildiğine, böylece Halep ve Şam şehirlerinin tedricen Şiilikten kurtarıldığına dair kayıttır. Ayrıca eserin 323. sayfasında Artuklu sarayındaki musiki üstatlarına yer verilmiş

olup bunlardan Kara Toğan oğlu Mehmet'in davet üzerine, Ali'nin ise hediye olarak Mısır Sultanı Nasır'a gönderildiği belirtilmiştir.

- Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990), II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Türkiye coğrafyasında kurulmuş Müslüman ve Müslüman Türk hanedanların ele alındığı eserin 43-47. sayfaları Artuklulara ayrılmıştır. Söz konusu bölümde ağırlıklı olarak Artuklu siyasi tarihi konu edinilmekle birlikte sıralı hükümdar listeleri, hakimiyet dönemleri ve süreleri, akrabalık ilişkileri, evlilikleri, eşleri, çocukları, ölüm şekilleri, defnedildikleri yerler gibi önemli bilgiler de yer almaktadır.

- Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri), II, İstanbul: Hayat Yayınları, 1964.

Başlangıçtan günümüze kadar Türkiye tarihinin ele alındığı bu kapsamlı çalışmanın ikinci cildinin 122-127. sayfaları arasında müstakil bir Artuklular bölümü yer almaktadır. Bu bölümde kısa olmakla birlikte Artukluların Hısn-ı Keyfa, Mardin ve Harput kolları ayrı başlıklar altında incelenmekte ve bölümün sonunda hükümdar listeleri verilmektedir.

- Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, I,II, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

Eser Türk dünyasında kullanılan şahıs adları, ad kökenleri, bu adları taşıyan Türk liderler ve aileleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu çerçevede eserin birinci cildinin 20. sayfasında Artuk Bey ve babası Eksük'ün adının hangi geleneğe göre verildiği, 79. sayfasında, Uygurlarda rastlanan Alpı isminin Necmeddin Alpı gibi Artuklu hükümdarlarında da görüldüğü belirtilmekte olup yine cildin 318. sayfasında Artuk Bey'in oğullarından Bulduk'un isim tahlili, 330. Sayfasında Artuklu Hükümdarı Timurtaş'ın isim tahlili bulunmaktadır. Eserin ikinci cildinin 615 ve 616. sayfalarında Artuk isminin tahlili ile Artuk Bey'in soyu hakkında bilgiler yer almaktadır. Hatta bu bölümde, diğer Türk kumandanları emir unvanını kullanırken, Artuk Bey'in Tuğrul Bey gibi "bey" unvanını kullanmasının Oğuzlar arasında ünlü ve sayılan bir aileye mensup olmasından ileri geldiği belirtilmektedir. Cildin 617. sayfasında İlgazi'nin oğlunun da taşıdığı Ayaz isminin, 627. Sayfasında yine

Bulduk isminin, 668. sayfasında ise Sökmen isminin tahlili yapılmaktadır. Ayrıca yine cildin 668. sayfasında Artuklu Hükümdarı Sökmen'in cenazesini taşıyan kafileye saldıran İlgazi'nin bu tavrı, dönemin gelenek ve etik anlayışına göre değerlendirilmektedir. (Bu husus 739. sayfada tekrar ele alınmıştır.) Cildin 681. sayfasında Artuk Bey'in Kudüs'ü Tüzmiş adlı bir emirden teslim aldığı kaydedilmekte olup 696. sayfasında ise tekrar Necmeddin Alpi üzerinde durulmuştur. Ender bir bilgi olarak cildin 697. sayfasında Artuk Bey'in Alp Taş ve Alp Yaruk adlı iki oğlundan bahsedilmekte olup sayfada hem isimlerin tahlilleri hem de bu iki oğlun hayatları hakkında malumat verilmektedir. Cildin 698-700. sayfalarında yine Artuk Bey'in soyundan gelen hükümdar ve prenslerden Arslan, Arslan Doğmuş ve Artuk Arslan isimlerinin tahlili ile bu kişilerin hayatları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu tarz bilgiler cildin tamamına yayılmış olup 705. sayfada Artuk Bey'in Bek Daş adlı oğlundan, 706-708. sayfalarda Belek Gazi'den, 708. sayfada Temürtaş'ın Boz Guş isimli hacibinden, 709. sayfada İlgazi'nin Bulak isimli kumandanından ve Artuklu Abdül Cebbar'ın neslinden yine Bulak isimli bir presten bahsedilmektedir. Bunların yanında cildin 716. sayfasında Artuklu hanedanın siyasi tarihi içerisinde siyasi evlilikler ve hanedan prensesleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bölümün akabinde 718-720. sayfalarda İlgazi ve Kara Arslan'dan, 726. sayfada Köç Gün Hatun isimli bir prenses ve Köpek isimli bir presten, 730. sayfada Fahreddin Kara Arslan'ın Küçi adlı hacibinden ve İlgazi'nin Meyyafarikin valisi Künoğlu'ndan, 736. sayfada Sevinç adlı presten ve aynı adı taşıyan Necmeddin Alpi'nin kumandanından, 737-738. sayfalarda Cemaleddin Sevti isimli presten ve Sökmen'den, 741-743. sayfalarda Temür Taş'tan, 748. sayfada Fahreddin Kara Arslan'ın Yağı ismindeki hacibi ile Yağı Siyan isimli Artuklu prensi ve Yarı Kuş adlı Meyyafarikin valisinden, 749-750. sayfalarda ise Yavlak Arslan ile İlgazi'nin eşi Yil Hatun'dan bahsedilmektedir. Tüm bu sayılan isimler Artuklu hanedan ve devletine ait olup eserde önce ismin anlam ve yapı yönünden tahlili yapılmakta, ardından da bu ismi taşıyan şahsiyetler hakkında bilgiler verilmektedir. Dolayısıyla eser, Artuklu hanedanında kullanılan isimlerin Türk isim geleneğiyle uyumu hakkında bilgi edinmemizi sağlarken birçok kaynakta rastlanmayan hanedan üyeleri ve devlet görevlileri hakkında da bilgiler sunmaktadır.

- İbrahim Artuk, Artuk Beğ, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Bu çalışmada Artukluların soyu dahil Artuk bey'in tüm hayatı ve siyasi faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

- Siret Bayar, Mardin Artık Devleti, Mardin: Mardin Ulus Sesi Matbaası, 1959.

Siverek’li bir Cumhuriyet dönemi yazar ve gazetecisi olan Mehmet Siret Bayar, Mardin’de uzun süre yerel gazetecilik yapmış ve Artuklular üzerine çalışmalar yürütmüştür. Kaleme aldığı Mardin Artık Devleti adlı eseri, Artuklu tarihini tüm yönleriyle ele alan müstakil bir Artuklu tarihi çalışması olması hasebiyle önemlidir.

- Siret Bayar, Mardin Artık Devleti’nin Son Günleri ve Aksak Timur’un Mardin Seferleri, Mardin: Mardin Ulus Sesi Matbaası, 1949.

Bu eserde zayıflamış olan Mardin Artuklu Devleti’nin Timur’un saldırıları karşısındaki durumu ve Timur’un Artuklulara karşı yürüttüğü politikalar ele alınmış olup ayrıca Artukluların Timur, Akkoyunlu ve Karakoyunlu üçgenindeki ümitsiz çabaları ve devletin nihayete erme süreci anlatılmıştır.

- İbrahim Artuk, Artuk İlinin Tarihi Belgesi, İstanbul: Güven Basımevi.

Eserde Artukluların son dönemi ile Mardin kalesine ait bir kilit ve kitabesi hakkında bilgiler verilmektedir.

- İbrahim Artuk, Mardin Artuk Oğulları Tarihi, İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944.

Eser müstakil bir Artuklu tarihi kitabı olup Artuk Bey’in hayatı ve faaliyetlerinden başlayarak tüm Artuklu tarihini, olaylar, hükümdarlar ve komşu hanedanla ilişkiler bağlamında başlıklandırarak oldukça detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca eserde Artuklu hükümdarlarının bastırıldığı sikkeler ve sikkelerin üzerindeki yazılar, Artuklulara ait vakfiyeler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Tüm bu yönleriyle eser önemli bir müstakil Artuklu tarihi çalışması olarak dikkate değerdir.

- Ahmet Süheyl Ünver, Artık Oğulları ve Mardin’deki Hastaneleri, İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1940.

Kıymetli bir hekim, yazar, tarihçi ve sanatçı olan Süheyl Ünver’in Türkiye coğrafyasının tıp

tarihi ile ilgili kaleme aldığı bu eser, Artuklu medeniyetinin tıp ilmindeki seviyesi ve hastaneleri hakkında oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. Eser, siyasi tarihten bağımsız olarak bir Artuklu tıp tarihi çalışması olması hasebiyle önem arz etmektedir.

- Ara Altun, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

Eser Artuklu kültür ve mimarisi açısından oldukça kıymetli bir müstakil çalışmadır. İçerisinde kısa bir Artuklu tarihi ile Artuklu ülkesinin coğrafi sınırlarının anlatıldığı bir bölüm bulunmakta olup devamında Artuklu mimarisine ait, külliyeler, medreseler, hamamlar, köprüler, camiler, sivil ve askeri yapılar, kaynaklardan varlığı öğrenilen yahut Artuklu devrine ait olduğu tahmin edilen yapılar tek tek tüm mimari özellikleriyle birlikte ele alınmıştır. Eserin sonuç bölümünde ise mimari açıdan Artuklu yapı tiplerinin karakteristik özellikleri, yapılarda kullanılan süslemelerin özellikleri ile Artuklu mimarisini besleyen ve etkileyen kaynaklar değerlendirilmiştir. Tüm bu yönleriyle eser, Artuklu mimarisi hakkındaki tespit edilen en kapsamlı çalışma konumundadır.

- Kerim Faruk, Artuklu Kasideleri, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021.

Bu çalışmada Artuklu hükümdarı el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazi'nin saray kâtibi ve Mardin'in önemli şairlerinden Safiyyuddîn el-Hillî'nin Artûkiyyât olarak bilinen kasideleri ele alınmaktadır. Çalışma Mardin'in Artuklular dönemindeki edebî ve kültürel hayatını yansıtması açısından önemlidir.

- Samet Alıç, Anadolu Beyliklerine Siyasi Evlilikler, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Eser birinci dönem ve ikinci dönem Anadolu beyliklerinde yapılan siyasi evlilikleri konu alan oldukça dikkat çekici bir çalışmadır. Ortalama dört yüz yıllık bir dönemi kapsayan çalışmanın 17-36. sayfalarda yer alan ilk bölümü, birinci dönem Anadolu beyliklerinden Artuklulara ayrılmıştır. Bu bölümde Artukluların siyasi sebeplerle yaptıkları hanedan içi evlilikler ile Selçuklular, Zengiler, Eyyubiler, Dilmaçoğulları, Ahlatşahlar, İnaloğulları, İlhanlılar, Karakoyunlular ve diğer hanedanlarla yaptıkları siyasi evlilikler ele alınmaktadır.

Eser Artuklu hanedanının siyasi evliliklerinin bir bütün olarak incelenebilmesi açısından oldukça faydalı bir çalışmadır.

- Hatice Balta Avut, “Mardin İlindeki Artuklu ve Akkoyunlu Türbe Gelenekleri”, Anadolu Coğrafyasında Görülen Arkeolojik, Sanatsal ve Kültürel Faaliyetler, Ed. Ufuk Elyiğit, Konya: Eğitim Yayınevi, 2021.

Bu çalışmada Mardin’de yer alan Artuklulara ait türbe geleneği, plan ve mimari özelliklerinin yanı sıra yapıların inşasında kullanılan malzeme ve teknik özellikler ile bezeme programları açısından ele alınmaktadır.

- Hüseyin Kayhan, “Artuklu-İrak Selçukluları İlişkilerine Genel Bir Bakış”, Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007.

Çalışmanın 275-285. sayfalarını kapsayan bu bölümde Sultan Mahmud’un Irak Selçukluları Devletinin tahtına geçtiği 1120 yılından başlayarak 1152 yılında Sultan Mesud’un vefat ettiği zamana kadar süren Artuklularla Irak Selçuklularının ilişkileri ele alınmaktadır. Bölüm Artukluların Irak Selçuklularıyla ilişkilerini inceleyen müstakil bir çalışma olması sebebiyle önemlidir.

- Gülriz Kozbe, Akarcan Güngör, Mardin Kültür Envanteri, I-IV, Konya: Lasera Reklam Hizmetleri İç ve Dış Tic. Ltd. Şti., 2022.

Mardin İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından dört cilt olarak hazırlatılan bu çalışmada Mardin iline bağlı Artuklu, Midyat, Kızıltepe, Nusaybin bölgelerindeki kültür öğelerinin envanterleri çıkartılmış olup bu kültür öğeleri arasında Artuklulardan kalma cami, medrese gibi çok sayıda kültür öğesi bulunmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın, günümüze ulaşan Artuklu eserlerinin tespitine yönelik araştırmalarda fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

- Seyfettin Kaya, “Geç Orta Çağda Artuklu (Mardin) Kökenli Astronomi Bilginleri Üzerine Bazı Tespitler”, Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve

Değerlendirmeler – II, Ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan, Çağla Melisa Kaya, Ankara: Gece Kitaplığı, 2022.

Sosyal ve beşerî araştırmaların toplandığı bu çalışmanın 453-469. sayfaları arasında yer alan 24. bölümünde Geç Orta ağda Mardin ve çevresinde önemli astronomi bilginlerinin yetiştiğinden hareketle bu bilginlerin astronomi bilimine katkıları ele alınmaktadır. Çalışma Artuklu ilmi hayatının ortaya konulmasına katkı sağlaması açısından önemlidir.

- İrfan Yıldız, “İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019 Yılı Kazı alışmaları”, Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – III, Ed. Salih Batal, Ankara: Gece Kitaplığı, 2022.

Sosyal ve beşerî araştırmaların toplandığı bu çalışmanın 233-254. sayfaları arasında yer alan 13. bölümünde, Diyarbakır’da Roma döneminde inşa edilen ve çeşitli nedenlerden dolayı tahrip olan Roma Sarayı’nın, Artuklular döneminde bazı kısımlarının onarılması ve bazı kısımlarının da yeniden inşa edilmesiyle meydana getirilen Artuklu Sarayı üzerinde, 2019 yılında yapılan kazı çalışmalarında ortaya konulan eserler ve buluntular değerlendirilmektedir.

- İsmail Aytaç, “Türkiye Müzelerindeki Selçuklu-Artuklu Dönemi 12.-13. Yüzyıl Süslemeli Sırsız Seramikler,” Milli Kùltür Araştırmaları, Ed. Mehmet Yardımcı, Ankara: Kùltür Bakanlığı Yay., 1996.

Ülkemizde yapılan milli kùltür araştırmalarının bir araya getirildiği bu çalışmanın 223-249. sayfaları arasında yer alan Türkiye Müzelerindeki Selçuklu-Artuklu Dönemi 12.-13. Yüzyıl Süslemeli Sırsız Seramikler başlıklı bölümünde Türkiye müzelerinde bulunan Selçuklular ve Artuklulara ait süslemeli sırsız seramikler sanat tarihi açısından incelenmektedir.

- Ahmet Kütük, “Unutulan Zafer: Harran Savaşı (1104) ve Türk-İslam Tarihindeki Rolü”, İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran I, Ed. Kasım şulul, Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.

İslam tarihi ve medeniyetinde Harran bölgesinin yeri ve önemi ile ilgili araştırmaların derlendiği bu çalışmanın 157-172. sayfaları arasındaki bölümünde Artuklu hükümdarı Sökmen ile Musul valisi Çökürmüş'ün ittifak yaparak Belih ayı kıyısında Haçlılara karşı kazandığı Harran zaferinin Türk-İslam tarihindeki önemi ele alınmaktadır.

- Aydın Usta, “Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasi Faaliyetleri”, Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı, Ed. Emine Uyumaz, İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kùltür Araştırma Vakfı Yayınları, 2005.

Önemli tarihçilerimizden Ramazan Şeşen anısına derlenen eserin 355-367. sayfaları arasında Belek Gazi'nin hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında Aydın Usta tarafından kaleme alınmış müstakil bir bölüm bulunmaktadır.

3.4. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Kitap/Kitap Bölümleri

Bu bölümde Artuklularla ilgili çalışmalarda atıf yapıldığı, kaynakçalarda yer aldığı tespit edilen fakat Türkçe evirilerine ulaşılamayan 8 adet kitap/kitap bölümü çalışmasına yer verilmiştir. Bu sayede Artuklularla ilgili çalışma yürütecek olan araştırmacıların imkanları dahilinde bu çalışmalara ulaşmaları mümkün ise faydalanmaları amaçlanmıştır.

- Văth, Gerhard, Die Geschichte der artukidischen Fürstentümer in Syrien und der azira'l-Furatiya 496-812/1002-1409: 496-812/1002-1409. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1987.
- Carole Hillenbrand, “1 The Career of Najm al-Din İl-Ghazi”, In The Medieval Turks (pp. 1-49), Edinburgh University Press, 2022.
- Carole Hillenbrand, “2 The Establishment of Artuqid Power in Diyar Bakr in the Twelfth Century”, In The Medieval Turks (pp. 50-75), Edinburgh University Press, 2022.

- Carole Hillenbrand, “15 Artuqids”, In *The Medieval Turks* (pp. 215-519), Edinburgh University Press, 2022.
- Carole Hillenbrand, “15 21 The Life and Times of the Artuqid Ruler Najm al-Din Alpı (r. 548/1154–572/1176)”, In *The Medieval Turks* (pp. 302-320), Edinburgh University Press, 2022.
- Carole Hillenbrand, *A Muslim Prinicpality in Crusader Timers: The Early Artuqid State*, Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut, 1990.
- Carole Hillenbrand, “Turkoman figural bronze coins and their iconography. Vol. I. The Artuqids. By William F. Spengler and Wayne G. Sayles. pp. xxiv, 193. front., illus., map. Lodi, Wisconsin, Clio's Cabinet, 1992.
- Lorenz Korn, “20 Art and Architecture of the Artuqid Courts”, *Court cultures in the Muslim world: seventh to nineteenth centuries*, Ed. Fuess, Albrecht, Hartung, Jan Peter, (pp. 385-407), Londra, 2011.

3.5. Ansiklopedi Maddesi

Bu bölümde ülkemizde yayınlanmış ansiklopedilerin taranması sonucu Artuklularla ilgili hazırlanmış 23 adet ansiklopedi maddesi tespit edilmiştir ve araştırmacılara sunulmuştur.

- Coşkun Alptekin, “Artuklular”, *DİA*, III, İstanbul: TDV Yay., 1991. s. 415-417.

Artukluların kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisindeki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatları hakkında bilgiler vermektedir.

- Ara Altun, “Artuklu Sanatı”, *DİA*, III, İstanbul: TDV Yay., 1991. s. 418-419.

Artuklu sanatı hakkında bilgiler verilmekte olup özellikle mimari alanda verilen eserler fotoğraflarla anlatılmaktadır.

- Ali Sevim, “Artuk b. Eksük”, DİA, III, İstanbul: TDV Yay., 1991. s. 414-415.

Bu maddede Artuklu Devleti'nin kurucusu Artuk Bey'in soyu, hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler verilmektedir.

- Ali Sevim, “Sökmen b. Artuk”, DİA, XXXVII, İstanbul: TDV Yay., 2009. s. 392-394

Bu maddede Artuk Bey'in oğlu ve Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti'nin kurucusu Sökmen b. Artuk'un hayatı, siyasi faaliyetleri, Hısn-ı Keyfa'da devletini kurma süreci ve Haçlılarla mücadelesi anlatılmaktadır.

- Ali Durusoy, “Fahreddin el-Mardîni”, DİA, XII, İstanbul: TDV Yay., 1995. s. 86-87.

Bu maddede Artuklu döneminin ünlü hekim ve filozofu Fahreddin el-Mardîni'nin hayatı ve çalışmaları anlatılmaktadır. Söz konusu maddeye burada yer verilmesinin sebebi ise Fahreddin el-Mardîni'nin Artuklu hükümdarlarıyla ilişkileri, döneminde Artuklu ülkesindeki ilmi hayat ve hatta Artuklu hükümdarı İlgazi'ye tıp öğrettiği şeklindeki Artuklu medeniyetine dair dikkat çekici bilgiler içermesidir.

- Ara Altun, “Eminüddin Külliyesi”, DİA, XI, İstanbul: TDV Yay., 1995. s. 119.

Bu maddede Mardin Artuklu hükümdarı İlgazi'nin kardeşi Eminüddin tarafından yaptırılmaya başlatılıp İlgazi tarafından bitirilen cami, medrese, çeşme ve hamamdan müteşekkil Eminüddin Külliyesi hakkında bilgiler verilmektedir. Yapı Anadolu'nun ilk külliye, tıp fakültesi ve şifahanesi olması gibi özelliklerinin yanı sıra Artuklu sanatı açısından da önemli bir eser konumundadır.

- Ali Sevim, “İlgazi, Necmeddin”, DİA, XXII, İstanbul: TDV Yay., 2000. s. 89-90.

Bu maddede Artuk Bey'in oğlu ve Mardin Artuklu Devleti'nin kurucusu Necmeddin İlgazi'nin hayatı, siyasi faaliyetleri, Mardin Artuklu Devleti'ni kurma süreci ve Haçlılarla ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir.

- Özkan Ertuğrul, "Firdevs Köşkü", DİA, XIII, İstanbul: TDV Yay., 1996. s. 125.

Bu maddede Mardin'in önemli Artuklu yapılarından biri olan Artuklu hükümdarlarının istirahatgahı Firdevs Köşkü hakkında bilgiler verilmektedir.

- Semavi Eyice, "Haburman Köprüsü", DİA, XIV, İstanbul: TDV Yay., 1996. s. 381.

Bu maddede Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde yer alan Haburman suyu üzerine Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi'nin kızı Zübeyde Hatun tarafından inşa ettirilen Haburman Köprüsü hakkında bilgiler verilmektedir. Köprü günümüze ulaşan Artuklu köprülerinin mimarisi ve taş işçiliğiyle oldukça etkileyici örneklerinden biridir.

- Semavi Eyice, "Devegeçidi Köprüsü", DİA, IX, İstanbul: TDV Yay., 1994. s. 227-228.

Bu maddede Diyarbakır'dan Eğil'e giden yol üzerinde yer alan Dicle'nin kollarından Devegeçidi suyu üzerine, Artukoğullarından Mahmûd b. Muhammed b. Karaarslan tarafından 1218 yılında yaptırılan Devegeçidi Köprüsü hakkında bilgiler verilmektedir.

- Ara Altun, "Abdüllatif Camii", DİA, I, İstanbul: TDV Yay., 1988. s. 255-256.

Bu maddede Mardin şehrinde yer alan önemli Artuklu eserlerinden Abdüllatif Camii hakkında bilgiler verilmektedir.

- Ara Altun, "Alacalı Camii", DİA, II, İstanbul: TDV Yay., 1989. s. 315.

Bu maddede Harput (Elâziğ) şehrinde 13. yüzyıl başlarında Artuklular tarafından yapılmış olan Alacalı Camii hakkında bilgiler verilmektedir.

- M.Fuad Köprülü, “Artuk Oğulları”, İA, I, İstanbul: MEB Yay., 1978. s. 617-625.

Fuad Köprülü tarafından kaleme alınan bölüm Artukluların soy ağacı dahil Artuk Bey’den itibaren oğulları döneminde ve sonrasında üç kol halinde gelişen Artuklu devletlerinin siyasi, iktisadi, kültürel yapısı, içtimai hayatı hakkında oldukça faydalı değerlendirmeler içermektedir.

- Mükrimin Halil Yinanç, “Belek”, İA, II, İstanbul: MEB Yay., 1979. s. 468-473.

Bu maddede en önemli ve ünlü Artuklu hükümdarlarından Belek Gazi’nin hayatı, siyasi faaliyetleri ve Haçlılarla mücadelesi başta olmak üzere hemen hemen bilinen tüm yönleriyle ele alınmaktadır.

- K. Sussheim, “İl-Gazi”, İA, V/II, İstanbul: MEB Yay., 1987. s. 964-967.

Bu madde Mardin Artuklu Devleti’nin kurucusu ve Artukluların en önemli liderlerinden biri olan İlgazi’nin hayatı, siyasi faaliyetleri ve Haçlılarla mücadelesi anlatılmaktadır.

- J. H. Kramers, “Kara-Arslan”, İA, VI, İstanbul: MEB Yay., 1987. s. 211-212.

Bu maddede Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Fahreddin Karaarslan’ın hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler verilmektedir.

- E. Honigmann, “Nur-ed-din”, İA, IX, İstanbul: MEB Yay., 1964. s. 361-362.

Bu maddede Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed’in hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgiler verilmektedir.

- Ali Sevim, “Sökmen”, İA, X, İstanbul: MEB Yay., 1964. s. 763-766.

Bu maddede Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti’nin kurucusu ve en güçlü Artuklu hükümdarlarından biri olan Artuk Bey’in oğlu Sökmen’in hayatı, siyasi faaliyetleri,

Haçlılarla ve diğer devletlerle ilişkileri ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

- Ali Sevim, “Timurtaş”, İA, XII/I, İstanbul: MEB Yay., 1979. s. 370-372.

Bu maddede Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş'ın hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

- Aydın Usta, “Artuklular”, TA, VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. s. 810-831.

Türk tarihi ile ilgili yayınlanmış önemli külliyatlardan biri olan Türkler Ansiklopedisinin ilgili bölümünde Artukluların kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisindeki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatları hakkında bilgiler vermektedir.

- Coşkun Alptekin, “Artuklular”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, s.170-193.

Artuklu Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içerisindeki siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatları hakkında bilgiler verilmektedir.

- Fehamettin Başar, “Artuklular”, İslam Tarihi, VIII, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994, s. 242–266.

Önemli İslam tarihi çalışmalarından olan ansiklopedinin bu maddesinde üç kol halindeki Artuklu Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgiler verilmektedir.

- Anonim, “Artukoğulları”, İnönü Ansiklopedisi, III, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949, s. 416-419.

Cumhuriyet'in başlangıç dönemlerinin önemli çalışmalarından biri olan ansiklopedinin bu maddesinde, Artuklu Devletinin doğuşundan üç kola ayrılışına ve bu kolların yıkılışına

kadar geçen tüm süreç siyasi, iktisadi ve kültürel yönleriyle ele alınmaktadır. Ayrıca bölümde Artuklu hanedanının soy ağacı da bulunmaktadır.

3.6. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Ansiklopedi Maddeleri

Bu bölümde, Artuklularla ilgili çalışmalarda atıf yapıldığı, kaynakçalarda yer aldığı tespit edilen fakat Türkçe çevirilerine ulaşılamayan 2 adet ansiklopedi maddesine yer verilmiştir. Bu sayede Artuklularla ilgili çalışma yürütecek olan araştırmacıların imkanları dahilinde bu çalışmalara ulaşmaları mümkün ise faydalanmaları amaçlanmıştır.

- Cahen, Claude (1995). “Artukids.” Encyclopedia of Islam. Second Edition. Leiden: E. J. Brill.
- Süsseim, Karl (1960). “İlghāzī”. Encyclopedia of Islam. Second Edition. Leiden: E. J. Brill.

3.7. Tezler

Bu bölümde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “Artuk”, “Artuklu”, “Artuklular” ve Artukoğulları” anahtar kelimeleri ile tarama yapılarak, Artuklular hakkında hazırlanmış olan tezlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmamızda bu yöntemle 24 adet tez tetkik edilmiş ve araştırmacılara sunulmuştur.

- Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu, Artuklular’ın Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (Ph.D. dissertation), Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Eskişehir, 2019.

Bu tezde Artukluların ürettikleri mimari ve sanatsal eserlerde, Bizans İmparatorluğu ve diğer Anadolu uygarlıklarından esinlendiklerine, Selçuklu kültür havzasını güneydoğu ve doğu Anadolu topraklarına taşıdıklarına vurgu yapılmış ve ardından tüm bu etkileşimlere karşın, Artukluların ortaya koydukları eserler incelendiğinde, sanatsal ve mimari üretimde kendine özgü bir üslup geliştirmeyi başararak kendi tarzlarını oluşturdukları ifade edilmiştir.

- Hilal Arslan, Artuklular döneminde Mardin (M.S. thesis), Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Sakarya, 2019.

Bu tezde Mardin şehri merkeze alınarak, Artukluların Mardin de meydana getirdikleri medeniyet ve bu medeniyetin sosyolojik, mimari, sanatsal, siyasi, ilmi ve diğer yönlerden tahlilleri yapılmıştır.

- Sıddık Öncü, Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları ile Tâbi Artuklular ve El-Cezîre Zengîlerinin Sikkeleri (467-708/1075-1308) (M.S. thesis). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 2017. s. 166-209.

Bu tezde Artukluların Türkiye Selçuklularına tabi oldukları dönemde Artuklu hükümdarları Artuk Arslan b. II. İlgazi döneminden I. Gazi b. Yuluk Arslan dönemine kadar basılan Artuklu sikkeleri incelenmiştir.

- Şeyhmus Nayır, Artukluların sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı (M.S. thesis), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 2010.

Bu tezde Artukluların, sosyolojik, ekonomik ve kültürel hayatı ele alınmıştır. Artukluların komşu devletlerle ilişkileri, ticaret, tarım ve sosyal politikaları, ilim, kültür, sanat alanındaki çalışmaları incelenmiştir.

- Mehmet Emin Özmen, “Anadolu Selçuklularının Artuklular ile İlişkileri” (M.S. thesis), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Konya, 2007.

Bu tezde Artuklu devletinin siyasi hayatına değinilmesinin ardından Türkiye Selçuklu Sultanları bazında Artuklu-Selçuklu ilişkileri incelenmiş ve ardından ticaret, ilim, kültür alanındaki ilişki ve etkileşimler ele alınmıştır.

- Derya Örs, “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bil.Enst., Ankara, 1992

İncelemeye konu bu tez en önemli İlhanlı kaynaklarından biri olan Muhammed el Kaşânî'ye ait Tarih-i Olcaytu'nun inceleme ve çevirisidir. Çevirinin 53. sayfasında Olcaytu Han'ın on birinci eşinin Mardin Sultanı Necmeddin'in kızı Dünya Hatun olduğu ve bu hatundan çocuğu olmadığı belirtilmektedir. Tarih-i Olcaytu'nun birinci dönem kaynağı olması sebebiyle teze burada yer verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

- Sultan Çaç, “Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bil.Enst., Sakarya, 2013.

İncelemeye konu olan bu tez Mardin şehrinde Artuklulardan günümüze ulaşan en önemli eserlerden biri olan Sultan İsa'nın yaptırdığı Zinciriye Medresesi sanat tarihi açısından ele alınmıştır. Çalışmada medresenin mimari yapısı ve süslemeleri tüm yönleriyle ele alınmış olup kitabeleri de Türkçe 'ye çevrilmiştir. Çalışma Artuklu sanatı açısından önemli değerlendirmeler içermektedir.

- Havva Gönüler, “Doğu Anadolu Türk Devletleri’nde Eğitim ve Eğitim Müesseseleri”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bil.Enst., Konya, 2008.

Bu tezde Doğu Anadolu Türk Devletleri’nde eğitim ve eğitim müesseseleri incelenmiş olup bu çerçevede tezin 42-52. sayfaları arasındaki dördüncü bölümü Artuklulara ayrılmıştır. Bölümde Artukluların kültür ve özellikle bilim ve eğitim hayatı, eğitim kurumlarıyla birlikte ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, Artukluları eğitim sistemi açısından değerlendirmesi nedeniyle dikkate değerdir.

- Çimen Turan, “Artuklu Dönemi Tarihi Yapılarındaki Figürlü Süslemeler ve Orta Asya Kültürünün Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bil.Enst., Batman, 2014.

Bu tezde Artukluların Anadolu'ya getirdikleri sanat gelenekleri, hâkim oldukları bölgelerin ve komşularının kültürleri ile etkileşim kurarak sanatsal anlayışlarını geliştirdikleri hususu örnekleriyle açıklanmakta olup Artuklu dini mimarisinde figüre fazla yer verilmezken, kale,

köprü, saray ve gündelik yaşamda kullanılan eşyalarda yoğun bir figür kullanımı söz konusu olduğu anlatılmaktadır.

- Ali Mıynat, “Roman and Byzantine Legacy on the Artuqid Coinage with a Corpus of the Artuqid Coins in the Barber Institute Coin Collection / Artuklu Sikkeleri Üzerinde Roma ve Bizans Mirası ve Barber Enstitüsü Sikke Koleksiyonundaki Artuklu Sikkeleri Kataloğu”, Yüksek Lisans Tezi, The University of Birmingham Yurtdışı Enstitüsü, Birmingham, 2011.

Bu tezin yazım dili İngilizce olup “Yöktez” sistemindeki Türkçe özetinden hareketle tez, Artuklu sikkeleri üzerinde Roma ve Bizans etkilerinin değerlendirilmesi ile Birmingham Üniversitesi bünyesinde yer alan Barber Enstitüsü’nün sikke koleksiyonundaki Artuklu sikkeleri hakkında malumat edinilmesi açısından önemli bir çalışmadır.

- Sibel Düzgün, “Artuklu Mimarisinde Figürlü Süslemeler”, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Konya, 2022.

Bu tezde 12. ve 15. yy. aralığında Artuklu devri yapıları üzerinde bulunan figürlü taş süslemeler üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır. Çalışmada saray, kale, köprü ve hamam gibi yapılarda yer alan tek ve çift başlı kartal, aslan, boğa, mitolojik kökenli figürler ve anlamları ele alınmaktadır. Tezde ifade edilen resim ve figürlü süslemelerin İslamiyet öncesi Orta Asya Türk kültüründe yaygın iken İslamiyet sonrasında azaldığı fakat Artuklu mimari ve süsleme sanatlarında figürlü süslemelerin zengin biçimde kullanılmaya devam edildiği yönündeki tespit dikkat çekicidir.

- Meral Sevim, “Artuklu-Haçlı İlişkileri (Belek b. Behrâm dönemi-1098-1124)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Konya, 2022.

Bu tezde Artuklu-Haçlı ilişkileri çerçevesinde üç büyük Artuklu liderinden Belek b. Behram’ın Haçlılarla münasebetleri üzerinde durulmaktadır. İslam orduları kumandanı unvanı da almış olan Belek Gazi’nin ömrünü Haçlılarla mücadeleye adanmış sürecin değerlendirildiği çalışmada, Belek Gazi ve hanedanının verdiği bu mücadele sayesinde Haçlıların Suriye’de ilerlemek suretiyle kalıcı olmalarının engellendiği açıklanmaktadır.

- Sara Sadıkhova, “Rüknüddevele Dâvud ve Fahreddîn Kara Arslan Dönemleri Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 2022.

Bu tezde Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti'nin en güçlü iki hükümdarı olan Rüknüddevele Dâvud ve Fahreddîn Kara Arslan Dönemleri ele alınmaktadır. Davud ve Fahreddîn Kara Arslan'ın siyasi faaliyetleri, Mardin Artuklukları, Haçlılar, Selçuklular, İmadeddin ve Nureddin Zengi ile ilişkileri devletlerini genişletme ve güçlendirme faaliyetleri başta olmak üzere bu iki hükümdarın hayatı ve saltanatı çalışmada hemen tüm yönleriyle incelenmektedir.

- Mervan Yavuz, “Mardin Artuklu Cami ve Medreselerinde Taç Kapılar”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Eskişehir, 2020.

Mardin'deki Artuklu yapılarının taç kapılarını inceleyen ilk kapsamlı çalışma olarak sunulan bu tezde, Artuklularının Mardin'de yaptırdıkları cami ve medreselere ait taç kapılar ele alınmakta olup bu taç kapıların ait oldukları yapıların mimari özelliklerine değinilmektedir. Çalışmada ele alınan bu yapılar malzeme-teknik özellikleri, mimari kuruluşları, mimari öğeleri ve bezemeleri açısından incelenerek çizim ve fotoğraflar eşliğinde değerlendirilmektedir.

- Abdülkadir Saylan, “Artuklu Dönemi Camilerindeki Bezemeler”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Erzurum, 2014.

Artuklu Dönemi camilerinin mimari yapısı ve bezemelerinin ayrıntılı bir şekilde araştırılıp incelendiği bu tez de Artuklu mimarisi ve sanatı açısından önemli bilgiler ve değerlendirmeler sunulmaktadır.

- Selim Tezcan, “Jihad in a context of shifting alliances and enmities: A study on the relations of the early Artukids and Crusaders as reflected in contemporary Muslim and Christian historiography, 1098-1124 / Değişken İttifaklar ve Düşmanlıklar Ortamında Cihad: Dönemin Müslüman ve Hristiyan Tarih Yazımına Aksettiği Şekliyle İlk Artuklular ve Haçlılar Arasındaki İlişkiler,

1098-1124”, Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bil. Enst., Ankara, 2013.

Yazım dili İngilizce, özeti Türkçe olan bu tezde, ilk Artuklular'ın Haçlılar ile ilişkileri ve bu ilişkileri şekillendiren etkenler, Artukluların Eyyubi ve Zengi gibi hanedanlardan farklılaşan Haçlı politikaları cihad anlayışı ekseninde değerlendirilmekte olup farklı dönem kaynaklarının karşılaştırılması yoluyla değerlendirmeler yapılmaktadır.

- Hüseyin Karaçam, “Artuklu Kitabeleri: 1102-1409”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 2012.

Bu tezde Artuklular'a ait XII. ve XV. yüzyıllar arasında Diyarbakır, Mardin, Silvan ve Harput bölgesindeki mimari eserler üzerinde bulunan inşa, vakıf ve vergi kitabelerinin kronolojik bir kataloğu meydana getirilmiştir. Çalışmada Arapça metin ve Türkçe tercümeleleriyle birlikte kitabelere ait fotoğraflar verilmekte olup kitabelerin her biri kendi içlerinde ve daha önceki dönemlere ait olanlar ile mukayeseli olarak tahlil edilmiştir. Kitabelerde yer alan metinler içerisinde geçen bilgiler Artuklular'ın siyasî, kültürel ve sosyal tarihi açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca kitabelerin fizikî ve metin özellikleri çözümlenerek, Artuklu kitabelerinin tipolojisi belirlenmeye çalışılmış, Hısn-ı Keyfâ, Mardin ve Harput Artuklularına ait kitabeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, bunlara ait tablolarla desteklenerek ortaya konulmuştur. Tüm bu yönleriyle tez, Artuklu kitabeleri üzerinde yapılmış önemli bir çalışmadır.

- Ramazan Uykur, “Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Ankara, 2010.

Bu tezde Türkiye'nin arkeoloji ve etnografya müzelerinde bulunan Artuklu devrine ait sikkelerdeki yazılar okunarak, süslemeler tahlil ve tasnif edilerek sanat tarihi disiplini çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada incelenen Artuklu sikkeleri, ticari ve sosyal araç olarak kullanımları, etkilenilen kültürler, figürlerin kullanımı, verilmek istenen mesajlar, İslamiyet öncesinden gelen etkiler başta olmak üzere pek çok açıdan ele alınmıştır. Artuklu sikkeleri üzerinde önemli çalışmaları olan Ramazan Uykur'un bu tezi, Artuklu sikkeleri üzerinde araştırma yapmak isteyenler için önemli bilgiler içermektedir.

- Kamiran Özervarlı, “Artuklular'da İlim ve Kültürel Hayat”, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Şanlıurfa, 2004.

Bu tezde Artuklu ülkesindeki ilmi ve kültürel hayat ele alınmaktadır. Bu çerçevede Artuklu ülkesindeki medreseler, eğitim sistemi, yetişen önemli ilim adamları, oldukça canlı olan ve Artuklu hükümdarlarınca geliştirilip desteklenen kültürel hayat detaylı olarak incelenmektedir.

- M. Remzi Ataoğlu, “Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Ankara, 1989.

Bu tezde Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yönleriyle detaylı olarak ele alınmaktadır. Tez Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti'nin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında kaleme alınmış müstakil ve kapsamlı bir çalışmadır.

- Hanifi Biber, “Van Müzesinde Bulunan Figürlü Artuklu Sikkeleri”, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Van, 1996.

Bu tezde Van Müzesi'nde sergilenen 352 adet Artuklu sikkesinden 36 adet figürlü sikke incelenmiştir. Çalışmada sikkelerin tasarımında etkilenilen kültürler, sikkeler üzerinde yer alan figürler, yazılar, anlamları, oluşturdukları kompozisyonlar açıklanarak ortaya konulmaktadır.

- Goncagül Avan, “Batman Müzesinde Bulunan Artuklu Dönemine Ait Bir Grup Sikkelerin Arkeometrik Karakterizasyonu”, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Fen Bil. Enst., Batman, 2020.

Bu tezde Batman Müzesinde bulunan Artuklu dönemi sikkelerinin Enerji Dağılımlı Taşınabilir X-Işını Floresans Spektrometresi (P-EDXRF) ile analizleri yapılmıştır. Bu analiz ile sikkelerin kimyasal kompozisyonları ortaya çıkarılarak eserlerin hangi elementlerden oluştuğu ve elementlerin eserdeki oranları hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir. Çalışma ile müze kataloğunda tunç olarak tanımlanan sikkelerin ana elementinin ortalama %97,24 oranında bakır olduğunun anlaşıldığı belirtilmektedir. Çalışmada Artukluların, sahip

oldukları konumdan dolayı birçok uygarlığın kültüründen etkilendiği ve bu durumun ekonomik hayatlarına ve dolayısı ile sikkelerine de yansıdığı ifade edilmektedir. Tez, bu çalışma çerçevesinde yapılan araştırmalarda rastlanılan, Artuklu sikkelerinde üzerinde yapılmış ilk arkeometrik çalışma olması nedeniyle dikkat çekicidir.

- İshak Kılıç, “Müslüman-Haçlı denkleminde bir düzen arayışı: Belek b. Behram (1094-1124)”, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enst., Mardin, 2022.

Bu tezde Sökmen ve İlgazi'nin ardından özellikle Belek döneminde Artuklu-Haçlı ilişkileri ele alınmakta olup Belek'in Haçlılarla mücadelesi, bu mücadele sürecinde Haçlılar ve Müslümanlar nezdinde edindiği konum Haçlı, Ermeni, Süryani ve İslam kaynaklarında zikredilen ifadelerle ortaya konulmaktadır. Çalışmada ayrıca Haçlıların bölgede var olma çabalarına da yer verilmektedir.

- Adnan Erken, “Lise tarih ders kitaplarında Artuklular Beyliği'nin yeri ve öğretimi (1923-2022)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enst., Ankara, 2023.

Bu tezde, Artuklular Beyliği'nin 1975 tarihli öğretim programından sonra günümüze kadar lise tarih ders kitaplarında geçtiği, içerik olarak Artuklular Beyliği'nin kuruluş süreçleri, soy mensubiyeti, diğer beylikler ve özellikle Haçlılar'la olan ilişkilerinin anlatıldığı, Anadolu'nun Türkleşme sürecine olan katkılarının vurgulandığı anlatılmaktadır. Ayrıca mimari anlamda bıraktıkları eserlerin varlığı ve bilim anlamında o dönemde yaşamış olan El-Cezeri'nin çalışmalarına dikkat çekildiği belirtilmektedir. Çalışma Artukluların ortaöğretim eğitim sistemindeki yeri hakkında bilgi vermesi açısından dikkat çekicidir.

3.8. Makaleler

Bu bölümde YÖK Akademik, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Dergipark gibi dijital veri tabanlarında “Artuk”, “Artuklu”, “Artuklular” ve Artukoğlulları” anahtar kelimeleri ile tarama yapılarak Artuklular hakkında hazırlanmış olan makalelerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmamızda bu yöntemle 72 adet makale tetkik edilmiş ve araştırmacılara sunulmuştur.

- Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçuklu Devleti ile Artuklular İlişkilerinin Anadolu da Siyasi Birliğin Kurulması Yönüyle İncelenmesi”, Turkish Studies-Comparative Religious Studies, 15(4), 2020, s.495–506.

Bu makalede Artukluların Türkiye Selçukluları ile yakın ilişkileri, Haçlılarla mücadeleleri, Selçuklulara tabiiyetleri ve Artukluların diğer komşularıyla ilişkileri değerlendirilmiştir.

- Tülay Metin, “Emîr Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Münasebetleri ve Afrin Zaferi 28 Haziran 1119”, Belleten, 83(298), 2019, s.817–855.

Bu makalede Artuklu hükümdarı Necmeddin İlgâzi'nin Haçlılara karşı verdiği mücadele ve bu mücadele içerisinde Antakya Haçlı Prinkepsi Roger'e karşı Afrin'de elde ettiği büyük galibiyet neden ve sonuçlarıyla birlikte incelenmiştir.

- Ahmet Kütük, “Nureddin Mahmud Zengi'nin Kuzey Sınırdaki Müslüman Devletlerle İlişkileri 1146-1174”, Journal of Turkish Studies, 14(Volume 14 Issue 1), 2019, s.495–509

Bu makalede Atabeg Nureddin Zengi'nin kuzey komşuları ile ilişkileri incelenmiş olup bu çerçevede Nureddin Zengi ile Artuklular arasındaki münasebetler incelenmiştir.

- Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, “13. ve 14. Yüzyıl Artuklularında Sosyo-Ekonomik Hayat Üzerine Bir Değerlendirme”, The Journal of International Scientific Researches, 4(1), 2019, 25–32.

Bu makalede, Güney Doğu Anadolu da üç asır boyunca varlık gösteren Artukluların, bölgenin bitmek bilmeyen siyasi karmaşasına rağmen barış ve refah dolu bir yönetim inşa ettiklerine, izledikleri uzlaşma ve denge politikası ile etkin ticaret, emniyet ve vergi politikaları sayesinde halkının iktisadi, kültürel ve sanatsal anlamda oldukça büyük bir ilerleme kaydetmesine vesile oldukları ve arkalarında büyük bir miras bıraktıkları ifade edilmiştir.

- Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, “Artukluların Anadolu’da Hakimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri”, Tarih & Gelecek Dergisi, 6(1), 2020, s. 137-148.

Bu çalışmada Artukluların Doğu Anadolu’ya yerleşme ve hakimiyet kurma süreci ele alınmakta olup bu süreci inşa eden Artuk Bey, İlgazi, Sökmen ve Belek Gazi dönemleri ile bu liderlerin siyasi faaliyetleri, Mardin Hısn-ı Keyfa gibi küçük yerleşim yerlerini mamur birer şehre dönüştürerek bölgenin çehresini değiştirmeleri anlatılmıştır.

- Ejder Okumuş, “Artuklularda Din-Toplum İlişkileri” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Electronic Journal of Social Science, 7(26), 2008, s.235–251.

Bu makalede Artukluların genel olarak din-toplum ilişkileri ele alınmış ve dinin toplum üzerindeki etkisi ile toplumun da din üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca çalışmada din-toplum ilişkileri bağlamında farklı din mensuplarının birbirleriyle ilişkilerinin yanı sıra din-siyaset ilişkisi de ortaya konulmuştur.

- Hüseyin Akpınar, Egecan Aydın, “Artuklular’dan Günümüze Mardin’de Müsikî Kültürü ve Müsikîşinaslar”, Turkish Academic Research Review, 2019, s.23-34.

Bu makalede Artuklular döneminden günümüze kadar Mardin’de oluşan müsikî kültürü ve bu kültürün oluşturduğu müsikîşinaslar incelenmiştir.

- Murat Çağlayan, Gülsün Tanyeli, “Mardin Zinciriye Sultan İsa Medresesi ve Osmanlıdan Günümüze Medresedeki Restorasyon Müdahaleleri”. Mimar.İst, (55), 2016, s.88–93.

Bu makalede Artuklu hükümdarı Sultan İsa tarafından yaptırılan Mardin şehrinde yaptırılan Zinciriye Medresesinin inşası ve günümüze kadar süren ayakta kalma serüveni anlatılmıştır.

- Aydın Usta, “Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek’in Ölümüne Kadar 1098- 1124)”, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, (37), 2011, s.357-374.

Bu makalede Artuklu hükümdarları Sökmen, İlgazi, Belek ve diğer Artuklu liderlerinin, 1098 yılından Belek Gazi'nin vefat ettiği 1124 tarihine kadar ki süreçte Haçlılara karşı verdikleri mücadeleleri ele alınmıştır.

- Ayten Başabaş Dirier, Cemil İnan, “Türkiye de İlk Tıp Fakültesini Mardin de Artuklular Kurdu”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 20(3), 2020, s.337–351.

Bu makalede Artuklular tarafından 1123 yılında açılan Eminüddin Külliyesi ele alınmıştır. Külliye; mescid, medrese, bimaristan, zâviye, yazlık namazgâh, hamam, çeşme ve selsebilden müteşekkil olup Artuklu Beyliği'nin kurucusu Eminüddin Sökmen tarafından inşaatı başlanmış ve vefatı üzerine kardeşi Necmeddin İlgazi tarafından tamamlanmıştır. Türkiye coğrafyasının ilk tıp fakültesi olarak tanımlanan Bimâristan (Darüşşifa-Hastahane) ve tıp medresesinin XIX. asra kadar bu görevini sürdürdüğü ifade edilmektedir.

- Aydın Usta, “İmadeddin Zengi ve Artuklular”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 2007, s.120–137.

Bu makalede Haçlılar karşısında Türk İslam dünyasının bayraktarlığını ve muhafızlığını yapan, Artukoğlu Sökmen, İlgazi ve Belek Gazi'den sonra zayıflayan Artuklu devletinden bayrağı devralan İmadeddin Zengi ele alınmış, Haçlı Seferleri sırasında Suriye Müslümanları arasında güç dengelerinin değiştiği ara dönemde Haçlılara karşı savaş hususunda birbirine halef ve selef olan Artuklular ile Zengilerin iktidar mücadelesi ve bunun bölgedeki Müslüman-Haçlı mücadelelerine yansımaları incelenmiştir.

- Selim Kaya, “Artuklularda İktisadî Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 2019, s. 67–82.

Bu makalede Artukluların vergileri azaltan, tarım, ticaret ve yatırımlara önem veren iktisat politikaları ile refahı arttırdıkları, elde edilen gelirleri ülkenin imar ve inşasına, gelişmesine harcadıkları, ticarî, dinî, ilmî, sosyal ve kültürel pek çok kamusal yapı inşa ederek vakıflar kurdukları, ülkenin iktisadî kaynaklarını sosyal ve kültürel hayata aktararak halkın mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesine çalıştıkları anlatılmıştır.

- Ercan Gördeğir, Süleyman Özbek, "Moğolların Mardin Kuşatması ve Hülagü'den Olcaytu'ya İlhanlı Artuklu Münasebetleri", Tarih ve Gelecek Dergisi, 4, 2018, s. 106-118.

Bu makalede Artukluların Moğol istilasına verdikleri tepki ve Moğollarla yürüttükleri etkili siyaset incelenmiştir. Ayrıca Artukluların dönemin şartlarında devletlerini uzun süre ayakta tutmaları ve bu süreçteki siyasi gelişmeler ele alınmıştır.

- Ali Sevim, "Artukluların soyu ve Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri", Belleten, 26(101), 1962, s. 121-146.

Bu makalede Artukluların kökeni üzerine yapılan tartışmalar eldeki veriler ışında değerlendirilerek Artuk Bey'in Büyük Selçuklu İmparatorluğu siyaseti ile Anadolu ve diğer Orta Doğu coğrafyaları içerisindeki faaliyetleri incelenmiştir.

- Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in siyasi faaliyetleri", Belleten, 26(103), 1962, s. 501-520.

Bu makalede Artukluların en önemli hükümdarlarından Artuk Bey'in oğlu Sökmen'in Artuklu Devletinin kuruluşundaki rolü, Harran savaşı başta olmak üzere Haçlılarla mücadelesi ve çevre hanedanlarla ilişkileri ele alınmaktadır.

- Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", Belleten, 26(104), 1962, s. 649-692.

Bu makalede Artuk Bey'in oğlu ve Artuklu Devletinin diğer kurucu lideri İlgazi'nin Haçlılarla mücadelesi başta olmak üzere komşu hanedanlarla ilişkileri ve faaliyetleri değerlendirilmektedir.

- Ali Sevim, "Temürtaş'ın Halep Hakimiyeti", Belleten, 25(100), 1961, s. 571-582.

Bu makalede İlgazi'nin oğlu Temürtaş'ın Halep hakimiyeti süreci ve bu süreçte komşularıyla ilişkileri, Haçlı baskısı karşısındaki tutumu ele alınmaktadır.

- Muhammet Beşir Aşan, “Artuklu Sikkeleri Üzerinde Figürler”, ttk.gov.tr, <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/10-MuhammetBesir.pdf>

Bu makalede Artuklu döneminde basılan sikkelerin üzerindeki figürler incelenmiştir. Öncelikle Artuklu siyasi hayatı, mimari ve ekonomisinin anlatıldığı çalışmanın devamında elde bulunan sikkeler ışığında kullanılan tasvir ve portreler ele alınmıştır. Yine tezden anlaşıldığı üzere Artuklu döneminde Artuklu ve komşu ülkelerde kullanılabilmesi açısından ortak paralar basıldığı, erken dönem sikkelerinde Roma sikkelerindeki hükümdar tasvirlerinin görüldüğü, bunların dışında Türk devlet geleneğine ait bağdaş kurmuş hükümdar tasvirleri, tahta oturan hükümdar, süvari ve melek gibi farklı figürlerinde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak incelenen bu çalışma da Artuklu ekonomik hayatı, etkileşimde olduğu kültürler ve Artuklu sanatı hakkında dikkat çekici bilgiler edinilebilmektedir.

- Ara Altun, “Mardin’de İki Artuklu Medresesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı, S. 3, 1970, s. 253–263.

Bu makalede Artuklulara ait iki önemli mimari yapı olan Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi ile bugün Mardinlilerin Beyt-ül Artuki olarak tanıdıkları Marufiye Medresesi incelenmiştir. İncelenen bu yapılar, Anadolu medrese mimarisinin öncü yapılarından olup tarihleri, mimari ve yapısal özellikleri, günümüzdeki durumu hakkında makalede ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

- İbrahim Artuk, “Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, c.3, 1944, s. 191-200.

Bu makalede günümüze ulaşan en önemli Artuklu mimari eserlerinden biri olan Zinciriye Medresesi ve medresenin banisi Artuklu Hükümdarı Sultan İsa hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

- Recep Yaşa, “Mardin Artuklu Sikkeleri”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, 119, 1996, s. 35–39.

Mardin müzelerinde bulunan Artuklu sikkelerinin incelendiği bu makalede Artuklu iktisadi hayatı, Artukluların ticari ilişkileri ve bu ilişkilerin paralar üzerindeki etkisi, Artuklu sanatı ve kültürü sikkelerin tetkiki üzerinden incelenebilmektedir.

- Ramazan Uykur, “Artuklu Türkmenlerinin Sikkelerinde Görülen İktidar ve Güç Sembolü Hükümdar Portreleri”, Erdem Dergisi, 59, 2011, s. 169-198.

Artuklu Sikkelerinde Görülen İktidar ve Güç Sembolü Hükümdar Portrelerinin ele alındığı bu makalede, incelemeye konu edilen Artuklu hükümdarlarının bastırdığı sikkelerde Sasani, Grek, Roma, Bizans ve Orta Asya özellikleri gösteren geniş bir portre yelpazesi görüldüğü belirtilmektedir. Sikkeler üzerindeki figürler, tasarımlar ve bu figürlerin verdiği mesaj Artuklu kültür ve inanışı hakkında önemli bilgiler verdiği, örneğin yazı ağırlıklı Abbasi Arap sikkelerine karşın Artukluların resim, figür ve tema açısından oldukça zengin sikkeler bastırmaları dönemin İslam anlayışındaki resme bakış açısını çok da paylaşmadıklarının görüldüğü ifade edilmektedir. Sonuç olarak makale, Artuklu sikkelerinden yola çıkarak Artuklu kültürü hakkında önemli tespitlerde bulunmaktadır.

- Remzi Ataoğlu, “Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud’un Siyasi Faaliyetleri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27), 1992, s. 33-43.

Bu makalede Hısn-ı Keyfa Artuklularının en güçlü hükümdarından Davud’un siyasi faaliyetleri incelenmektedir. Çalışmada üçüncü Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Davud’un hayatı, kişiliği, siyasi faaliyetleri tüm yönleriyle ele alınmış olup Artuklu tarihi açısından önemli bir biyografi çalışmasıdır.

- Remzi Ataoğlu, “Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçukluları Artuklu Münasebetleri”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, (3), 1988, s. 73-78.

Bu makalede Alaeddin Keykubad dönemi Selçuklu Artuklu ilişkileri incelenmekte olup özellikle Alaeddin Keykubad’ın Mardin ve Harput Artukluları üzerindeki baskısı ile Artukluların bu dönemde Selçuklularla Eyyubiler arasında sıkışıp kalması, çalışmada detaylı bir şekilde görülmektedir.

- Remzi Ataoğlu (Basılmamış Doktora Tezi), “İbnü’l Ezrak’a Göre Artukluların Nesebi”, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 9(1), 1994, s. 407-413.

Bu makalede en önemli müstakil Artuklu kaynağı olan İbnü’l Ezrak’ın Meyyafarikin ve Amid Tarihi adlı eseri temel alınarak Artukluların nesebi hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır. Çalışmada Artuk Bey’den itibaren hanedan mensupları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

- Remzi Ataoğlu, “Artuklu Eyyubi İlişkileri”, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 10(1), 1995, s. 71-90.

Bu makalede Artuklularla yoğun ilişki içerisinde olan Eyyubilerin, Selahaddin Eyyubi’den itibaren yaklaşık 70-75 yıllık bir süre boyunca Artuklularla iç içe olan münasebetleri sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmektedir.

- Zekai Erdal, “Mardin’deki Artuklu Türbeleri”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(1), 2020, s. 455-486.

Bu makalede Mardin’i üç asır boyunca başkent yapan ve şehrin her tarafına Türk-İslam mührünü vuran Artuklu hanedan üyelerinin gömüldüğü türbeler ele alınmıştır. Günümüzde mevcut olmayan yapılar çeşitli arşiv kayıtlarından tespit edilmiş olup yanlış bilinen türbeler ise yeni belge ve bilgiler ışığında yeniden tanımlanmıştır. Çalışma Mardin’deki Artuklu Sultanlarının gömüldüğü türbeleri ilk defa bir araya getirmesi açısından önemlidir.

- Evindar Yeşilbaş, Fehime Acat, “Artuklu Yapıları Örneğinde Sanatta Kültürel Etkileşim”, Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 2020, s. 64-99.

Bu makalede, Artuklu Beyliği ile aynı dönemde ve yakın bölgelerde hüküm sürmüş olan Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu, İlhanlı, Eyyûbi, Zengî ve Memlûkler’in siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri üzerinden malzeme, teknik, süsleme açısından dönemin yapılarındaki benzer izler incelenmiş ve değerlendirilmiş olup Artuklu yapılarında iki renkli taş kullanımı,

dilimli kemer formları, mukarnas kavsara, eyvan, selsebilli eyvan- avlu, dilimli kubbe, minare formu ve mekân tasarımı hususundaki benzerlikler ortaya konulmaktadır.

- Hüseyin Kayhan, “Artuklu-Danışmendli İlişkileri Hakkında”, *Bellekten*, 72(264), 2008, s. 475-482.

Bu makalede erken dönem Anadolu devletlerinden olup Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Haçlılarla mücadelede önemli rol oynayan Artuklularla Danışmendlilerin ağırlıklı olarak siyasi ilişkileri ele alınmaktadır.

- Güray Kırpık, “Artuklu-Haçlı Münasebetleri (1098–1124)”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 2009, s. 243-256.

Bu makalede 1098-1124 dönemleri arasında Güney Doğu Anadolu bölgesinde Artukluların Haçlılarla ilişkileri ele alınmaktadır. Çalışma özellikle ilk dönem Artuklu hükümdarları Sökmen, İlğazi ve Belek Gazi dönemlerine odaklanmakta olup Artuklu liderlerinin diğer hükümdarlarla ilişkileri ve Haçlılarla mücadeleleri, bu mücadelelerin sonuçları bir arada değerlendirilmektedir.

- Gülsüm Aytaç, “Elâzığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesindeki Artuklu-Selçuklu Seramikleri”, *Humanities Sciences*, 5(4), 2010, s. 506-525.

Bu makalede Keban Baraj Gölü sahasında kalan höyüklerden çıkarılmış Artuklu ve Selçuklu sırlı seramiklerinin özellikleri ve Türk sanat tarihi açısından önemi ele alınmaktadır. Çalışma Artuklu sanat tarihi açısından faydalı bilgiler içermektedir.

- İsmail Aytaç, “Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Artuklu Dönemi Sikkeleri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2018, s. 29-55.

Bu makalede Harput iç kale kazılarında bulunan bakır Artuklu sikkelerinin üzerindeki tasvirler, sikkelerin tasarımında etkilenilen kültürler bir arada değerlendirilerek sikkelerin tahlili yapılmaktadır.

- Gönül Öney, “Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında”, Vakıflar Dergisi, 7, 1968, s. 117-125.

Bu makalede İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi envanterinde yer alan Artuklulardan kalma bir taş üzerinde yer alan figürlerin değerlendirilmesi ve kitabenin çözümü yapılmaktadır.

- Hüseyin Kayhan, “Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi”, Belleten, 72(263), 2008, s. 53-72.

Bu makalede Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti'nin en önemli hükümdarlarından Rükneddin Davud'un oğlu Fahreddin Kara Arslan'ın hanedan içi üyelerle, ülkesindeki topluluklarla, Mardin Artukluları gibi akraba devletlerle, Zengiler, Haçlılar, Ermeniler, Ahlatşahlar gibi çevre devletlerle ilişkileri ve ölümüyle birlikte şahsiyeti ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

- İzzettin Kutlu, Asena Soyluk, “Artuklu Dönemi Mimarisinin Anadolu Cami Tipolojisindeki Etkilerinin İncelenmesi”, Social Science Development Journal, 6(24), 2021, s. 22-43.

Bu makalede Artuklu Dönemi mimarisinin önemli eserlerinden Harput Ulu Cami, Mardin Ulu Cami ve Silvan Ulu Cami'nin mekân dizilimi, plan şeması, taşıyıcı sistem ve malzemesi incelenerek iz sürme yöntemi ile Artuklu mimarisinin özelliklerinin, Anadolu topraklarında Selçuklulardan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu ve hatta Cumhuriyet Dönemi camileri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışma Artuklu mimari mirasının, günümüze kadar uzanan varlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

- Canan Parla, “Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı'nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım”, Turkish Studies, 10(6), 2015, s. 763-788.

Bu makalede Diyarbakır şehrinden Urfa'ya giden yol üzerindeki Urfa kapısı üzerinde yer alan Artuklu dönemine ait figürlü kabartmalar ve kitabe, ayrıntılı olarak incelenmektedir.

- Ali Akın Akyol, Yusuf Kağan Kadioğlu, “Hasankeyf Artuklu Kōşkü Arkeometrik Çalışmaları”, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(2), 2012, s. 29-42.

Bu makalede Hasankeyf Artuklu Kōşkü üzerinde yapılan arkeometrik çalışmalar ele alınmaktadır.

- Ara Altun, "Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plân şemaları Üzerine Notlar", Vakıflar Dergisi, 10, 2006, s. 229-233.

Bu makalede Anadolu mimarisine oldukça önemli katkıları olan Artuklu mimarisinin Anadolu medrese mimarisine getirdiği araştırıcı yeniliklerin bir kısmı üzerinde durulmakta ve medrese plan şemaları üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır.

- Nurřen Özkul Fındık, “Artuklu-Eyyubi Dōnemlerinde Hasankeyf’te Seramik Atōlyeleri ve Üretimleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi, 30(2), 2013, s. 43-59.

Bu makalede Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti’ne başkentlik yapmış olan Hasankeyf’te yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılan seramik atōlyelerinin Artuklu döneminde ürettikleri sırsız seramikler ve seramik yapım malzemeleri incelenmekte olup çalışma Artuklu sanatı, üretim hayatı ve üretim tekniklerine ışık tutması açısından dikkat çekicidir.

- Ercan Çalış, “şanlıurfa Müzesi’nde Bulunan Artuklu Dōnemine Ait Bir Grup Sikke”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3), 2020, s. 253-276.

Bu makalede şanlıurfa Müzesi’nde bulunan bir grup Artuklu dönemi sikkesi incelenmekte olup sikkelerin üzerindeki figürler, yazılar ve temsil ettiği anlamlar sanat tarihi açısından değerlendirilmektedir.

- Ramazan Uykur, “Artuklu Türkmenleri’nin Sikkelerinde Mitolojik Bir Yaratık: Çift Başlı Kartal”, Seleucia, 3, 2013, s. 137-158.

Artuklu sikkeleri üzerine oldukça değerli çalışmaları olan Ramazan Uykur'un kaleme aldığı bu makalede, Türk kültüründe oldukça önemli bir yeri olan çift başlı kartal figürlerini Artuklu Türkmenlerinin farklı malzemelerde sıklıkla kullandığı belirtilerek bu düşüncenin temelinde, onun koruyucu ve kuvvet sembolü olduğuna inandıkları gibi Artuklu Hükümdarları'nın bu figürü şahsi bir devlet arması olarak benimsediği açıklanmaktadır.

- Hazal Ceylan, Öztürker Demir, “Hasankeyf Müzesinde Bulunan Artuklu Devrine Ait Bir Grup Madeni Eser”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(3), 2022, s. 1243-1255.

Bu makalede Hasankeyf Müzesinde bulunan Artuklulara ait altı eser tespit edilmiş olup bu eserlerde kullanılan malzeme, teknik, form, süsleme ve yazı unsurları sanat tarihi açısından değerlendirilerek bütün yönleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır.

- Sebahattin Çelik, “Harput Artuklu Emîri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31(1), 2021, s. 525-540.

Bu makalede Türk tarihinin büyük kahramanı Belek Gazi'nin tanıtılması amaçlanmakta olup, onun Haçlılarla mücadelesi esnasında Haçlı liderlerini tutsak alması, Haçlıların Doğu Anadolu'ya doğru yayılmalarını önlemesi, el-Cezire bölgesinde eşkıyalık yapan Ermeniler ile Halep'te fitneye sebep olan Bâtımî tehlikesini bertaraf etmek suretiyle huzur ve asayişin temin etmesi süreci açıklanmaktadır.

- Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, “Artuklu Dönemi İktisadi Faaliyetleri: Hısn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn Örneği”, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6(16), 2021, s. 501-511.

Bu makalede Artukluların erken dönemlerinden başlayarak dağılıncaya dek hüküm sürdüğü önemli merkezler olan Meyyâfârikîn, Hısn Keyfa, Mardin, Diyarbakir bölgelerindeki ticari faaliyetleri, buldukları coğrafyanın fiziki, siyasi ve idari yapısı ile dönemin şartları içerisinde ele alınmaktadır.

- Gerhard Vâth, “Artuklu Beyliğinin Yönetimi”, Çeviren Mehmet Ersan, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 3(2), 1999, s.233-260.

Bu makalede Artuklu Beyliği'nin yönetimi, hükümdarlar, vezirler, kadılar gibi yönetim erkinde yer alan görevliler ile zirai üretim merkezleri, seferler, afetler, ticari hayat, ziraat ve vergi yapısı gibi pek çok yönüyle ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Çalışma bu yönüyle oldukça değerli bilgiler içermektedir.

- Evin Bilge, “Mardin Artuklu Sikkelerine Yansıyan Hellenistik Semboller”, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 4(1), 2022, s. 270-283.

Bu makalede Mardin Artukoğulları sikkeleri üzerinde yer alan figürlü bezemelerin, çağının kültürel zenginliğinin, kamuoyunun değer algısının, sosyoekonomik durumunun ve felsefi düşüncesinin ürünü olmasından hareketle Artuklu sikkelerine yansıyan propaganda amaçlı betimlenen hükümdar resimlerinde ve astrolojik betimlerinde çeşitli kadim kültürlerin geleneksel izlerinin yanında antikçağın ve Hellenizm'in sembolik ifadelerinin görüldüğü açıklanmaktadır. Çalışmada özellikle Mardin Artuklularının figürlü sikke ikonografisindeki Hellenistik öğeler incelenmektedir.

- Ramazan Uykur, “Artuklu Sikkelerinde Figürlü Süslemenin Dinsel Bir İmge Olarak Vurgulandığı Kompozisyonlar”, Anadolu ve Çevresinde Orta Çağ, 4, 2010, s. 159-168.

Bu makalede zengin figürlü süslemeler içeren Artuklu sikkelerinden, figürlü süslemelerin dinsel bir imge olarak vurgulandığı kompozisyonlar ele alınmakta olup figürlerdeki imgelerin anlamları, temsil ettikleri temalar ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

- Sahure Yariş, “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Figürlü Artuklu Dönemi Sikkeleri”, Amisos, 7(13), 2022, s. 490-515.

Bu makalede Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde bulunan figürlü Artuklu dönemi sikkeleri değerlendirilmekte olup sikkeler üzerindeki figürlerin, sembollerin ve yazıların açıklamaları ve çözümlenmeleri, etkilenilen kültürlerle birlikte yorumlanmaktadır.

- Ceren Ünal, “Kuva-yi Milliye Müzesi’nde Yer Alan Artuklu Beyliği’ne Ait Figür Tasvirli Sikkeler”, *Seleucia*, 6, 2016, s. 150-179.

Bu makalede Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi sikke koleksiyonunda yer alan Mardin Artuklu Hükümdarlarına ait bir grup figür tasvirli sikke sanat ve üslup bakımından değerlendirilmektedir.

- Ahmet Aslan, “Artuklu Dönemi’nin Mardinli İki Şairi: İbnu’s-Saffar El-Mardini ve İmadu’d-Din Ed-Düneysiri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14), 2005, s. 15-36.

Bu makalede Artuklu döneminin Mardin’li iki şairi İbnu’s-Saffar El-Mardini ile İmadu’d-Din Ed-Düneysiri’nin hayatları, Artuklu yönetimiyle ilişkileri ve sanatçı kişilikleri ele alınmaktadır. Çalışma Artuklu sanat ve kültür hayatı hakkında bilgi vermesi sebebiyle dikkat çekicidir.

- Ali Mıynat, “Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir (Koçhisar-Kızıltepe)’in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)”, *Tarih Okulu Dergisi*, 33, 2018, s. 45-65.

Bu makalede Artukluların önemli şehirlerinden Düneysir’in, Geç Orta Çağ’daki hızlı yükselişi, şehri ziyaret eden seyyahların eserleri, çağdaş yazılı kaynaklar ve Artukluların bastırıldığı gümüş sikkeler ışığında değerlendirilmektedir.

- Sebahattin Çelik, “Artukoğulları Beyliği’nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış”, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5(1), 2020, s. 15-32.

Bu makalede ana kaynaklar ve güncel kaynaklar ışığında, Haçlılar’ın İslâm ülkelerinde yayılmalarını önleyebilmek ve onları bu topraklardan söküp atabilmek amacıyla Artuk Bey’in oğulları Sökmen ve İlgazi ile torunu Belek Gazi’nin sergilediği mücadeleler üzerinde durulmaktadır.

- Halil Akçay, “Safiyuddîn el-Hillî’nin Artûkiyyât Şiirleri”, *International Journal of Mardin Studies*, 2(1), 2021, s. 55-66.

Bu makalede 1300 yılında Mardin’de divan kâtibi olarak görev yapan Safiyuddîn el-Hillî’nin Artûkiyyât olarak bilinen ve Artuklu hükümdarı el-Meliku’l-Mansûr Necmeddin Gazi için yazılan şiirleri ele alınmaktadır. Çalışmada Mardin’in Artuklular dönemindeki edebî ve kültürel hayatı ile dönemin önemli saray şair ve kâtibi Safiyuddîn el-Hillî’nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verilmekte olup el-Hillî’nin yirmi dokuz kasideden meydana gelen Artûkiyyât şiirleri şekil ve içerik bakımından incelenmektedir.

- Selim Özarslan, “Artuklular Döneminde Kelam İlmi ve Kelamcılar”, *Kelam Araştırmaları*, 4(1), 2006, s. 63-72.

Bu makalede Artukluların Türk ve İslâm kültür ve medeniyetine sunmuş oldukları sosyal, siyasal, toplumsal ve ekonomik katkıların ötesinde dinî ve ilmî katkıları ile Artuklular döneminde yetişen kelâm bilginleri ele alınmaktadır.

- Mehmet Hazar, “Artukoğulları Zamanında Dede Korkut Kitabı’ndaki Kişi Adları”, *Turkish Studies*, (Dedekorkut Dosyası), 3(1), 2008, s. 22-33.

Bu makalede Dede Korkut Hikâyeleri’nin geçtiği coğrafya içerisinde Mardin’in de olduğu ve Dede Korkut’taki kişi adlarının bölgede hala yaşatıldığı ifade edilmekte olup bu adlar tasnife tabi tutulmuştur. Artuklu ülkesinin yeni Oğuzeli olarak nitelendirildiği çalışmada Mardin yöresinde ve Artuklularda rastlanan Dede Korkut literatüründeki Türk isimlerine dikkat çekilmektedir.

- Serap Sevgi, Mesut Yılmaz, “Hasankeyf Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 84, 2022, s. 39-61.

Makalede Ilısu Barajı suları altında kalan Hasankeyf Artuklu Hamamının koruma ve kurtarma çalışmaları anlatılmaktadır.

- Ünal Hacer Sibel, Ünal Ceren, “Tarsus Müzesi’nde Yer Alan Figür Tasvirli Artukoğulları Sikkeleri 12.-13. Yüzyıllarda Anadolu da İkonografik Alışveriş”, Seleucia, 2, 2012, s. 153-184.

Bu makalede Tarsus Müzesinde bulunan sekiz adet Artuklu sikkesi ele alınmakta olup sikkeler üzerinde yer alan tasvirler, Helenistik, Roma ve Bizans dönemi sikkeleri ile benzerlikler incelenmektedir. Çalışmada ayrıca Artukluların antik dönem sikke ikonografisinden yararlandıkları ve astrolojik değerlere verdikleri önem sikkelerdeki figürlü tasvirler ışığında değerlendirilmektedir.

- Mustafa Alican, “Artuklular Döneminde Meyyâfârikîn (Silvan)”, History Studies, 5(5), 2013, s. 1-17.

Bu makalede Artuklular döneminde Meyyâfârikîn (Silvan) şehrinin siyasal ve sosyoekonomik yapısını incelemektedir. Mervaniler döneminde oldukça parlak bir dönem yaşayan şehrin bu dönemde sonra yaşadığı gerilemenin ardından Artuklu hakimiyetiyle birlikte yeniden kazandığı yükseliş ivmesi ve yaşadığı gelişim ele alınmaktadır.

- Kazım Paydaş, “Artuklular’ın Urfa ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Türk Tarihindeki Önemi”, Türk Dünyası Araştırmaları, 152, 2004, s. 147-158.

Bu makalede Artukluların Urfa ve çevresinde yürüttükleri faaliyetler ve bu faaliyetlerin Türk tarihindeki önemi ele alınmakta olup özellikle Urfa Haçlı Kontluğu döneminde başta Belek Gazi olmak üzere Artuklu hükümdarlarının Haçlılarla mücadelesi ve Haçlıların bölgeye nüfuzuna engel olmaları Türk tarihi açısından değerlendirilmektedir.

- Aydın Çelik, “Hısn-ı Keyfâ Artukluları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 161, 2006, s. 63-70.

Bu makalede Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti tarihi genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Çalışma genel ve müstakil bir Hısn-ı Keyfâ Artuklu tarihi olması nedeniyle araştırmacıları açısından faydalıdır.

- Ahmet Aksın, “Urfalı Mateos Vekayinamesinde Türkler ve Artuklu Belek Gazi”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, 266, 2009, s. 33-37.

Artuklular ve dönemi için oldukça önemli bir ilk dönem kaynağı olan Urfalı Mateos Vekayinamesinde Türkler ve Artuklu hükümdarı Belek Gazi'nin ele alındığı bu çalışmada bir Ermeni müellifinin gözünden Belek Gazi değerlendirilmektedir.

- Muammer Gül, “Filistin'de İlk Türk İskânı ve Filistin'de Kurulan İlk Türk Devletleri”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, 165, Eylül 2000, s. 33-38.

Bu makalede Filistin bölgesinde Türk iskanı ve burada kurulan ilk Türk devletleri incelenmekte olup bu çerçevede Artuk Bey'e Kudüs'ün ikta edilmesi ve Artuklu Devletinin ilk burada kurulması sebebiyle çalışmada Artukluların kuruluşuna da yer verilmektedir

- Hüseyin Kayhan, “Artuklular Zengiler İlişkileri,” Yeni Türkiye, 82(82), 2016, s. 137-143.

Bu makalede Artuklularla Zengilerin ilişkileri ele alınmakta olup özellikle İmadeddin Zengi ve Nureddin Zengi dönemlerinde Artuklular açısından oldukça hayati ve kritik hale gelen ilişkiler değerlendirilmektedir.

- Canan Parla, “Diyarbakır Surlarının Artuklu Dönemi Figürlü Kabartmaları”, Asos Journal, 33, 2016, s. 1–23.

Bu makalede Diyarbakır surlarının Artuklu dönemi figürlü kabartmalarına ikonografik açıdan yaklaşarak imge ve simgelerle yüklü figürlü kabartmaların tek tek ve birlikte ürettikleri anlamlar üzerinde durulmaktadır.

- Ahmet Selçukoğlu, “Nureddin Mahmud Zengi'nin Kuzey Sınırdaki Müslüman Devletlerle İlişkileri (1146-1174)”, Journal of Turkish Studies, 14(1), 2019, s. 495–509.

Bu makalede Nureddin Mahmud Zengi'nin Selçuklular ve Artuklular başta olmak üzere kuzey sınırındaki Müslüman devletlerle ilişkileri ele alınmakta olup bu çerçevede Mardin ve Hisn-ı Keyfa Artuklularıyla ilişkileri de incelenmektedir.

- Bahattin Keleş, “Urfa Haçlı Kontluğuna (1098 1149) Karşı Selçuklu Artuklu Musul ve Halep Atabeylerinin Ortak Mücadelesi”, *Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81), 2020, s. 445-456.

Bu makalede Güney Doğu Anadolu bölgesinde önemli bir Haçlı merkezi olan Urfa Haçlı Kontluğuna karşı Artukluların, Selçuklular ile Musul ve Halep atabeyleriyle birlikte yürüttükleri mücadele süreci ele alınmaktadır. Çalışmada tüm bu siyasi oluşumlar arasında değişen ittifaklar ve güç dengelerinin Urfa Haçlı Kontluğu hedefinde oluşturduğu politikalar izlenebilmektedir.

- Aydın Usta, “Zübdetü Haleb'e Göre Artukluların Haleb'teki Hakimiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23(2), 2008, s. 227-260.

Bu makalede önemli Artuklu kaynaklarından biri olan Halep'li ünlü müellif İbnül Adim'in kaleme aldığı Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb adlı eserinin Sami Dehhan tarafından neşredilen ikinci cildinin şehirdeki Artuklu hakimiyeti ile ilgili kısımlarının tercümesi ile o dönemde yaşamış İslam, Latin ve yerli Hıristiyan kaynaklarının notlandırılmış mukayesesi yapılmıştır. Çalışma birincil kaynakların tercüme ve mukayeseli yorumlarını içermesi nedeniyle önemlidir.

- Yaşar Bedirhan, “Artuklu'dan Selçukluya Diyarbakır'da İktisadi ve Siyasi Hayat”, *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 7(41), 2021, s. 297-308.

Artuklu tarihi açısından incelendiğinde bu makalede Artukluların Diyarbakır bölgesinde ticareti geliştirmek için yaptığı imar çalışmaları ve beraberinde faaliyete geçirdiği tarım ve sanayi üretiminin artırılmasına yönelik politikalar ile bölgenin ticari ve iktisadi olarak gelişmesine sağladığı katkı ele alınmaktadır.

- Merve Nur Öztürk, “Bir Selçuklu Komutanı Portresi: Emir İlgazi, Hayatı ve Faaliyetleri”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(2), 2022, s. 346-361.

Bu makalede Artukluların en önemli liderlerinden Artuk Bey’in oğlu Necmeddin İlgazi’nin hayatı ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Çalışma İlgazi’nin biyografisi niteliğindedir.

- Ahmet Aslan, “Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)’de Arap Edebiyatı Çevresi”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20, 2008, s. 259–282.

Bu makalede Artuklular döneminde önemli bir ilim sanat ve ticaret merkezi haline gelen Düneysir şehrinde gelişen Arap edebiyatı ve bu çerçevede Artuklular döneminde Düneysir’de yaşayan şairler ele alınmaktadır.

- Erhan Ateş, “Meyyâfârikîn Tarihi’nde Kafkasya”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 9(2), 2022, s. 538- 549.

Vladimir Minorsky’nin makalesinin çevirisi niteliğindeki bu çalışması en önemli müstakil ilk dönem Artuklu kaynağı olan İbnül Ezrak’ın Meyyâfârikîn Tarihi adlı eserinde Kafkasya ile ilgili bilgiler incelenmekte olup bu çerçevede İlgazi’nin Gürcü seferleri de anlatılmaktadır.

- Nureddin Ardıç, “Harput Artuk Oğulları’na Ait Kitabeler”, Journal of Turkology, 6, 1939, s. 41-48.

Bu makalede Harput’ta Artuklulara ait Ulu Cami kitabesi ve kale kitabesi incelenmekte olup bu çerçevede kitabelerin çözümlemeleri ile Harput Artukluları hakkında dönem kaynakları ışığında değerlendirmeler yapılmaktadır.

3.9. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Makaleler

Bu bölümde Artuklularla ilgili çalışmalarda atıf yapıldığı, kaynakçalarda yer aldığı tespit edilen fakat Türkçe çevirilerine ulaşılamayan 8 adet makaleye yer verilmiştir. Bu sayede

Artuklularla ilgili çalışma yürütecek olan araştırmacıların imkanları dahilinde bu çalışmalara ulaşmaları mümkün ise faydalanmaları amaçlanmıştır.

- Selim Tezcan, “Realpolitik and Jihād: Najm al-Dīn Ilghāzī’s Relations with the Early Crusader States”, *Bilig*, 69, 2014, p. 263-296.
- Claude Cahen, “Le Diyār Bakr au temps des premiers Urtukids.” *Journal Asiatique*, 227, 1935, s. 219-276.
- ‘Imād al-Dīn Khalīl, “Al-imārāt al-Artuqiyya fī’l-Jazīra wa’l-Shām”, *Mu’assasat al-Risāla Beirut*, 1980.
- Hana Taragan, “An Artuqid Candlestick From The Al-Aqsa Museum: Object As Document”, *Ars Orientalis*, 42, 2012, p. 79-88.
- Atilla Bir, “Al-Cazari a Medieval Engineer at Artukid Capital Diyarbakır”, *Turkish Review Quarterly Digest*, 1987, s. 33-43.
- Narjes Kadro, “The role of the senior Aratqa princes " Squman and Ilgaz" in fighting the Crusaders”, *Historias*, 2021.
- Narjes Kadro, Moğol İstilasının Mardin ve Musul Emirliklerine Yansımaları ve Onların Sosyal ve Entelektüel Durumlarına Etkileri (تداعيات الغزو المغولي على إمارتي) (ماردين والموصل وتأثيراته على أحوالهما الاجتماعية والفكرية), *Musul Araştırmaları Merkezi*, 2022.
- Hüseyin Ali, “Târîhü’l-Arâtika fî medîneti Mardîn (Mardin Artukluları Tarihi)”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi*, 6, 2020, s. 157-176.

3.10. Bildiriler

Bu bölümde ulusal ve uluslararası sempozyumlarda yayınlandığı ve bildiri kitaplarında yer aldığı tespit edilen 124 adet bildiri araştırıcılara sunulmuştur.

- Remzi Ataoğlu, “Artukluların Güneydoğu Anadolu’da Yeri ve Diğer Beylikler Arasındaki Önemi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 1-7.

Bu bildiride Artukluların 1087 yılında Kudüs’te başlayan hakimiyet serüvenlerinin Hısn-ı Keyfa, Mardin ve Harput kollarıyla devam etmesi anlatılmakta olup devletin 1409 yılındaki yıkılışa kadar gerek Haçlılarla gerekse diğer bölge devletleriyle ilişkileri ve bölgenin kaderine yön vermeleri ele alınmaktadır.

- Mehmet Azimli, “Artukluların Kuruluşu ve İlk Artuklu Emiri Necmeddin İlgazi’nin Siyasi Faaliyetleri (1106-1122)”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 9-17.

Bu bildiride Artukluların kökeni ile ilk Artukluların kurucusu sayılan Necmeddin İlgazi’nin hayatı anlatılmakta olup bu çerçevede İlgazi’nin Bağdat şahneliği ve Mardin Artuklu Devletini kurması ayrı başlıklarla ele alınmaktadır. Ayrıca bildiride Artuklu Devletinin jeopolitik önemine ve bölge tarihine yaptığı katkıya da değinilmektedir.

- İbrahim Ethem Polat, “Arap Edebiyatında Artuklu-Haçlı Mücadelesi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 37-47.

Arap Edebiyatında Artuklu-Haçlı Mücadelesini konu alan bu dikkat çekici bildiride Suriye ve El Cezire bölgesinde Haçlılara karşı ilk etkin mücadeleyi başlatan Artukluların Arap edebiyatında edindikleri yer ele alınmıştır. Tel İfrin savaşında Haçlıları bozguna uğratarak Haçlıların yenilmez olmadığını kanıtlayan Artuklular Bağdat yolunu da kapatarak Abbasi hilafetini Haçlı saldırısından korudukları belirtilen çalışmada, Artukluların Haçlılar karşısındaki başarılarının, İbn Azimi gibi dönemin ünlü Arap müelliflerince kasidelerle övüldüğü ve bu mücadelelerin Arap edebiyatında mümtaz bir yere sahip olduğu anlatılmaktadır.

- Aydın Usta, “Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hıristiyan Kaynaklarında Artuklular”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 49-61.

Bu bildiride Haçlılara karşı büyük başarılar kazanan Sökmen, İlgazi ve Belek gibi Artuklu hükümdarları hakkında Fulcherius Carnotensis, Ralph of Caen, Willermus Tyrensis gibi Latin kaynakları ile Urfalı Mateos, Süryani Mikhael gibi yerli Hıristiyan kaynaklarında verilen bilgiler incelenmekte olup Artukluların kazandığı başarıların Haçlılar üzerinde meydana getirdiği ruh halinin yanında bunun taraflar arasındaki mücadeleye etkileri Haçlı ve yerel Hıristiyanların gözünden ele alınmaktadır.

- Mehmet Suat Bal, “Anadolu’da Siyasi Birliğin Kurulması Yönüyle Türkiye Selçuklu-Artuklu Devletleri İlişkileri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 63-75.

Bu bildiride Türkiye Selçukluları ile Mardin, Harput ve Hısn-ı Keyfa Artuklularının ilişkileri ele alınmakta olup Süleymanşah’ın Tutuş ve Artuk Bey’le mücadelesinden itibaren Türkiye Selçuklu hükümdarları bazında gelişen Selçuklu-Artuklu ilişkileri incelenmektedir.

- Ahmet Demir, “Eyyübiler’e Tabi Olarak Artukîler”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 77-101.

Bu bildiride Eyyubi Devletinin Artuklularla ilişkisi ve Eyyubilerin Haçlılarla mücadelesinde Artuklulardan yararlanması incelenmekte olup bu süreçte Artukluların Eyyubilere karşı gösterdikleri olumlu ve olumsuz tutumlarda ele alınmaktadır.

- Önder Kaya, “Eyyubi Meliklerinden El-Eşref Musa’nın Artuklu Melikleri ile İlişkileri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 104-123.

Bu bildiride Eyyubilerle Türkiye Selçukluları arasında sıkışan Artukluların, özellikle ağırlaşan Eyyubi baskısına karşı yürüttükleri politikalar ve Eyyubi Meliki El-Eşref Musa ile ilişkileri incelenmektedir.

- Altan Çetin, “Memlûk-Artuklu İlişkileri: Denge Siyaseti”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 126-135.

Bu bildiride, özellikle Moğol istilasından sonra İlhanlı-Memluk ve Timur-Memluk devletleri arasında sıkışan Artukluların, Memluklere karşı yürüttükleri denge siyaseti, ağırlıklı olarak Memluk kaynakları ve diğer dönem kaynakları üzerinden değerlendirilmektedir.

- Halil İbrahim Gökbörü, “Artuklular-Musul Atabegliği İlişkileri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 137-179.

Bu bildiride Artuklular ile Musul Atabegliği (Zengiler) arasındaki ilişkiler çok yönlü ve oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olup Artukluların Zengilerle mücadeleleri, ittifakları, Haçlılarla ortak mücadeleleri, beşerî münasebetleri, kurulan akrabalık ilişkileri, ticari, ilmi, bürokratik ilişkileri, sanat ve mimarideki etkileşimleri ayrı başlıklar halinde tafsilatlı olarak incelenmektedir.

- Kazım Paydaş, “Artuklular ve Gürcüler”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 181-186.

Bu bildiride Artukluların Gürcülerle çatışmaları ele alınmakta olup özellikle İlğazi'nin başarısız Gürcistan seferi ve Necmeddin Alpı'nın Gürcülere yönelik sonuca ulaşmayan seferi üzerinde durulmaktadır.

- Yusuf Baluken, “Harput Artukluları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 187-197.

Bu bildiride, İmadeddin Ebubekir tarafından 1185 yılında Harput ve çevresinde kurulan Harput Artuklu Devleti, Alaaddin Keykubad tarafından yıkılana kadar geçen süre içerisinde tahta çıkan hükümdarlar bazında incelenmekte olup bu hükümdarların siyasi ve iktisadi faaliyetleri ile Harput Artuklu ilmi hayatı ve sanatı hakkında bilgiler verilmektedir.

- Abdullah Ekinci, “Urfa’da Artuklu Bakiyeleri ve Döğerler”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 199-209.

Bu bildiride, El Cezire bölgesinde güçlü bir yönetim kurmuş olan ve kültürel olarak bölgeyi derinden etkileyen Artukluların, Urfa bölgesiyle de yakından ilgilendikleri ifade edilmektedir. Diğer yandan Urfa'nın Koçviran köyündeki mezar taşlarında rastlanan üç ok ve yay kabartmalarının ve dahi yapılacak kazılarda bulunması muhtemel kalıntıların, Artukluların Döğer veya Kayı soyundan geldiği yönündeki tartışmalara ışık tutacağı söylenmektedir. Ayrıca çalışmada, bölgede yaşamış olan Döğer aşiretlerinin tarihi ve Osmanlı dönemindeki bakiyeleri ile günümüzdeki yerleşim yerleri hakkında bilgiler verilmektedir.

- Hülya Yazar Çakıroğlu, “Müferricü'l Kurub'a Göre Eyyubi Sultanı El-Melikü'l Adil'in Doğu Seferleri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 211-224.

Bu bildiride El Cezire bölgesini yöneten El-Melikü'l Adil'in, Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra Mısır ve Şam'ı ele geçirerek Eyyubi ülkesini kendi yönetimi altında birleştirme süreci ve süreçte Artuklularla ilişkileri ele alınmaktadır.

- Yusuf Metin Yardımcı, “Mardin Artuklularında Siyasi İlişkiler”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 225-238.

Bu bildiride Necmeddin İlgazi'den itibaren Said III. Necnüddin Gazi'ye kadar Mardin tahtına oturan Artuklu hükümdarlarının komşularıyla ilişkileri ele alınmakta olup bu ilişkileri şekillendiren genişleme, hakimiyet, savunma, husumet, denge, ekonomi, strateji gibi etkenler bir arada değerlendirilmektedir.

- Abdurrahman Acar, “Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 240-252.

Bu bildiride büyük oranda Büyük Selçuklu adalet sistemi örnek alınarak oluşturulan Artuklu Devletinin adli teşkilatı ile kadılar ile yürüttükleri görevler ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmada Nubate Oğulları gibi Mardin'de kadılık görevini uzun süre yürütmüş olan ailelerden de bahsedilmektedir.

- Abdülbaki Bozkurt, “Artuklular ncesi Mardin’de İslamlaşma”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 254-271.

Bu bildiride Mardin bölgesinin Artuklu döneminde kadar olan İslamlaşma süreci bu sürecin Artuklu hakimiyeti döneminde zirve noktasına ulaşması ele alınmaktadır.

- Ejder Okumuş, “Artuklularda Din Toplum İlişkileri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 273-287.

Bu çalışmada genel olarak Artuklu ülkesindeki din toplum ilişkileri ele alınmış olup bu çerçevede toplumdaki dini inanç eşitleri ve dini uygulamalar, dini cemaatlerin devletle ve birbirleriyle ilişkileri incelenmiştir.

- Tomas erme, “Tarihte Artuklu-Ermeni İlişkileri. Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Açıdan Genel Durum”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 289-308.

Bu bildiride, Artuklular döneminde Mardin’de yaşamakta olup Mardin’in sosyal ve kültürel yapısına önemli katkılar sağlayan Ermenilerin, Artuklularla ilişkileri ele alınmaktadır. Bu erevede, Artuklu yöneticilerinin Ermenilere yönelik politikaları ve Ermenilerin hükümdarlara bakış açısı incelenmektedir. Ayrıca çalışmada sanatsal, kültürel, dini, siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan Ermenilerin Artuklu ülkesine katkıları ile yabancı tarihçilerin gözünden Artuklu-Ermeni ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

- Gabriyel Akyüz, “Süryanilerin Artuklularla İlişkileri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 309-324.

Bu bildiride Artukluların Süryanilerle yürüttüğü iyi ilişkiler ele alınmakta olup bu ilişkilere örnek olarak 1125 yılında Mardin Metropolitiğine yükselen Mor Yuhanon dönemi gösterilmektedir. Bu dönemde Artuklu hakimiyetindeki Mardin bölgesinde elli kilise ve manastırın yenilendiği ve yok olmaya yüz tutmuş Süryani dilinin ihya edilerek yeniden canlandırıldığı hususları üzerinde durulmaktadır.

- Ahmet Ağırakça, “Artukoğlu Dönemi Tabiplerinden Fahrüddin El-Ensari El-Mardini (512-594/1118-1198)”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 334-338.

Bu bildiride Artuklu ülkesinin en önemli ilmi şahsiyetlerinden biri olan hekim ve filozof Fahrüddin el-Mardini'nin hayatı, felsefe ve tıp alanındaki kariyeri ile kaleme aldığı eserleri ele alınmaktadır.

- Ali Bakkal, “İslâm'ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya'da Tıp Eğitimi ve Hastaneler”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 339-364.

Bu bildiride İslam medeniyetinde oldukça önem verilen hekimlik mesleği, tıp eğitimi ve hastanelerin Artuklular döneminde önemli bir gelişme kaydettiği değeriendirilmekte olup özellikle Anadolu'da ilk kez Artukluların geliştiren Osmanlıya miras bıraktığı külliye sistemi ile bu sistemin ilk örneği olan Ekmeleddin Bimâristanı ele alınmaktadır.

- Esin Kâhya, “Artuklu Döneminde Bir Bilim Adamı: Abdüllatif Bağdadi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 366-374.

Bu bildiride Artuklu döneminin önemli ilmi şahsiyetlerinden Abdüllatif Bağdadi ele alınmıştır. Miladi 1162-1231 yılları arasında Mardin'de yaşamış olan Abdüllatif Bağdadi felsefe, fizik, matematik ve tıp ilimleriyle ilgilenmiş olup Artuklu ülkesinde ilmi hayatın canlılığı açısından dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

- Musa K. Yılmaz, “Dr. Fahrüddin El-Mardinî (Hayatı ve İlmi Şahsiyeti)”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 375-384.

Bu bildiride Artuklu ülkesinin en önemli ilmi şahsiyetlerinden biri olan döneminin meşhur hekimi Fahrüddin El-Mardinî'nin hayatı ve ilmi çalışmaları ele alınmaktadır.

- Mehmet Emin Artuk, “İbrahim Artuk’un Artukoğulları Sikkeleri Tarihi ve Sanatı Üzerindeki Çalışmaları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 385-392.

Bu bildiride tarihçi, nümizmat ve epigraf İbrahim Artuk’un hayatı ile Artukluların sikkeleri, tarihi ve sanatı üzerine yaptığı çalışmalar ele alınmakta olup kaleme aldığı “Artukoğulları Sikkeleri” ve “Mardin Artukoğulları Tarihi Cilt I” isimli iki önemli eserinden bahsedilmektedir.

- H. Kadircan Keskinbora, “Artuklularda Bilim ve Sağlık”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 394-412.

Bu bildiride Anadolu Türk mimari ve sanatına önemli katkılar sağlayan Artukluların, ilmi, sosyal ve kültürel dünyasından bahsedilmekte olup bu çerçevede Artuklu ülkesinde bilim, düşünce ve sanat hayatı, mimari yapılar, kitabeler, madencilik faaliyetleri, darüşşifalar ile Artuklu ülkesinde yetişen önemli bilim insanları ve hekimler ele alınmaktadır.

- Nurettin Turgay, “Abdulhalik Bin El-Enceb İbn Ruheyne (ö. 649/1251)”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 413-424.

Bu bildiride Mardin Artukluları döneminin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Düneyser (Kızıltepe) de yetişen ünlü tefsir, hadis, edebiyat, tasavvuf ve fıkıh alimi Abdulhalik Bin El-Enceb İbn Ruheyne’nin hayatı ve ilmi şahsiyeti ele alınmaktadır.

- Hüseyin Fazlı Ergül, Fatih Erdolu, “Artuklu Döneminde Mardin Şubesinde Eğitim ve Eğitim Kurumları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 425-434.

Bu bildiride Mardin Artuklularının kuruluşlarından yıkılışlarına kadar geçen sürede eğitime verdikleri önem ve kurdukları eğitim sistemi ile medreseler ele alınmaktadır. Çalışmada Artukluların camilerden çok medreselere önem verdiği yönündeki tespit dikkat çekicidir.

- Cengiz Tomar, “İbn İlalmiş’in Hilyetü’s-Seriyyîn Min Havâssi’d-Düneysiriyyîn Adlı Eserine Göre Artuklular Döneminde Düneysir’de İlim Hayatı”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 1-8.

Bu bildiride 13. yüzyıl başlarında Artuklu şehri Düneysir’de yaşayan ve hadis, fıkıh, tıp gibi ilimlerde önemli bir mertebeye ulaşan İbn İlalmiş’in Kitabı Tarihi Düneysir isimli eseri incelenmekte olup eser Artuklu idaresindeki Düneysir’in canlı ilim hayatı ve alimlerin ilişkilerine ışık tutmaktadır. Ayrıca söz konusu eser, Türk dünyasında ve Anadolu’da sık rastlanmayan biyografi türünün bir örneği olması hasebiyle Artuklu edebi hayatının zenginliğini yansıtmaktadır.

- Kamiran Özervarlı, “Artuklular’da İlim ve Ebu’l-İzz El-Cezeri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 9-27.

Bu bildiride Artuklu hükümdarlarının inşa ettirdikleri medreseler, zaviyeler, imaretler, kütüphaneler, hastaneler ve zengin vakıflar ile ilim ve kültüre hizmet ettikleri belirtilmekte olup böylece Mardin, Silvan, Koçhisar, Hasankeyf ve Diyarbakır gibi büyük kültür merkezlerinde önemli ilim insanların yetiştiği anlatılmaktadır. Bu çerçevede İbnü’l Ezrak, Cezeri, İbn İlalmiş, Seyfeddin Amidi, Zehebi, Fahreddin Mardini gibi pek çok önemli ilim insanının yetiştiği ve bu alimlere Artuklu hükümdarlarının verdiği destek aktarılmaktadır. Yine çalışmada Artuklu hükümdarlarına ithaf edilen ilmi eserler ve müelliflerine yer verilmeyle birlikte dönemin en büyük ilim insanlarından biri olan Cezeri üzerinde ayrıca durulmaktadır.

- Candan Nemlioğlu, “el-Cezerî’nin el-Câmi‘Beyne’l-İlmi ve’l-Ameli’n-Nâfi Fî Sina’ Atı’l-Hiyel Adlı Kitabının Türkiye’deki Nüshalarından İkisinin Sanatsal Değeri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 29-47.

Bu bildiride Artuklu sarayının mühendisi Cezeri’nin ünlü eseri Kitab-ül Hiyel’i Diyarbakır Artuklu sarayında kaleme aldığı belirtilmekte olup eserin günümüze ulaşan on beş nüshasından Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki III.Ahmad, nr.3472 ile Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya, nr. 3606 no’lu nüshalarının sanatsal özellikleri tanıtılmaktadır. Bu

çerçevede çalışmada, Cezeri'nin tasarladığı Artuklu saray armaları, Artuklu sultanının yaptırdığı kayığın tasviri ve kendinden sonraki Anadolu mimari ve sanatına örnek teşkil edecek olan “Artuklu Saray Kapısı” gibi önemli çalışmalar ele alınmaktadır.

- Fazıl Karadeniz, “Artuklular Döneminde Otomat ve Siberetik Alanında Yazılmış Bir Kitap: “Kitâbü'l-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Âmeli En Nâfi Fi Sinaâti'l-hiyel El-Cezeri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 49-55.

Bu bildiride Artuklu döneminin önemli mühendis ve bilim adamı Cezeri'nin Kitab-ül Hiyel adlı eseri ele alınmakta olup eserin bölümleri ve içerikleri hakkında bilgi verilmektedir.

- Pınar Ülgen, “Artuklular Dönemindeki Teknolojik Gelişmelerin Aynı Dönemde Avrupa'daki Teknolojik Gelişmeler Üzerine Etkileri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 57-64.

Bu bildiride Artuklular döneminde hangi teknolojik yeniliklerin yapıldığı ve bunların Orta Çağ Avrupası'na nasıl yansıdığı değerlendirilmekte olup aynı zamanda Geç Orta Çağ'da Artuklu devletinde teknolojiye bakış açısı, teknolojik çalışmalara verilen destek, bu alanda yetişen önemli bilim insanları ve bu bilim insanlarının birbirlerinden nasıl etkilendikleri ele alınmaktadır.

- Yasemin Ertek Morkoç, “Şiir ve Tarihi Buluşturan Bir Kitap: Mardin Müluk-ı Artukiyye Tarihi ve Ali Emiri Efendi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 65-77.

Bu bildiride Artuklu tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Mardin Müluk-ı Artukiyye Tarihi adlı eseri Ali Emiri Efendi'nin bulması ve bir takım kıymetli eklemelerle birlikte yeniden neşretmesi ele alınmakta olup eserin yazım dili, içerdiği tarihi bilgilerin yanı sıra önemli şahsiyetler ve olaylar için yazılmış nazım parçaları bir arada değerlendirilmektedir.

- Mehmet Hazar, “Artukoğulları Zamanında Dede Korkut Kitabı’ndaki Kişi Adları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 79-94.

Bu bildiride Dede Korkut Hikâyeleri’nin geçtiği coğrafya içerisinde Mardin’in de olduğu ve Dede Korkut’taki kişi adlarının bölgede hala yaşatıldığı ifade edilmekte olup bu adlar tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmanın makaleye dönüştürülmüş hali “Makaleler” bölümünde yer almaktadır.

- Mehmet Tütüncü, “Kudüs’te Artuk Arslan’a Ait Bir Şamdan Hakkında”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 95-100.

Bu bildiride Artuklu Sultanı Artuk Arslan adına yaptırılmış olan Kudüs’te Mescid-i Aksa Kütüphanesindeki on dört köşeli şamdanın tasviri ile etrafında yer alan kitabelerin çözümlemesi yapılmıştır. Ayrıca çalışmada, şamdanın Kudüs’e gelme sebepleri incelenmekte ve Artuklularla Kudüs arasındaki tarihi bağlar ele alınmaktadır.

- Lütfiye Gökaş Kaya, “Anadolu Maden Sanatı İçerisinde Artukluların Yeri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 101-114.

Bu bildiride, Artuklu bölgesinin dönemin iki önemli maden işçiliği merkezlerinden biri olduğu belirtilerek üretimi yapılan ürünlerde en çok kullanılan malzemenin tunç olduğu ve yapım tekniğinin ağırlıklı olarak döküm olduğu yönünde tespitler yapılmakta olup süsleme teknikleri üzerinde de değerlendirmeler sunulmaktadır. Bu değerlendirmeler Artuklulardan kalma madeni eşya örneklerinin teker teker incelenmesi suretiyle detaylandırılmaktadır.

- Orhan Cezmi Tuncer, “Artuklu Yapıları (Yaptıran, Yürüten ve Yapanlar)”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 115-138.

Bu bildiride Artuklu yapılarının illere göre dizini tablo halinde tanzim edilerek ardından bu yapıların yapım tarihleri, yerleri, yaptırımlar, yürütenler, yapan mimar ve mühendisler ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde önemli Artuklu yapılarının fotoğraf ve çizimlerine yer verilmiştir.

- Gönül Çantay, “Yollar, Göçler ve Mardin Kale-Şehri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 139-147.

Bu bildiride Artuklu Devleti'nin en uzun ömürlü kolu olan Mardin Artukluların başkenti Mardin şehrinin ve kalesinin tarihi, jeopolitik önemi, göç ve ticaret yolları üzerindeki konumu ele alınmakta olup en nihayetinde tüm bu özelliklerin şehrin kaderine etkileri değerlendirilmektedir.

- Ali İpek, “İslâm Coğrafyacılarının Gözüyle Artuklu Merkezleri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 149-159.

Bu bildiride Artuklu ülkesini ziyaret eden Yakut el Hamavi, İbn Havkal, İbn Battuta gibi İslam coğrafyacılarının, Artuklu başkentleri olan Hısn-ı Keyfa, Mardin ve Harput hakkındaki gözlemleri ve değerlendirmeleri ele alınmaktadır.

- Kadir Kan, “Ortaçağ İslam Coğrafyacısı Yakut El-Hamevî'ye Göre Artuklu Şehirleri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 161-167.

Bu bildiride Yakut el-Hamevi'nin ünlü coğrafya kitabı Mu'cemu'l-Bul-dan'da tanıttığı Mardin, Nusaybin, Hasankeyf, Re'sü'l-Ayn, Diyarbakır, Dara, Kızıltepe ve diğer Artuklu şehirleri incelenmekte olup Yakut el-Hamevi'nin bu şehirler hakkında verdiği coğrafi, tarihi ve kültürel bilgiler değerlendirilmektedir.

- İbrahim Özcoşar, “Artuklu'dan Osmanlıya Mardin Kalesi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 169-175.

Bu bildiride Mardin şehrinin doğmasına zemin hazırlayan Orta Çağ'ın en muhkem kalelerinden biri olan Mardin kalesi ele alınmakta olup bu çerçevede kalenin etrafında teşekkül eden Mardin şehrinin ve şehri hem koruyan hem de şehrin yönetim merkezi olan kalenin Artuklular dönemindeki yeri ve önemi ile Osmanlı dönemindeki durumu incelenmektedir.

- Fasih Dinç, “Artuklu’dan Osmanlı’ya İntikal Eden Bir Miras: Manzara Hukuku”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 177-185.

Bu bildiride Artuklular döneminde Mardin şehrinin yapılaşmasında yöresel mimari geleneğe oldukça özen gösterildiği ve kentin mimari karakteristiğinin korunması için bir manzara hukuku oluşturulduğu anlatılmakta olup şehri devralan Osmanlının bu mirası muhafaza ettiği iki mahkeme örneğiyle birlikte değerlendirilmektedir.

- H. Örcün Barışta, “Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin Taş Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 195-208.

Bu bildiride Mardin Artuklu yapılarından Zinciriye ve Kasımiye medreselerindeki taş süslemelerinin Türk sanatında önemli bir yeri olduğunun altı çizilmekte ve her iki yapıda da kullanılan taş işçiliği tekniğindeki benzerliklerin, Artuklular zamanında Mardin’de bir taş işçiliği atölyesinin varlığına işaret ettiği ifade edilmektedir. İki yapıdaki bahse konu benzerlikler çalışmada ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

- Emine Dağtekin, Gül Asatekin, “Anadolu’da Bir Belge: Mardin Emineddin Külliyesi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 209-221.

Bu bildiride gerek Artukluların gerekse Anadolu’nun önemli kültürel miraslarından biri olan Mardin Emineddin Külliyesi incelenmekte olup yapının geçirdiği evreler, günümüze ulaşan kısmı, yapıda meydana gelen bozulmalar ve olası koruma önlemleri ele alınmaktadır.

- Emine Dağtekin, Gediz Uruk, “Mardin’de Artuklu Döneminden Günümüze Ulaşan Geleneksel Hamamlar”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 223-236.

Bu bildiride Mardin’de Artuklu yapımı olup günümüze ulaşan hamamların bölgedeki ve Anadolu’daki etkileşimi, mimarlık tarihi ve sosyoekonomik gelişim bağlamında belgelenmesi, değerlendirilmesi ve yaşatılması hususları ele alınmaktadır.

- İrfan Yıldız, Erkan Koç, “Mardin’in Kızıltepe İlçesindeki Artuklu Dönemi Köprüleri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 237-247.

Bu bildiride, XIII. yüzyılda Artuklu şehri Duneysir’de (Kızıltepe) inşa edilen Düneysir Köprüsü ve Harzem Köprüsü ele alınmakta olup söz konusu köprülerin, çizimlerle desteklenmiş bir şekilde mimari ve teknik özellikleri incelenmektedir.

- Meltem Özkan, “Artuklu Kültürünün Bileşenleri ve Bu Bileşenlerin Bazı Mimari Karşılıkları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 249-256.

Bu bildiride Artuklular Anadolu’nun tarihi belleği olarak ele alınmakta ve bu belleğin ana bileşenleri incelenmekte olup Artuklu kültürünün biçimlenişi ve düzenlenişine katkı sağlayan etkenler bir arada değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çalışma, Artuklu kültürünü oluşturan unsurlar ve bu unsurların mimari yansımaları hakkında bir değerlendirme sunmaktadır.

- Özlem Atalan, “Artuklu Mimarisi’nin Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 257-265.

Bu bildiride kültür ve sanatıyla iz bırakan medeniyetlerden biri olan Artukluların anıtsal yapılarının korunması sorunu ele alınmakta olup bu çerçevede Artuklu anıtsal yapılarından

Kasımiye Medresesi'nin mimarisi, sanatsal özellikleri, bugünkü durumu ve yapılan çalışmalar incelenmektedir.

- Veysi Günal, “Mardin İlindeki Artuklu ve Süryani Tarihsel Mirasının Coğrafi Dağılışı”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 267-281.

Bu bildiriye Mardin ve çevresindeki Artuklu ve Süryani tarihsel mirasının coğrafi dağılımı incelenmektedir. Artuklu yapılarının daha çok Mardin ve yakın çevresinde yoğunlaştığı gözlenirken Süryani yapılarının tüm Mardin platosuna yayıldığı tespitinin yapıldığı çalışmada, Süryani yapılarının yaygın ve fazla olmasının önemli nedenlerinden birinin Artukluların sağladığı din özgürlüğü olduğu belirtilmektedir. Ayrıca çalışmada, Artuklu ve Süryani yapılarının coğrafi dökümlerine yer verilerek karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmaktadır.

- Erdal Eren, “Mardin ve Çevresinde Gelişen Artuklu Mimarisini Koruma Anlayışı”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 283-291.

Bu bildiriye Mardin ve çevresindeki camiler, medreseler, hamamlar, türbeler gibi oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip olan Artuklu mimari eserlerinin, gelişen teknolojiye de faydalanılarak korunması üzerinde durulmakta olup bu çerçevede “Mardin ve Çevresi İçin Anıt Koruma Enstitüsü” kurulması önerilmektedir.

- Mustafa Diğler, Seçkin Aydın, “Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Taş İşçiliğinde Kullanılan Motiflerin Plastik Ögeleri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 293-316.

Bu bildiriye Mardin’de Artuklular tarafından yapılan taş yapıların üzerine işlenen ve Artukluların inanç yapılarını, adetlerini, yaşam tarzlarını, güçlerini, gelişim ve değişimlerini gösteren motifler incelenmektedir. Bunların içerisinde hayat ağacı, vakvak ağacı, lotus, kartal, aslan, ejderha, boğa gibi figürler ayrı ayrı ele alınmakta olup bu ve benzeri figürler nakşedildikleri mimari eserler ile birlikte değerlendirilmektedir.

- Serap Fırat, “Artuklu Mirasının Mardin’in Kentsel ve Sosyo-Kültürel Dokusundaki Rolü ve Geleceğin Kentsel Yönetim Politikalarını Kurgulamadaki Önemi”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 317-335.

Bu bildiri de Dünya’nın üç sit kentinden biri olan Mardin’in konumu, fiziki, sosyal, kültürel özellikleri ile şehrin kültürel zenginliğine Artukluların katkısı üzerinde durulmakta olup bu zenginliğin günümüze etkisi değerlendirilmektedir.

- Süleyman Adak, “Artuklu Mimarisinde Aydınlatma”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 337-357.

Bu bildiri de Artuklu binalarının aydınlatılması üzerinde durulmuş olup binaların yapısı, kullanılan renkler, renklerin aydınlatmaya etkisi, gün ışığı ve armatür yoluyla aydınlatma teknikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

- Muammer Gül, “Artuklu Ekonomisi ve Kaynakları”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 359-376.

Bu bildiri de Artuklu ekonomisini ve kaynaklarını ortaya koyabilmek açısından Artuklu coğrafyası, tarım, bağcılık, hayvancılık, madencilik, ticari politikalar, şehirler ve ekonomik yapılar ele alınmaktadır. Ayrıca tüm bu bilgiler ışığında Artuklu coğrafyasının sosyal ve ekonomik yapısı komşularıyla mukayese edilerek Artuklu Devleti’nin Orta Doğu’daki yeri değerlendirilmektedir.

- M. Salih Erpolat, “Artuklulardan Osmanlıya İntikal Eden Vakıflar ve Gelirleri”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 377-386.

Bu bildiri de XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlarına göre Artuklulardan Osmanlılara intikal eden vakıfların adları, vasıfları, gelirleri ile Mardin’in sosyo-ekonomik hayatındaki yeri ve önemi ele alınmaktadır. Ayrıca bu vakıflar içerisinde günümüze ulaşanlar hakkında da bilgiler verilmektedir.

- Sadettin Paksoy, H. Mustafa Paksoy, “Artukluların Ekonomik Yapısı”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 387-390.

Bu bildiriye Artuklu Devleti'nin ekonomisinin yapısı, gelir kaynakları, teşkilat yapısı, vergi çeşitleri, ekonomi politikaları ve bu politikaların ekonomiye etkisi ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmada yer alan, Artuklu ülkesinde hayat pahalılığının olmadığı ve 1056-1113 yılları arasındaki enflasyon oranı toplamının %10'u geçmediği yönündeki tespit, Artuklu ülkesinin refah düzeyini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

- M. Halis Özer, “Artuklular Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadi Etkileri”, Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 393-400.

Bu bildiriye İpek Yolu başta olmak üzere Mısır, Suriye, Irak ve İran coğrafyalarından Anadolu'ya uzanan ticaret yolları üzerinde bulunan Mardin, Kızıltepe, Nusaybin, Harran, Silvan, Hasankeyf, Diyarbakır gibi Artuklu şehirlerine bu yollardan sağlanan ticaretin iktisadi yansımaları, Artuklu yöneticilerinin vergi ve ticaret politikaları ile tüm bu ticari zenginliğin Artuklu ekonomisine katkıları değerlendirilmektedir.

- Rengin Ak, Berna Ak Bingül, “Mardin Artuklu Devletinin İktisadi Hayatı (1102-1409)”, Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 401-406.

Bu bildiriye Mardin Artuklu Devleti'nin ticari ve iktisadi yapısı, önemli bir ticaret ve kültür kenti olan Düneysir örneği üzerinden ele alınmakta olup ayrıca ülkedeki ekonomik ve sosyal hayat, ticaret yolları, ekonomi ve tarım politikaları, bastırılan sikkeler gibi temel iktisadi göstergeler ışığında değerlendirilmektedir.

- Murat Bıçak, “Artuklular Döneminde Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Durumu”, Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 415-434.

Bu bildiride 1183-1232 yılları arasında Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti idaresinde kalan Diyarbakır'da Artuklu idarecilerinin başarılı sosyal ve ekonomik politikaları sayesinde canlı bir ticari ve içtimai hayat vücuda getirildiği ifade edilmekte olup bu hayat, iktisadi faaliyetler, camiler, medreseler, köprüler, kale ve burçlar gibi imar faaliyetleri üzerinden değerlendirilmektedir.

- Mehmet Sarioğlan, “Mardin İlindeki Artuklu Eserlerinin Yöredeki Kültür Turizmi Potansiyeline Etkisi ve Yörede Kültür Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi”, Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 443-453.

Bu bildiride Mardin'in kültür zenginliğinin en önemli kaynaklarından biri olan Artuklu eserlerinin yörenin kültür turizmine sağlayacağı katkı ele alınmaktadır.

- Aynur Durukan, “Artuklu Mimarisinin Düşündürdükleri”, IX. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri Kitabı, II, Ankara, 1995, s. 51–62.

Bu çalışmada Türk ve özellikle Anadolu Türk mimarisinin öncülerinden olan Artukluların, mimari açıdan ulaştıkları seviye ele alınmakta olup Artuklu mimarisi aynı zamanda sanatsal açıdan da değerlendirilmektedir.

- Mehmet Aziz Yaşar, “Artuklu Dönemi Mardin Bölgesinde Fıkıh, III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Bildirileri Kitabı, Ankara, 2018, s. 257-281.

Bu çalışmada Artuklu döneminde Mardin bölgesinde yetişen fıkıh alimleri, eserleri ve Artuklu hükümdarlarının ilme ve alimlere bakış açısı değerlendirilmektedir.

- Mehmet Çayırdağ, “Ebu'l İzz El-Cezeri'nin Hayatı ve Yaşadığı Devir”, Ebu'l İzz El-Cezeri Kongresi Bildirileri Kitabı, Kayseri, 1986, s. 1-6.

Bu bildiride Artuklular ile Cezeri'nin yaşadığı dönemde tahta geçen Artuklu hükümdarları anlatılmaktadır.

- Abdülkadir Yuvalı, “Artukoğulları Döneminde Mardin’de Kültür Unsurları”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 27-36.

Bu bildiride Mardin bölgesini ortalama üç asır boyunca yönetmiş olan Artukluların yaptırdığı camiler, külliyeler, medreseler, kaleler, tekke ve zaviler gibi mimari yapılar ele alınmıştır. Bu vesileyle Artukluların Mardin’e kazandırdıkları maddi kültür birikimi bir kez daha ortaya konulmaya çalışılmıştır.

- Kemal Göde, “Artuklu-Eretnalı Münasebetleri”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 37-42.

Bu bildiride İlhanlılarla gelişmiş ilişkiler kuran Artukluların, İlhanlılardan ayrılan bir devlet olan Eretnalılarla münasebetleri, kurulan akrabalık ilişkileri ele alınmıştır.

- Hüseyin Kayhan, “Haçlılar Karşısında Artuklular”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 51-62.

Bu bildiride Artukluların ilk üç Haçlı seferi ve sonrasındaki Haçlı yönelik faaliyet ve politikaları ele alınmıştır. Özellikle Sökmen, İlgazi ve Belek dönemlerinde Artukluların Haçlılara karşı mücadele en önemli güçlerden olduğu anlatılmakta olup bu hükümdarlardan sonra Artukluların daha çok Zengiler ve Selahaddin Eyyubi’nin müttefiki olarak Haçlılara karşı boy gösterdiği değerlendirilmektedir.

- Adnan Çevik, “Üçyüz Yıllık Bir Başkent: Mardin”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 63-78.

Bu çalışmada Orta Çağ coğrafyacılarının ve tarihçilerinin kayıtları ışığında Mardin şehrinin tarihinden ve Artukluların üçyüz yıl boyunca başkent olarak kullandıkları şehri El Cezire’nin en mamur şehirlerinden biri haline getirdiklerinden bahsedilmekte olup Artukluların şehre kazandırdıkları kültür yapıları da incelenmektedir.

- Hıdır Kadircan Keskinbora, “Mardin’de Eminüddin Maristanı ve O Dönemdeki Darüşşifalar”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 211-220.

Bu bildiride Anadolu’nun ilk açık avlulu maristanı olan Artukoğullarından Emüniddin’in başlatıp kardeşi İlgazi’nin tamamlattığı maristan ile Artukluların yaptırdığı diğer darüşşifalar, medreseler ve bu medreselerdeki eğitim sistemi, darüşşifalarda çalışmış hekimler, sağlık personelleri, öğrenciler, hastalar, tedavi edilen hastalıklar ve tedavi yöntemleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Çalışmanın Artuklu dönemi eğitim ve sağlık sistemi hakkında verdiği malumatlar oldukça dikkat çekicidir.

- Yavuz Unat, “Artuklular Dönemi’nde Bir Türk Mühendisi: Cezeri”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 221-238.

Bu bildiride, Artuklu döneminin en önemli ilim adamlarından bir olan Cezeri’nin, kaleme aldığı eserleri, faydalandığı bilginler, yaptığı mekanik düzenek, yapı ve aletler, geliştirdiği teknikler, yer yer çizimlerle de desteklenmek suretiyle ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

- Mehmet Akif Erdoğan, “III. Murad Döneminde Şam’da Yazılmış Arapça Bir Artuk Oğulları Tarihi: Tarihu Umerai”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 309-314.

Bu bildiride III. Murad döneminde kaleme alınan Tarihu Umera-i Dalavi el-Artuki isimli eser tanıtılmakta olup eserden ilk bahseden Ahmed Ateş’in, eserde yeni bir bilgi bulunmadığı yönündeki görüşü üzerine eserin önemsiz addedildiği fakat 1589 yılında Artukluların Şam bölgesindeki ardılları tarafından kaleme alınan eserde Artuklu tarih ve edebiyatı açısından önemli bilgiler bulunduğu değerlendirilmektedir.

- Muammer Gül, “Yakındoğu’da Moğol Hakimiyeti ve Mardin”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 365-378.

Bu bildiride Moğol istilası döneminde Mardin’in idari yapısı ile şehre hâkim olan Artukluların İlhanlılarla münasebetleri ele alınmıştır.

- Sadettin Baştürk, “Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin’deki Faaliyetleri”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 379-386.

Bu bildiride Timur’un Artuklu Hükümdarı Melik Zahir İsa yönetimindeki Mardin üzerine iki sefer yapması ve bu süreçte yaşananlar ile Timur’un müttefiki Akkoyunluların ile rakibi Karakoyunluların Mardin üzerindeki hakimiyet mücadelesi sonucu devletin sona erışı ele alınmıştır.

- Altan Çetin, “Memlük Kaynaklarına Göre Mardin”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 387-398.

Bu bildiride Mardin hakkında bilgi içeren Memlük kaynakları ele alınmış olup bu kaynakların çoğu Memlükler’le çağdaş olan Artuklu hakimiyeti dönemindeki Mardin’den bahsetmektedir. Bu sebeple çalışma Artuklular hakkında malumat içeren Memlük kaynaklarını tanıtmaya açısından önemlidir.

- Hüseyin Fazlı Ergül, Fatih Erdolu, “Cumhuriyete Kadar Türk Hakimiyeti Dönemlerinde Mardin’de Eğitim ve Eğitim Kurumları”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 483-492.

Bu bildiride Cumhuriyet öncesi Mardin’de eğitim ve eğitim kurumları ele alınmakta olup şehri kale-kent kimliğinden çıkarıp bölgenin en önemli şehirlerinden biri haline getiren Artuklulara ağırlık verilmiştir. Eğitim öğretime ve dolayısı ile medrese yapımına özel bir önem veren Artukluların kurduğu eğitim sisteminin Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde de devam ettiği ifade edilerek şehirde çoğunluğu Artuklular tarafından kurulan medrese, cami ve zaviyeler incelenmiştir.

- Mustafa Sarıbyık, “XII. Yüzyılda Bir Ticaret ve Kültür Şehri Olarak Koçhisar (Kızıltepe) Duneysir”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 597-601.

Bu bildiride XII. Yüzyılda Artuklulara başkentlik yapmış olan ve bu dönemde bölgenin en önemli ticaret şehirlerinden biri haline gelen Artuklu şehri Duneysir (Koçhisar) ele alınmıştır.

- Muhammet Beşir Aşan, “Harput İç Kale Kazılarında Artuklu Kültür Katları”, XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Kitabı, III, Ankara, 2014, s. 111-133.

Bu bildiride Harput iç kalede 2005 yılında başlayıp 2009 yılında ara verilen arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan Artuklu kültür katları ele alınmakta olup çalışmada Artuklular hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Artuklu kültür katlarının yer aldığı mekanlar üzerinde durulmaktadır.

- Muhammet Beşir Aşan, “Artuklu Dönemi İktisadi Hayat Hakkında Bazı Tespitler”, III. İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri I, İzmir, 2019, s. 277-283.

Bu bildiride, İpek Yolunun Anadolu ve Mezopotamya’daki önemli kavşak noktalarında hüküm süren Artukluların bu ticaret yollarını koruyarak iktisadi avantajlarından faydalanmaları, uyguladıkları tarım ve para politikaları ile Anadolu’nun iktisat tarihine sağladıkları katkı ele alınmaktadır.

- Hasan Yüksel, “Artuklu’dan Cumhuriyet’e Ma’mûretü’l-Aziz’de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi”, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri I, Elâzığ, 2013, s. 413-450.

Bildiride Şeyh Hasan Zerraki ve ailesi ile Artuk Bey ve ardılları arasında vuku bulan birtakım hadiselere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Verilen bu bilgilerin büyük bir kısmı Osmanlı’nın Bitlis hâkimi Şeref Han’ın kaleme aldığı Şerefnâme adlı esere ve çeşitli rivayetlere dayanmaktadır.

- Gülin Payaslı Oğuz, Dilan Kakdaş Ateş, “Artuklular’dan Osmanlı’ya Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı”, I. Uluslararası Osmanlı İzleri Sempozyumu Bildirileri, Edirne, 2018, s. 157-164.

Bu bildiride Diyarbakır İçkalede bulunan Artuklu Sarayı'na ait olup günümüze ulaşan arkeolojik kalıntıların kaynak araştırmalarından derlenen bilgilerin bir araya getirilerek değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

- Mustafa Diğler, “Mardin Artuklularında Proto Türk Hun Dönemi Hayvan Üslubunun Artuklu Sanatı Bezeme Programındaki Yansımaları”, 3.Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri, Mardin, 2020, s. 77-95.

Bu bildiride Mardin Artuklularının inşa ettikleri eserlerde yer alan insan ve hayvan figürleri üzerindeki İslam öncesi göçebe Türk kültürü etkileri incelenmekte olup ayrıca kullanılan bu figürlerin plastik değerleri üzerinde durulmaktadır. Çalışma Artuklu sanat tarihi ve üslubu açısından dikkat çekicidir.

- Nilay Ağırnaslı, “Artuk Bey ve Tuğtekin'in Suriye Bölgesindeki Faaliyetlerinin Büyük Selçuklu Devlet İçin Yeri ve Önemi”, I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri, Konya, 2020, s. 87-110.

Bu bildiride Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye bölgesinde etkin bir siyaset yürüten Artuk Bey ve Atabeg Tuğtekin'in faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Büyük Selçuklu Devleti politikalarına yansımaları değerlendirilmektedir.

- İbrahim Kunt, Mehmet Emin Şen, “Artuklu eserlerinden Mardin Ulu Camii ve Şehidiye Medresesi Camii kitabeleri”, I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri, Konya, 2020, s. 547-566.

Bu bildiride iki önemli Artuklu eseri olan Mardin Ulu Camii ve Şehidiye Medresesi Camii kitabeleri incelenmekte olup kitabelerin çözümü ve içerdiği bilgiler değerlendirilmektedir. Kitabeler önemli kültür öğeleri ve yazılı kaynaklar olmaları sebebiyle önemlidir.

- Selim Tezcan, “Değişken İttifaklar Ortamında Cihad Artuk Oğlu İlgâzî'nin Haçlılara Karşı İzlediği Politikaların Bir Değerlendirmesi”, I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Kayseri, 2010.

Artuklu hükümdarı İlgazi'nin Haçlılar ile ilişkileri ve bu ilişkileri şekillendiren etkenler, İlgazi'nin çevre hanedanlarla ittifakları ve bu hanedanlardan farklılaşan Haçlı politikaları cihat anlayışı ekseninde değerlendirilmektedir.

- Adnan Çevik, “Artuklular ve XII. Yüzyıl el-Cezire Siyasetindeki Rollerini”, Bir Medeniyet Merkezi Olarak Ortadoğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Mardin 2016, s. 116-141.

Bu bildiride Artukluların oldukça etkin ve güçlü oldukları 12. yüzyıl boyunca Meyyafarikin gibi önemli Artuklu şehirlerini de içine alan el-Cezire bölgesi siyasetindeki rolleri ele alınmaktadır. Çalışma Artuklu siyasi tarihi açısından dikkat çekicidir.

- Adnan Çevik, “Artuklular ve Haçlı Mücadelesindeki Rollerini,” Selçuklular ve Haçlılar Sempozyumu Bildirileri, Konya, 2016.

Bu bildiride Haçlıların İslam coğrafyasındaki ilerlemelerine engel olan önemli güçlerden Artukluların, İslam medeniyetinin Haçlılarla olan mücadelesindeki etkin rolü ele alınmaktadır.

- Hüseyin Karaçam, Sadi Süleyman Kucur, “Diyarbakır Surlarında Bulunan Artuklu Kitabeleri”, Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, 2016, s. 381-400.

Bu bildiride Diyarbakır surlarında bulunan Artuklu kitabelerinin tespiti, incelenmesi, çözümlenmesi ve değerlendirilmesi yapılmaktadır.

- Mustafa Diğler, Muhammed Keskin, “Mardin Artukluları Dönemi Mardin Ulu Camii Taş Bezeme Örnekleri”, III.Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri, Mardin, 2020, s. 96-108.

Bu bildiride Mardin’de yer alan önemli Artuklu eserlerinden Mardin Ulu Camii’nin taş bezemeleri sanat tarihi açısından ele alınmaktadır.

- Zeliha Tekin, “Artuklular Dönemindeki Ticari Hayatın ve Girişimcilik Faaliyetlerinin Mardin Üzerindeki Yansımaları”, VII. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri, Mardin, 2021, s. 602-607.

Bu bildiride Mardin ilinin Artuklular dönemindeki ticari yaşamı incelenmekte olup bu dönemdeki konumu ve ekonomik yaşamının Mardin üzerindeki günümüz yansımalarına değinilmektedir. Çalışma Artukluların Mardin şehrinde meydana getirdiği ticari hayatının günümüze ulaşan yansımalarını incelemesi nedeniyle dikkat çekicidir.

- Murat Akgündüz, “Artuklular Zamanında Diyarbakır’da İlimi Faaliyetler”, Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, 2004, s. 189-192.

Bu bildiride Artuklular döneminde önemli bir ilim ve kültür şehri olan Diyarbakır’daki ilmi faaliyetler, Artuklu hükümdarlarının bu faaliyetlere katkıları ve dönemin öne çıkan ilmi şahsiyetleri ele alınmaktadır.

- Ahmet Çaycı, “Selçuklu ve Artuklu Sikkelerinde Zodiak Tasvirleri”, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, Konya, 2001, s. 207-218.

Bu bildiride Artuklu hükümdarlarının bastırdığı sikkeler üzerinde görülen aslan-binici, ejder, kentaur gibi mitolojik karakterler, burç tasvirleri ve temalar incelenmektedir.

- Ahmet Çaycı, “Artuklu Sikkelerinde Hükümdar Tasvirleri”, Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 2001, s. 185-194.

Bu bildiride Artuklu hükümdarlarının bastırdığı sikkelerdeki hükümdar tasvirleri ve bu tasvirlerin temsil ettiği kompozisyonlar, diğer kültürlerle etkileşimleri de göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

- Abdullah Ekinci, “Artuklu Dönemi Dinî Yapısı ve Marjinal Gruplar ile Olan Münasebetler”, Belek Gazi ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, Elâzığ, 2004.

İslam tarihindeki marjinal gruplarla ilgili çok sayıda çalışması olan Abdullah Ekinci'nin kaleme aldığı bu bildiride, çok dinli ve çok kültürlü bir coğrafyaya hükmeden Artuklu Devleti'nin dini yapısı ve Artuklu yönetimlerinin marjinal gruplarla ilişkileri ele alınmaktadır. Çalışma Artukluların kendi dini yapılarının dışında yer alan ve marjinal olarak nitelendirilen gruplara bakış açılarını ortaya koymasından önemlidir.

- Yusuf Baluken, “Artuklular Devrinde Bingöl”, I. Bingöl Sempozyumu Bildirileri, Bingöl, 2006, s. 43-50.

Bu bildiride Bingöl bölgesinde bir asra yakın hakimiyet kuran Artukluların, Bingöl tarihindeki yeri ve önemi ele alınmaktadır.

- Mustafa Diğler, “Diyarbakır da Artuklu Dönemine Ait İnsan ve Hayvan Figürlerinin Plastik Öğeleri”, Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, 2004, s. 365-374.

Bu bildiride Diyarbakır şehrinde yer alan Artuklu yapıları üzerindeki figürlerin Artuklu inanç ve gelenekleri çerçevesinde incelenerek değerlendirilmesi yapılmaktadır.

- Abdurrahman Acar, “Artuklular Tarihinin Bilinmeyen Bir Kaynağı Ömer b. Hıdır b. İlalmiş'in Tarihi Düneysir'i”, XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri III, Ankara, 2006, s. 633-652.

Bu bildiride Artuklular döneminde Düneysir (Kızıltepe) şehrinde yaşamış olan Ömer b. Hıdır b. İlalmiş'in, Tarihi Düneysir isimli eseri tanıtılmakta olup eserin Artuklu döneminin ilim ve kültür tarihi açısından taşıdığı öneme dikkat çekilmektedir.

- İbrahim Telliöğlü, “Gürcülerin Haçlı Seferi Karşısında Artuklular ve Dilmaçoğulları”, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman, 2008, s. 318-324.

Bu bildiride Gürcü Kralı David ve Kraliçe Tamara'nın Doğu Anadolu bölgesine yaptığı seferlere Avrupalıların Gürcülerin Haçlı Seferi ismini verdiğiinden hareketle bu seferlere karşı Artukluların ve Dilmaçoğullarının verdiği mücadeleler ele alınmaktadır.

- İbrahim Tellioglu, “Harput’un Türkleşmesinde Artukoğullarının Rolü”, Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, Elâzığ, 1998.

Bu bildiride Harput bölgesinde müstakil bir Artuklu Devleti kuran ve Belek Gazi döneminde oldukça parlak bir dönem yaşayan Artukluların Harput’un Türkleşmesindeki etkin rolü ele alınmaktadır.

- Recep Yaşa, “Artuklu Sikkelerinin Türk Kültür Tarihi Açısından Yeri ve Önemi”, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman, 1998.

Bu bildiride diğer Orta Doğu Türk ve Müslüman devletlerinden farklı olarak oldukça zengin figür ve temaya sahip Artuklu sikkelerinin Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi ele alınmaktadır.

- Canan Parla, “Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı'nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım”, Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu, Muğla, 2015.

Bu bildiri makale olarakta yayınlanmış olup “Makaleler” bölümüne eklenmiştir. Çalışmada Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı üzerinde yer alan figürlü kabartmalar ve kitabe incelenmektedir.

- Gülay Bezer, “Artuklular’ın Türkiye Kültür Tarihindeki Yeri”, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu, Mardin, 2007.

Artuklular’ın Türkiye kültür tarihindeki yerinin ele alındığı bu çalışma, “YökAkademik” de kayıtlı olmakla birlikte bildiri kitabında yer almamaktadır.

- Remzi Ataoğlu, “Batman Yöresinde Kurulan Hısnıkeyfâ Artuklu Devleti ve Hükümdarlarından Rükneddin Davut”, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman, 2008, s. 309-315.

Bu bildiride Batman bölgesinde kurulan Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti'nin ve en etkin hükümdarlarından Rükneddin Davud'un hayatı ile siyasi faaliyetleri ele alınmaktadır.

- Bahattin Keleş, “Urfa Haçlı Kontluğuna (1098 1149) Karşı Selçuklu Artuklu Musul ve Halep Atabeylerinin Ortak Mücadelesi”, I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 2016, s. 157-162.

Bu bildiride Güney Doğu Anadolu bölgesinde önemli bir Haçlı merkezi olan Urfa Haçlı Kontluğuna karşı Artukluların, Selçuklular ile Musul ve Halep atabeyleriyle birlikte yürüttükleri mücadele süreci ele alınmaktadır. Bildirinin makaleye dönüştürülmüş şekli “Makaleler” bölümünde yer almaktadır.

- Abdüsselam Uluçam, “Artuklular Döneminde Güneydoğu Anadolu'da Türk Kültürü”, Şırnak'ın Dünü Bugünü ve Geleceği Semineri, Şırnak, 1995.

Bu bildiride Güneydoğu Anadolu'da uzun ömürlü ve etkili bir siyasi teşekkül tesis etmiş olan Artukluların bölgede Türk kültürünün yerleşmesine sağladığı katkı ve bu süreçte oynadığı etkin rol ele alınmaktadır.

- Abdüsselam Uluçam, “Mardin'de Az Bilinen Bir Artuklu Sultan Köşkü”, X. Orta çağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 2006.

Bildiri metnine ulaşamamıştır.

- “Ramazan Uykur, Artuklu Meliki İmâdeddîn Ebu Bekr'in Sikkisinde Ejder/Evren ile Mücadele İkonografisi”, XIII. Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Denizli, 2009, s. 645-650.

Artuklu sikkeleri üzerinde önemli çalışmaları olan Ramazan Uykur'un bu bildirisinde Harput Artuklu Devleti'nin ilk hükümdarı İmâdeddîn Ebu Bekr tarafından bastırılan sikke üzerinde yer alan ejder evren ile mücadele ikonografisinin tahlili yapılmaktadır.

- Salim Cöhce, “Selçukluların Artuklularla İlişkileri ve Müşterek Kudüs Siyaseti”, Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Mardin 2016.

Bu bildiride Artukluların Selçuklularla ilişkileri ve Artuklu Devleti'nin ilk kurulduğu yer olan Kudüs konusunda birbiriyle örtüşen siyasetleri ele alınmaktadır.

- Birsal Küçüksipahioğlu, “Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları”, Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Mardin 2016, s.95-101.

Bu bildiride Haçlı seferleri döneminde Haçlılarla ilk etkin mücadeleye girişen devletlerden biri olan Artukluların, Haçlı politikalarındaki yeri ve bu politikalara etkileri ele alınmaktadır.

- Hüseyin Kayhan, “Artuklu Hâkimiyetinde Hısn Keyfâ'nın Tarihi Gelişimi”, 4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, İstanbul, 2017, s. 247-258.

Bu bildiride Artukoğlu Sökmen tarafından kurulan Artukluların Hısn-ı Keyfa kolunun siyasi, sosyal, ekonomik, ilmi ve kültürel açılarından tarihi gelişimi ele alınmaktadır.

- Bahattin Keleş, “Hısn-ı Keyfa Artuklularının Selçuklular ve Eyyubilerle Münasebetleri”, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman, 2008, s. 373-379.

Bu bildiride Hısn-ı Keyfa Artuklularının güçlü komşuları Selçuklular ve Eyyubilerle ilişkileri ele alınmakta olup Hısn-ı Keyfa Artuklularının bu iki güç arasında yürütmeye çalıştığı denge politikası ve var olma çabası değerlendirilmektedir.

- Metin Şerifoğlu, “Artuklu Döneminde Ortadoğu Tarihi”, Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2016.

Bu bildiride Artuklular döneminde Orta Doğu tarihi ele alınmakta olup Artukluların bölge tarihindeki yeri ve önemi değerlendirilmektedir.

- Göknur Akçadağ, “Artuklular Döneminde Malatya ve Yöresi”, Belek Gazi ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, Elâzığ, 2004.

Bu bildiride Belek Gazi döneminde Artuklu idaresi altına giren Malatya bölgesinin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

- Canan Parla, “Diyarbakır Surları Artuklu Dönemi Ulu Beden ve Yedi Kardeş Burçlarının Figürlü Bezemeleri”, Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Manisa, 2015.

Bu bildiride Diyarbakır surları üzerinde yer alan Ulu Beden ve Yedi Kardeş burçlarındaki Artuklulara ait figürlü bezemeler incelenmektedir.

- Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu, “Artukluların Türk Tarihi İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”, IV. Uluslararası Avrupa Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, Diyarbakır, 2019.

Bu bildiride Artukluların Türk tarihi içerisindeki yeri üzerine bir değerlendirme yapılmakta olup özellikle Artukluların Anadolu'nun Türkleşmesi sürecindeki rolü ve Haçlılara karşı mücadelesi değerlendirilmektedir.

- Hüseyin Karaçam, “el-Cezire Bölgesinde Türkmen Varlığı: Artuklu Kitabelerinde Geçen Türkçe Unvanlar”, Selçuklu Tarihî Coğrafyası: Suriye, Irak, Filistin Sempozyumu Bildirileri, Konya, 2019.

Bu bildiride el-Cezire bölgesine uzun süre hâkim olan Artuklulardan günümüze ulaşan eserler üzerinde yer alan kitabelerin çözümlenmesi sonucu tespit edilen Türkçe unvanlar ele alınmaktadır.

- Tülay Metin, “XII. Yüzyılın İlk Yarısında Malatya’da Güç ve Hâkimiyet Mücadelesi (Selçuklular-Dânişmendliler-Artuklular-Haçlılar)”, Uluslararası Malatya’nın Fethi ve Danişmendliler Sempozyumu Bildirileri, Malatya, 2018, s. 318-327.

Bu bildiride XII. yüzyılın ilk yarısında Selçuklular, Dânişmendlilerin, Artukluların ve Haçlıların mücadele alanına dönüşen Malatya bölgesinin durumu ve bu medeniyetlerin bölgedeki hakimiyet çabaları ele alınmaktadır.

- İzzettin Kutlu, Asena Soyluk, “Artuklu Dönemi Mimarisinin Anadolu Cami Tipolojisindeki Etkilerinin İncelenmesi”, Şehr-i Ayasofya Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresi Bildirileri, İstanbul, 2021.

Bu bildiride Artuklu cami mimarisi özelliklerinin, Selçuklulardan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu ve hatta Cumhuriyet Döneminde Anadolu’da inşa edilen camiler üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bildirinin makaleye dönüştürülmüş şekli “Makaleler” bölümünde yer almaktadır.

- Samet Alıç, “Mardin Artukluları-Karakoyunlu Münasebetleri”, Iğdır International Social Sciences Congress, Iğdır, 2021, s. 255-266.

Bu bildiride Artukluların Karakoyunlularla ilişkileri ile Karakoyunluların Artuklu Devletine ve hanedanına son verme süreci ele alınmaktadır.

- Sebahattin Çelik, “Artukoğulları Beyliği’nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış”, II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, İstanbul, 2005.

Artukluların Haçlılarla mücadelesine yönelik genel bir değerlendirmenin yapıldığı bu bildirinin makaleye çevrilmiş hali “Makaleler” bölümünde yer almaktadır.

- Zekai Erdal, “Hasankeyf’te Artuklu Devri Su Kanalı ve el-Cezerî”, Uluslararası El-Cezeri Çalışmaları ve Günümüze Yansımaları Sempozyumu, Diyarbakır, 2022.

Bu bildiride Hasankeyf’te bulunan Artuklu devrine ait su kanalı ve kanalın yapımında Cezerî’nin olası rolü ele alınmaktadır.

- Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, “Artuklular Dönemi Diyâr-ı Bekr Bölgesi”, III. Uluslararası Dicle Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi Bildirileri, Diyarbakır, 2022.

Bu bildiride Artukluların Hısn-ı Keyfa koluna ev sahipliği yapan ve uzun süre Artuklu hakimiyetinde kalan Diyarbakır bölgesinin Artuklu dönemindeki durumu ele alınmaktadır.

- Sahure Yariş, “Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’ndeki Figürlü Artuklu Dönemi Sikkeleri”, 26. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Mersin, 2022.

Diyarbakır Arkeoloji Müzesi envanterinde yer alan figürlü Artuklu dönemi sikkelerinin incelendiği bu bildirinin makaleye çevrilmiş hali “Makaleler” bölümünde yer almaktadır.

- Sahure Yariş, Diyarbakır (Merkez) Artuklu Sanatında Figüratif Süsleme,” 2. International Archeology, Art, History And Cultural Heritage Congress, Şanlıurfa, 2022.

Bu bildiride Diyarbakır’da inşa edilen Artuklu yapılarındaki figürlü süslemeler ve temsil ettikleri temalar ele alınmaktadır.

- Metin Şerifoğlu, “Artuklular Döneminde Orta Doğu’daki Dengeler Arasındaki Mücadelede Kudüs’ün Önemi”, 20.Uluslararası Beytülmağdis Akademik Sempozyumu, Mardin, 2020.

Bu bildiride Artuklular döneminde Orta Doğu’daki güç dengeleri ve hâkimiyet mücadeleleri ile bu süreçte Kudüs’ün önemi ele alınmaktadır.

- Mehmet Mehdi İlhan, “Artuklular ve Siyasi Faaliyetleri”, 1. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır, 2001.

Bu bildiride Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput olmak üzere üç kol halinde teşekkül eden Artuklu devletlerinin siyasi faaliyetleri ele alınmaktadır.

3.11. Yabancı Dilde Kaleme Alınmış Bildiriler

Bu bölümde Artuklularla ilgili çalışmalarda atıf yapıldığı, kaynakçalarda yer aldığı tespit edilen falan Türkçe çevirilerine ulaşamayan 6 adet bildiriye yer verilmiştir. Bu sayede Artuklularla ilgili çalışma yürütecek olan araştırmacıların imkanları dahilinde bu çalışmalara ulaşmaları mümkün ise faydalanmaları amaçlanmıştır.

- Hüseyin Ali, “el-Alâkât ez-Zengiyye el-Artukiyye (Artuklu-Zengî İlişkileri)”, ed-Devletül Nûriye beyne et-tekvini ve en-nuhûd Sempozyumu, Musul, 2021.
- Alexander Matveev, “Artuqids in Jarusselam: Artuqids Role in the Struggle of the Seljuqs, Fatimids and Crusaders for Palestine and Syria at the end of XI Century”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 19-36.
- George Grigore, “Mardin And its Surroundings During The Artuqide Period as Depicted in Ibn Battuta’s “Rihla”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I, Mardin, 2020, s. 325-332.

- Joachim Gierlichs, “Fabulous Creatures İn Artuqid Art And Architecture”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 187-194.
- Yehoshua Frenkel, “Artuqid Coins From Israel/Palestine”, Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II, Mardin, 2020, s. 409-414.
- Carole Hillenbrand, “The Early Artuqids of Mardin In The Twelfth Century”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2006, s. 19-26.

SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada, üç kol halinde varlık gösteren Artuklu Devletleri,'nin birincil kaynakları ve bu kaynaklar ile arkeolojik, nümizmatik gibi ilimlerden faydalanılarak hazırlanan çalışmalar incelenmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından öncelikle çalışmanın ikinci bölümünde, beylikler öncesi ve ilk dönem beylikleri dönemi olarak ifade edilen, 1071 Malazgirt Savaşından 1243 Köseadağ Savaşına kadar olan dönemde, Anadolu coğrafyasındaki siyasi panorama ele alınmıştır. Bu vesileyle, bölgenin siyasi durumu açıklandıktan sonra Artuk Bey ve Artukluların kuruluşu hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümün devamında ise Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Harput olmak üzere üç kol halinde faaliyet gösteren Artuklu Devletleri, ayrı ayrı ve hükümdarları bazında ele alınmıştır. Ardından Artuklu kültür ve medeniyetine ait bir bölüm eklenerek, Artuklu Devleti'nin tanıtılmasına ilişkin bölüm nihayete erdirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Artuklu Devletinin tarihi kaynakları ve Artuklular hakkında yapılan çalışmalar incelenmiş olup bu çerçevede;

Artuklu Devleti hakkında bilgi içeren İslam ve Hıristiyan kaynaklarından müteşekkil 58 adet ilk dönem kaynağı, 46 adet kitap/kitap bölümü, 23 adet ansiklopedi maddesi, 24 adet tez, 72 adet makale ve 124 adet bildiri tespit edilmiştir. Bu vesileyle, Artuklu Devleti hakkındaki kaynakların görece zengin olduğu düşünülmektedir. Bunların yanında Artuklular hakkında bilgi içermekle birlikte, metnine yahut çevirisine ulaşamadığından künyesi verilen 16 adet ilk dönem kaynağı ile yabancı dilde kaleme alınmış 8 kitap/kitap bölümü, 2 adet ansiklopedi maddesi, 8 adet makale ve 6 adet bildiri listelenmiştir.

Artuklu Devletinin ilk dönemleri ile ilgili Arap, Selçuklu, İlhanlı, Timurlu, Memluklu gibi İslam kaynakları ile Süryani, Ermeni, Haçlı gibi Hıristiyan kaynaklarından da faydalanılabilmesi hasebiyle birincil kaynaklar zengindir. Bu kaynaklar arasında İbnü'l Ezrak ve Kâtip Ferdi, müstakil Artuklu tarihçileri olarak Artuklu siyasi hayatı ve hükümdarları hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir. Yine Münecimbaşı'nın umumi tarihi içerisinde, Artuklu siyasi tarihine müstakil bir bölüm ayırması oldukça önemlidir. İbnü'l Esir, İbn Kesir, İbnü'l Adim, İbnü'l Kalanisi gibi İslam kaynakları daha çok Artukluların siyasi tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Fakat bu kaynaklar içerisinde sosyal ve iktisadi hayatla ilgili malumatda edinilebilmektedir. Willermus Tyrensis,

Fulcherius gibi Haçlı müellifleri ise ağırlıklı olarak Artukluların Haçlılarla siyasi ilişkilerine yer vermektedir. İlk dönem kaynakları arasında Urfalı Mateos, Ebu'l Ferec, Süryani Mihail gibi yerel Hıristiyan kaynaklarının, yine ağırlıklı olarak siyasi tarih hakkında bilgi vermekle birlikte, Artuklu hükümdarlarının şahsi özelliklerinden sosyal yapıya kadar, pek çok konuda detaylı bilgiler sunmaları dolayısıyla ayrı bir öneme sahip oldukları görülmüştür. Artuklu tarihinin müstakil kaynaklarının azlığı, komşu medeniyetlerin kaynaklarını çok daha önemli hale getirmektedir. Örneğin, Artukluların Selçuklularla ilişkileri İbn Bibi, Yazıcızade Ali gibi Selçuklu kaynaklarından izlenebilmekte olup bu kaynaklar da yine siyasi tarih ağırlıklıdır. Diğer yandan, Artukluların İlhanlılarla ilişkileri Kazvini, Reşidüddin Fazlullah, Aksarayi gibi İlhanlı kaynaklarından, Timur'la ilişkileri İbn Arabşah'tan, Memluklerle ilişkileri ise İbni Tagrıberdi gibi Memluk kaynaklarından öğrenilebilmektedir. Hasan Bey Rumlu ve Ebu Bekr Tihrani ise Artuklu son dönemi açısından oldukça önemli Akkoyunlu kaynaklarıdır. İfade edildiği şekilde, ilk dönem kaynaklarının çoğunluğu, Artuklu siyasi tarihi ile alakalı malumat içermektedir. Bunların yanında İbn Battuta, Marko Polo, Clavijo, İbn Cübeyr, Kazvini gibi seyyahlar ve coğrafyacılara, ticaret yolları üzerinde olması hasebiyle Artuklu ülkesini ziyaret etmiştir. Bu kaynaklar Artuklu coğrafyası, sosyal hayatı, iktisadi ve toplumsal yapısı gibi konularda çok değerli bilgiler sunmaktadır. Tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde ilk dönem kaynakları ağırlıklı olarak Artuklu siyasi hayatı hakkında malumat içermektedir. Fakat ilk dönem kaynaklarının zenginliği, tüm Artuklu tarihine homojen olarak yayılamamıştır. Selçuklu devletlerinin yıkılışı ve Anadolu'nun istila süreci ile birlikte Artuklu Devleti zayıflayarak önemini yitirmiş, bu sebeple de dönem kaynaklarında görünürlüğünün azaldığı dikkati çekmiştir. Artuklu ülkesinin bulunduğu bölgenin sık sık istilaya maruz kalarak tahrip edilmeside, pek çok önemli müstakil ve ilgili dönem kaynağının günümüze ulaşamamasına, mimari ve benzeri maddi eserlerin tahrip yahut yok olmasına sebep olmuştur. Bu yüzden, Artuklu tarihine ışık tutması muhtemel birçok önemli kaynağın adına kaynaklarda rastlanmakta fakat kendisine ulaşılamamaktadır.

Artuklular hakkında incelenen kitap ve kitap bölümlerinde ise Osman Turan, Ali Öngül, Recep Yaşa gibi tarihçilerin çalışmaları daha çok Artukluların genel siyasi tarihi üzerinedir. Fakat Osman Turan'ın "Doğu Anadolu Türk Beylikleri" adlı kitabında yer alan Artuklular kısmı siyasi, iktisadi, kültürel vb. konularda oldukça geniş bilgiler içermektedir. Bunların yanında Ara Altun'un Artuklu mimarisi üzerine, Ramazan Uykur'un Artuklu sikkeleri üzerine yaptığı çalışmalar bilgi yelpazesini genişletmektedir. Ansiklopedi maddelerine bakıldığında ise ağırlıklı olarak TDV'nin DİA'nda, Ali Sevim'in kaleme aldığı Artuklu

liderlerinin siyasi faaliyetlerine ilişkin maddeler göze çarpmaktadır. Bunların yanında ağırlıklı olarak Ara Altun'un kaleme aldığı Artuklu mimarisine ait maddelerde bulunmaktadır. Ayrıca Fuad Köprülü'nün İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı Artuk Oğulları maddesi dikkat çekicidir. Yine İslam Ansiklopedisinde Kramers, Sussheim ve Honigmann'ın Artuklu hükümdarları hakkında kaleme aldıkları maddeler önemlidir.

Tezler bölümünde, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından sosyal, beşerî ve fen bilimleri alanında yapılan tez çalışmaları içerisinde “Artuk”, “Artuklu”, “Artuklular”, “Artukoğulları” anahtar kelimeleri ile yapılan taramada tespit edilen, Artuklularla ilgili 4 adet doktora tezi ve 20 adet yüksek lisans tezi olmak üzere 24 adet tez çalışmasına yer verilmiştir. Artuklularla ilgili tespit edilen en eski tarihli tez çalışması ise Remzi Ataoğlu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan “Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti” isimli çalışmadır. Yine tezlerde, sıra dışı bir şekilde siyasi tarihten ziyade sanat ve mimari konularında hazırlanmış tezlerin ağırlıkta olduğu ve tezlerin çoğunun yakın tarihte hazırlanmış olduğu görülmüştür. Bu durum, Artuklulara olan ilginin arttığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Çalışmada incelenen makaleler değerlendirildiğinde ise Türkiye Makaleler Bibliyografyası veri tabanı, Dergipark ve YÖK Akademik platformunda “Artuk”, “Artuklu”, “Artuklular”, “Artukoğulları” anahtar kelimeleri ile yapılan taramada, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış 72 adet makale tespit edilmiştir. Bu makale içeriklerinin ağırlıklı olarak siyasi tarih üzerine olduğu fakat sanat, mimari, iktisadi ve sosyal hayat üzerine de fazla sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Bunlar içerisinde Ali Sevim, Remzi Ataoğlu, Hüseyin Kayhan gibi yazarların siyasi çalışmalarının yanında, Ramazan Uykur, Recep Yaşa gibi yazarların Artuklu sikkeleri üzerine çalışmaları, Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu gibi yazarların iktisadi hayat üzerine çalışmaları, Halil Akçay'ın edebiyat üzerine, Canan Parla, İbrahim Artuk ve Ara Altun'un sanat ve mimari üzerine çalışmaları dikkati çekmektedir. Yine bunlar içerisinde, Gerhard Vath tarafından kaleme alınan ve Mehmet Ersan tarafından Türkçe'ye çevrilen “Artuklu Beyliğinin Yönetimi” isimli makale, Artuklu devlet yönetiminin, bürokrasisi, iktisadi yapısı, vergi sistemi, toplumsal yapısı gibi yönleriyle ele alınması açısından son derece önemli bir çalışmadır.

Son olarak bildirilere bakıldığında, Artukluların hüküm sürdüğü Mardin, Diyarbakır gibi şehirlerde düzenlenen sempozyum ve kongrelerde Artuklulara geniş yer verildiği görülmektedir. İncelenen kongre ve sempozyumların tamamına yakını uluslararası nitelikte

olup 2006 yılında düzenlenen Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumunda yayınlanan bildirilerin önemli bir kısmı ile 2007 yılında düzenlenen Uluslararası Artuklu Sempozyumunda yayınlanan bildirilerin tamamı Artuklularla ilgilidir. Kitaplaştırılan bu bildiriler arasında siyasi tarihin yoğunluğu kadar sanat, kültür, mimari, ilmi hayat, toplum ve insan ilişkileri de ele alınmıştır. Bildiriler içerisinde, siyasi tarihten sonra en fazla ağırlığı sanat ve mimari alanındaki çalışmaların oluşturduğu görülmüştür. Tüm kaynaklar ve çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde ise en büyük ağırlığın siyasi tarihe ait olduğu görülmüş olup onu sanat ve mimari takip etmektedir. Sosyal, iktisadi ve diğer alanlardaki çalışmalar daha az olduğundan ilgiye muhtaçtır.

Sonuç olarak, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Haçlılarla mücadelede büyük hizmetler icra etmiş olup Orta Asya ve Orta Doğu'nun kendine has sanatsal özelliklerini harmanlayarak Anadolu Türk İslam sanatında öncü ve özgün bir yer edinmiş olan Artuklular hakkında, mümkün olduğunca kapsamlı ve geniş bir içeriğin hazırlanması, Artuklularla ilgili eksiksiz bir başvuru kaynakçası oluşturmak niyetinden ziyade sürekli güncellenebilecek ve geliştirilebilecek bir " Artuklular Bibliyografyası'na" duyulan ihtiyacın somut bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdüsselam Efendi. (2007), *Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, Hazırlayan Hüseyin Haşimi Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Acar, A. (2006). Artuklular Tarihinin Bilinmeyen Bir Kaynağı Ömer b. Hıdır b. İlahmiş'in Tarihi Düneysir'i, *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Kitabı*, III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 633-652.
- Acar, A. (2020). Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 240-252.
- Adak, S. (2020). Artuklu Mimarisinde Aydınlatma, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 337-357.
- Ağırakça, A. (2020). Artukoğlu Dönemi Tabiplerinden Fahrüddin El-Ensari El-Mardini (512-594/1118-1198), *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 334-338.
- Ağırnaslı, N. (2020). Artuk Bey ve Tuğtekin'in Suriye Bölgesindeki Faaliyetlerinin Büyük Selçuklu Devlet İçin Yeri ve Önemi, *I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay., Konya, s. 87-110.
- Ahmed Bin Mahmud. (1977), *Selçuk-Nâme*, Cilt II, Hazırlayan Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Aslan, A. (2008). Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20: 259-282.
- Ak, R. ve Ak Bingül, B. (2020). Mardin Artuklu Devletinin İktisadi Hayatı (1102-1409), *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 401-406.
- Akçadağ, G. (2004). Artuklular Döneminde Malatya ve Yöresi, *Belek Gazi ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, Elâzığ, 2004.

- Akçay, H. (2021). Safiyuddîn el-Hillî'nin Artûkiyyât Şiirleri, *International Journal of Mardin Studies*, 2(1): 55-66.
- Akgündüz, M. (2004). Artuklular Zamanında Diyarbakır'da İlmi Faaliyetler, *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Kenan Ziya Taş vd., Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay., Diyarbakır, s. 189-192.
- Akpınar, H. ve Egecan, A. (2019). Artuklular'dan Günümüze Mardin'de Mûsikî Kültürü ve Mûsikîşinaslar, *Turkish Academic Research Review*, 4(1): 23-34.
- Aksın, A. (2009). Urfalı Mateos Vekayinamesinde Türkler ve Artuklu Belek Gazi, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 266: 33-37.
- Akyol, A. A. ve Kadioğlu, Y. K. (2012). Hasankeyf Artuklu Köşkü Arkeometrik Çalışmaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 29-42.
- Akyüz, G. (2020). Süryanilerin Artuklularla İlişkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 309-324.
- Alıç, S. (2021), *Anadolu Beyliklerine Siyasi Evlilikler*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Alıç, S. (2021). Mardin Artukluları-Karakoyunlu Münasebetleri, *Iğdır International Social Sciences Congress*, Iğdır, s. 255-266.
- Ali Emîrî. (2014), *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid- Mukaddime (Diyarbakır Ulema ve Eşrafi – Mukaddime)*, I, Hazırlayanlar Günay Kut, Mesud Öğmen, Abdullah Demir, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ali Emîrî. (2015), *Osmanlı Doğu Vilayetleri*, Hazırlayanlar Abdülkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Alican, M. (2013). Artuklular Döneminde Meyyâfârikîn (Silvan), *History Studies*, 5(5): 1-17.
- Alptekin, C. (1991). Artuklular, *DİA*, III, İstanbul: TDV Yayınları. s.415-417.
- Alptekin, C. (1992), Artuklular, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, İstanbul: Çağ Yayınları. s.170-193.

- Altan Çetin, A. (2020). Memlûk-Artuklu İlişkileri: Denge Siyaseti, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özçoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 126-135.
- Altun, A. (1970). Mardin'de İki Artuklu Medresesi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (3), 253-263.
- Altun, A. (1978), *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Altun, A. (1988), Abdülatif Camii, *DİA*, I, İstanbul: TDV Yay., s. 255-256.
- Altun, A. (1989), Alacalı Camii, *DİA*, II, İstanbul: TDV Yay., s. 315.
- Altun, A. (1991), Artuklu Sanatı, *DİA*, III, İstanbul: TDV Yay., s. 418-419.
- Altun, A. (1995), Emînüddin Külliyesi, *DİA*, XI, İstanbul: TDV Yay., s. 119.
- ALTUN, A. (2006). Anadolu'da Artuklu Devri Medreselerinin Plân Şemaları Üzerine Notlar. *Vakıflar Dergisi*, 10: 229-233.
- Anna Kommena. (1996), *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, Çeviren Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Anonim, (1949), Artukoğulları, *İnönü Ansiklopedisi*, III, Ankara: Milli Eğitim Basımevi. s. 416-419.
- Anonim. (2005), *I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, Çeviren Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul.
- Arslan, H. (2019), Artuklular döneminde Mardin (M.S. thesis), *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Sakarya.
- Artuk, İ. (1944), *Mardin Artuk Oğulları Tarihi*, Gençler Kitabevi, İstanbul.
- Artuk, İ. (1971). Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 191-200.
- Artuk, İ. (1988), *Artuk Beğ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Artuk, İ. (Anon), *Artuk İlinin Tarihi Belgesi*, Güven Basımevi, İstanbul.

- Artuk, M. E. (2020). İbrahim Artuk'un Artukoğulları Sikkeleri Tarihi ve Sanatı Üzerindeki Çalışmaları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 385-392.
- Aslan, A. (2005). Artuklu Dönemi'nin Mardinli İki Şairi: İbnu's-Saffar El-Mardini ve İmadu'd-Din Ed-Düneysiri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14): 15-36.
- Aşan, M. B. (2014). Harput İç Kale Kazılarında Artuklu Kültür Katları, *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Kitabı*, III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 111-133.
- Aşan, M. B. (2019). Artuklu Dönemi İktisadi Hayat Hakkında Bazı Tespitler, *III. İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri Kitabı*, I, Ed. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yay., İzmir, s. 277-283.
- Aşan, M. B. (2022). Artuklu Sikkeleri Üzerinde Figürler. (<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/10-MuhammetBesir.pdf>).
- Atalan, Ö. (2020). Artuklu Mimarisi'nin Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 257-265.
- Ataoğlu R. (1994). (Basılmamış Doktora Tezi), İbnü'l Ezrak'a Göre Artukluların Nesebi, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1): 407-413.
- Ataoğlu, M. R. (1989), Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Ankara.
- Ataoğlu, R. (1988). Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçukluları Artuklu Münasebetleri, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (3): 73-78.
- Ataoğlu, R. (1992). Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27): 33-43.
- Ataoğlu, R. (1995). Artuklu Eyyubi İlişkileri, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10(1): 71-90.
- Ataoğlu, R. (2008). Batman Yöresinde Kurulan Hısnıkeyfâ Artuklu Devleti ve Hükümdarlarından Rükneddin Davut, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve*

Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ed. Salim Cöhce vd., Batman Valiliği Yay., İstanbul, s. 309-315.

- Ataoğlu, R. (2020). Artukluların Güneydoğu Anadolu'da Yeri ve Diğer Beylikler Arasındaki Önemi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 1-7.
- Ateş, E. (2022). Meyyâfârikîn Tarihi'nde Kafkasya, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 538- 549.
- Avan, G. (2020), Batman Müzesinde Bulunan Artuklu Dönemine Ait Bir Grup Sikkenin Arkeometrik Karakterizasyonu, *Yüksek Lisans Tezi*, Batman Üniversitesi Fen Bil. Enst., Batman.
- Aydın Usta, A. (2008). Zübdetü Haleb'e Göre Artukluların Haleb'teki Hakimiyeti, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23(2): 227-260.
- Aytaç, G. (2010). Elâziğ Arkeoloji ve Etnografya Müzesindeki Artuklu–Selçuklu Seramikleri. *Humanities Sciences*, 5 (4): 506-525.
- Aytaç, İ. (1996), Türkiye Müzelerindeki Selçuklu-Artuklu Dönemi 12.-13. Yüzyıl Süslemeli Sırsız Seramikler, *Milli Kültür Araştırmaları*, Ed. Mehmet Yardımcı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Aytaç, İ. (2018). Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Artuklu Dönemi Sikkeleri. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 5 (1): 29-55.
- Azîmî. (2006). *Târîhu'l-'Azîmî*, “*Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler H.430-538=1038/39-1143/44)*”, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Azimli, M. (2020). Artukluların Kuruluşu ve İlk Artuklu Emiri Necmeddin İlgazi'nin Siyasi Faaliyetleri (1106-1122), *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 9-17.
- Bahit, M. A. (2017), *On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Şam Vilayeti*, Çeviren Mehmet Akif Erdoğan, ER Yayıncılık, İstanbul.

- Bakkal, A. (2020). İslâm'ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya'da Tıp Eğitimi ve Hastaneler, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 339-364.
- Bal, M. S. (2020). Anadolu'da Siyasi Birliğin Kurulması Yönüyle Türkiye Selçuklu-Artuklu Devletleri İlişkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 63-75.
- Bal, M. S. (2020). Türkiye Selçuklu Devleti ile Artuklular İlişkilerinin Anadolu da Siyasi Birliğin Kurulması Yönüyle İncelenmesi, *Turkish Studies- Comparative Religious Studies*, 15(4): 495–506.
- Balta Avut, H. (2021), Mardin İlindeki Artuklu ve Akkoyunlu Türbe Gelenekleri, *Anadolu Coğrafyasında Görülen Arkeolojik, Sanatsal ve Kültürel Faaliyetler*, Ed. Ufuk Elyiğit, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Baluken, Y. (2006). Artuklular Devrinde Bingöl, *I. Bingöl Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yay., Bingöl, s. 43-50.
- Baluken, Y. (2020). Harput Artukluları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 187-197.
- Barışta, H. Ö. (2020). Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreselerinin Taş Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 195-208.
- Başabaş Dirier, A. ve İnan, C. (2020). Türkiye de İlk Tıp Fakültesini Mardin de Artuklular Kurdu, *Journal of Islamicjarusalem Studies*, 20(3): 337–351.
- Başar, F. (1994), Artuklular, *İslam Tarihi*, VIII, İstanbul: Kayıhan Yayınları. s. 242–266.
- Baştürk, S. (2006). Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Döneminde Mardin ve Mardin'deki Faaliyetleri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 379-386.

- Bayar, S. (1949), *Mardin Artuk Devleti'nin Son Günleri ve Aksak Timur'un Mardin Seferleri*, Mardin Ulus Sesi Matbaası, Mardin.
- Bayar, S. (1959), *Mardin Artuk Devleti*, Mardin Ulus Sesi Matbaası, Mardin.
- Bedirhanoglu, H. E. (2019), Artuklular'ın Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (Ph.D. dissertation), *Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Eskişehir.
- Bedirhanoglu, H. E. (2019). 13. ve 14. Yüzyıl Artuklularında Sosyo-Ekonomik Hayat Üzerine Bir Değerlendirme, *The Journal of International Scientific Researches*, 4(1): 25–32.
- Bedirhanoglu, H. E. (2019). Artukluların Türk Tarihi İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme, *IV. Uluslararası Avrupa Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, Diyarbakır.
- Bedirhanoglu, H. E. (2020). Artukluların Anadolu'da Hâkimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6 (1): 137-148.
- Bedirhanoglu, H. E. (2021). Artuklu Dönemi İktisadi Faaliyetleri: Hısn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, 6 (16): 501-511.
- Bedirhanoglu, H. E. (2022). Artuklular Dönemi Diyâr-ı Bekr Bölgesi, *III. Uluslararası Dicle Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi Bildirileri*, Diyarbakır.
- Bezer, G. (2007). Artuklular'ın Türkiye Kültür Tarihindeki Yeri, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin.
- Bıçak, M. (2020). Artuklular Döneminde Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Durumu, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özçoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 415-434.
- Biber, H. (1996), “Van Müzesinde Bulunan Figürlü Artuklu Sikkeleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Van.
- Bilge, E. (2022). Mardin Artuklu Sikkelerine Yansıyan Hellenistik Semboller. *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 5 (2): 270-283.

- Bozkurt, A. (2020). Artuklular öncesi Mardin’de İslamlaşma, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 254-271.
- Cahen, C. (1979), *Osmanlıdan Önce Anadolu’da Türkler*, E Yayınları, İstanbul.
- Cöhce, S. (2016). Selçukluların Artuklularla İlişkileri ve Müşterek Kudüs Siyaseti, *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Ed. Metin Eriş, Mardin Üniversitesi Yay., Mardin, 2016.
- Çaça, S. (2013), Mardin’de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sakarya.
- Çağlayan, M. ve Tanyeli, G. (2016). Mardin Zinciriye Sultan İsa Medresesi ve Osmanlıdan Günümüze Medresedeki Restorasyon Müdahaleleri. *Mimar.İst*, (55): 88–93.
- Çalış, E. (2020). Şanlıurfa Müzesi’nde Bulunan Artuklu Dönemine Ait Bir Grup Sikke. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3): 253-276.
- Çantay, G. (2020). Yollar, Göçler ve Mardin Kale-Şehri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 139-147.
- Çaycı, A. (2001). Artuklu Sikkelerinde Hükümdar Tasvirleri, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri: Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, s. 185-194.
- Çaycı, A. (2001). Selçuklu ve Artuklu Sikkelerinde Zodiak Tasvirleri, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ed. Osman Eravşar, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, s. 207-218.
- Çayırdağ, M. (1986). Ebu’l İzz El-Cezeri’nin Hayatı ve Yaşadığı Devir, *Ebu’l İzz El-Cezeri Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ed. Ahmet Hulusi Köker, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, s. 1-6.
- Çelik, A. (2006). Hısn-ı Keyfâ Artukluları, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 161: 63-70.
- Çelik, S. (2005). Artukoğulları Beyliği’nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış, *II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, İstanbul.

- Çelik, S. (2020). Artukoğulları Beyliği'nin Haçlılar ile Mücadelesine Bir Bakış, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5(1): 15-32.
- Çelik, S. (2021). Harput Artuklu Emîri Belek Gazi'nin Haçlı Liderlerini Tutsak Etmesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31 (1): 525-540.
- Çerme, T. (2020). Tarihte Artuklu-Ermeni İlişkileri. Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Açından Genel Durum, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 289-308.
- Çetin, A. (2006). Memlük Kaynaklarına Göre Mardin, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 387-398.
- Çevik, A. (2006). Üçyüz Yıllık Bir Başkent: Mardin, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 63-78.
- Çevik, A. (2016). Artuklular ve Haçlı Mücadelesindeki Rollerini, *Selçuklular ve Haçlılar Sempozyumu Bildirileri*, Konya Büyük Şehir Belediyesi Yay. Konya.
- Çevik, A. (2016). Artuklular ve XII. Yüzyıl el-Cezire Siyasetindeki Rollerini, *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Ed. Metin Eriş, Mardin Üniversitesi Yay., Mardin, s. 116-141.
- Dağtekin, E. ve Asatekin, G. (2020). Anadolu'da Bir Belge: Mardin Emineddin Külliyesi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 209-221.
- Dağtekin, E. ve Urak, G. (2020). Mardin'de Artuklu Döneminden Günümüze Ulaşan Geleneksel Hamamlar, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 223-236.
- Demir, A. (2020). Eyyübîler'e Tabi Olarak Artukîler, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 77-101.
- Demir, N. (2020), *Danışmendname*, Cilt II, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

- Demirkent, I. (1974), *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Diğler, M. (2004). Diyarbakır da Artuklu Dönemine Ait İnsan ve Hayvan Figürlerinin Plastik Öğeleri, *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Kenan Ziya Taş vd., Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay., Diyarbakır, s. 365-374.
- Diğler, M. (2020). Mardin Artuklularında Proto Türk Hun Dönemi Hayvan Üslubunun Artuklu Sanatı Bezeme Programındaki Yansımaları, *III.Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ed. Yasemin Ağaoğlu, Meliha Tatlı, Farabi Yayınevi, Mardin, s. 77-95.
- Diğler, M. ve Aydın, S. (2020). Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Taş İşçiliğinde Kullanılan Motiflerin Plastik Öğeleri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 293-316.
- Diğler, M. ve Keskin, M. (2020). Mardin Artukluları Dönemi Mardin Ulu Camii Taş Bezeme Örnekleri, *III.Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ed. Yasemin Ağaoğlu, Meliha Tatlı, Farabi Yayınevi, s. 96-108.
- Diñç, F. (2020). Artuklu'dan Osmanlı'ya İntikal Eden Bir Miras: Manzara Hukuku, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 177-185.
- Dolapönü H. (1972), *Tarihte Mardin (Itr-el-Nardin fi Tarih Merdin)*, Çeviren Cebrail Aydın, Hilal Matbaacılık, İstanbul.
- Durukan A. (1995). Artuklu Mimarisinin Düşündürdükleri, *IX. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri Kitabı*, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 51-62.
- Durusoy, A. (1995), Fahreddin el-Mardînî, *DİA*, XII, İstanbul: TDV Yay., s. 86-87.
- Düzgün, S. (2022), Artuklu Mimarisinde Figürlü Süslemeler, *Yüksek Lisans Tezi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Konya.
- Ebu Bekr-i Tihranî. (2014), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çeviren Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Ebu'l- 'İzz el-Cezerî. (2014), *Tercüme-i Hiyel*, Çeviren Anonim, Hazırlayanlar İhsan Fazlıoğlu, Mustafa Koç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ebul Ferec İbnü'l İbrî. (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Çeviren Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ebul Ferec. (1987). *Abû'l-Farac tarihi / Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus)*, Cilt I, II, Süryancadan İngilizceye çeviren Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ebü'l Fidâ. (2017), *Ebü'l Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Çeviren Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Ejder Okumuş, E. (2020). Artuklularda Din Toplum İlişkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 273-287.
- Ekinci, A. (2004). Artuklu Dönemi Dinî Yapısı ve Marjinal Gruplar ile Olan Münasebetler, *Belek Gazi ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, Elâzığ, 2004.
- Ekinci, A. (2020). Urfa'da Artuklu Bakiyeleri ve Döğerler, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 199-209.
- El İdrisî. (2021), *Kadim Dünya Coğrafyası*, Çeviren Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Eldem, H. E. (2009), *Âsâr-ı Atıka Müzesi'nde Meskûkât Koleksiyonları*, Çeviren Gülseren Ceceli, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erdal, Z. (2020). Mardin'deki Artuklu türbeleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(1): 455-486.
- Erdal, Z. (2022). Hasankeyf'te Artuklu Devri Su Kanalı ve el-Cezerî, *Uluslararası El-Cezeri Çalışmaları ve Günümüze Yansımaları Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır.
- Erdoğru, M. A. (2006). III. Murad Döneminde Şam'da Yazılmış Arapça Bir Artuk Oğulları Tarihi: Tarihu Umerai, I. *Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*

- Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 309-314.
- Eren, E. (2020). Mardin ve Çevresinde Gelişen Artuklu Mimarisini Koruma Anlayışı, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 283-291.
- Ergül, H. F. ve Erdolu, F. (2006). Cumhuriyete Kadar Türk Hakimiyeti Dönemlerinde Mardin’de Eğitim ve Eğitim Kurumları, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 483-492.
- Ergül, H. F. ve Erdolu, F. (2020). Artuklu Döneminde Mardin Şubesinde Eğitim ve Eğitim Kurumları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 425-434.
- Erken, A. (2023), Lise tarih ders kitaplarında Artuklular Beyliği'nin yeri ve öğretimi (1923-2022), *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enst., Ankara.
- Erpolat, M. S. (2020). Artuklulardan Osmanlıya İntikal Eden Vakıflar ve Gelirleri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 377-386.
- Ertek Morkoç, Y. (2020). Şiir ve Tarihi Buluşturan Bir Kitap: Mardin Müluk-ı Artukiyye Tarihi ve Ali Emiri Efendi”, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 65-77.
- Ertuğrul, Ö. (1996), Firdevs Köşkü, *DİA*, XIII, İstanbul: TDV Yay., s. 125.
- Esterâbadî, (1990), *Bezm ü Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. (2013), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV. Kitap, Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S. (1994), Devegeçidi Köprüsü, *DİA*, IX, İstanbul: TDV Yay., s. 227-228.
- Eyice, S. (1996), Haburman Köprüsü, *DİA*, XIV, İstanbul: TDV Yay., s. 381.
- Faruk, K. (2021), *Artuklu Kasideleri*, Sonçağ Yayınları, Ankara.

- Fırat, S. (2020). Artuklu Mirasının Mardin'in Kentsel ve Sosyo-Kültürel Dokusundaki Rolü ve Geleceğin Kentsel Yönetim Politikalarını Kurgulamadaki Önemi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 317-335.
- Fulcherius Carnotensis. (2009), *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, Çeviren İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (2020), *Kühü'l- Ahbâr*, Cilt I, III, Hazırlayan Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Genceli Kiragos. (2018), *Moğol İstilasası (1220-1265)*, Çeviren Mahmut Kemal Bey, Post Yayınları, İstanbul.
- Golden, P.B. (2020). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. O. Karatay, 9.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Göde, K. (2006). Artuklu-Eretnalı Münasebetleri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 37-42.
- Gökbörü, H. İ. (2020). Artuklular-Musul Atabegliği İlişkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 137-179.
- Göktaş Kaya, L. (2020). Anadolu Maden Sanatı İçerisinde Artukluların Yeri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 101-114.
- Gönüler, H. (2008), Doğu Anadolu Türk Devletleri'nde Eğitim ve Eğitim Müesseseleri, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bil.Enst., Konya.
- Gördeğir, E. ve Özbek, S. (2018). Moğolların Mardin Kuşatması ve Hülagü'den Olcaytu'ya İlhanlı Artuklu Münasebetleri, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4: 106-118.
- Gördeğir, E, Özbek, S. (2018), Moğolların Mardin Kuşatması ve Hülagü'den Olcaytu'ya İlhanlı Artuklu Münasebetleri, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4: 106-118.
- Göyünç, N. (1969), *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

- Gundstabl Simbat. (1946), *Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi (951-1334)*, Çeviren H.D Andreyan, Basılmamış Tercüme Eserler, İstanbul.
- Gül, M. (2000). Filistin'de İlk Türk İskânı ve Filistin'de Kurulan İlk Türk Devletleri, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 165: 33-38.
- Gül, M. (2006). Yakındoğu'da Moğol Hakimiyeti ve Mardin, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 365-378.
- Gül, M. (2020). Artuklu Ekonomisi ve Kaynakları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 359-376.
- Günel, V. (2020). Mardin İlindeki Artuklu ve Süryani Tarihsel Mirasının Coğrafi Dağılışı, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 267-281.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî. (2018), *Târih-i Güzide*, Çeviren Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Hasan Bey Rumlu. (2017), *Aḥsenü't-Tevârîḥ*, Çeviren Oktay Efendiyev, Namık Musalı, Uzanlar Basımevi, Kastamonu.
- Hazar, M. (2008). Artukoğulları Zamanında Dede Korkut Kitabı'ndaki Kişi Adları, *Turkish Studies, (Dedekorkut Dosyası)*, 3(1): 22-33.
- Hazar, M. (2020). Artukoğulları Zamanında Dede Korkut Kitabı'ndaki Kişi Adları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 79-94.
- Honigmann, E. (1964), Nur-ed-din, *İA*, IX, İstanbul: MEB Yay., s. 361-362.
- Hüseyin Kayhan, H. (2016). Artuklular Zengiler İlişkileri, *Yeni Türkiye*, 82(82): 137-143.
- İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul.
- İbn Bîbî. (1996). *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*. Çev. Mürsel Öztürk. Cilt II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- İbn Cübeyr. (2021), *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, Çeviren Mehmet Öztekin, Nizamiye Akademi, İstanbul.
- İbn Kesir İmadüddin Ebü'l-Fida İsmail. (1995), *El- Bidâye ve'n- Nihâye*, Cilt XII, XIII, XIII, Çeviren Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbn Şeddâd. (2021), *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-meḥâsinü'l-Yûsufiyye (Katibinin Gözünden Sultan Sâlahaddîn Eyyûbi)*, Çeviren Aydın Usta, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- İbni Arabşah. (2023), *Acâib'ul Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çeviren Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- İbni Tagrıberdi. (2013), *En-Nücûmu'z- Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çeviren Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Esir. (1991). *El Kâmil Fi't-Tarih*. Çev. Abdulkerim Özaydın. Cilt X-XII, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Ezrak. (1975). *Mervani Kürtleri Tarihi*. Çev. Mehmet Emin Bozarlan, Koral Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Ezrak. (1992). *Meyyâfâriḳîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. Çev. Ahmet Savran, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- İbnü'l-Kalânîsî. (2015). *Şam Tarihine Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*, Çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l Adîm. (1982). *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb, "Biyografilerle Selçuklular Tarihi"*, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İbnü'l Adîm. (2014). *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb, "Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb`de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)"*, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İlhan, M. M. (2001). *Artuklular ve Siyasi Faaliyetleri, I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır.
- İpek, A. (2020). İslâm Coğrafyacılarının Gözüyle Artuklu Merkezleri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, II*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 149-159.

- Johannes Schiltberger. (1995), *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çeviren Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. 1.Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kâhya, E. (2020). Artuklu Döneminde Bir Bilim Adamı: Abdülatif Bağdadi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 366-374.
- Kan, K. (2020). Orta çağ İslam Coğrafyacısı Yakut El-Hamevî'ye Göre Artuklu Şehirleri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 161-167.
- Karaçam, H. (2012), Artuklu Kitabeleri: 1102-1409, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., İstanbul.
- Karaçam, H. (2020). el-Cezire Bölgesinde Türkmen Varlığı: Artuklu Kitabelerinde Geçen Türkçe Unvanlar, *I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay., Konya.
- Karaçam, H. ve Kucur, S. S. (2016). Diyarbakır Surlarında Bulunan Artuklu Kitabeleri, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Ufuk Bircan vd., Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay., Diyarbakır, s. 381-400.
- Karadeniz, F. (2020). Artuklular Döneminde Otomat ve Siberetik Alanında Yazılmış Bir Kitap: Kitâbû'l-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Âmeli En Nâfi Fi Sinaâti'l-hiyel El-Cezeri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 49-55.
- Kâtip Ferdî, Naşiri Ali Emirî (2006). *Mardin Müluk-ı Artukiye Tarihi (Mardin Artuklu Melikleri Tarihi)*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, İstanbul.
- Kaya, S. (2019). Artuklularda İktisadî Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1): 67–82.
- Kaya, S. (2022), Geç Orta Çağda Artuklu (Mardin) Kökenli Astronomi Bilginleri Üzerine Bazı Tespitler, *Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – II*, Ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan, Çağla Melisa Kaya, Gece Kitaplığı, Ankara.

- Kayhan, H. (2006). Haçlılar Karşısında Artuklular, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 51-62.
- Kayhan, H. (2007), Artuklu-Irak Selçukluları İlişkilerine Genel Bir Bakış, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, Mardin.
- Kayhan, H. (2008). Artuklu-Danişmendli İlişkileri Hakkında. *Bellekten*, 72 (264): 475-482.
- Kayhan, H. (2008). Fahreddîn Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi. *Bellekten*, 72 (263):53-72.
- Kayhan, H. (2017). Artuklu Hâkimiyetinde Hısn Keyfâ'nın Tarihî Gelişimi, *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ed. Mustafa Orçan vd., Türkiye Yazarlar Birliği Yay. ve Esenler Belediyesi Yay., İstanbul s. 247-258.
- Kazvinî. (2019), *Kazvinî ve Âsârü'l Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı*, Çeviren Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Keleş, B. (2008). Hısn-ı Keyfa Artuklularının Selçuklular ve Eyyubilerle Münasebetleri, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Salim Cöhce vd., Batman Valiliği Yay., İstanbul, s. 373-379.
- Keleş, B. (2016). Urfa Haçlı Kontluğuna (1098 1149) Karşı Selçuklu Artuklu Musul ve Halep Atabeylerinin Ortak Mücadelesi, *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa, s. 157-162.
- Keleş, B. (2020). Urfa Haçlı Kontluğuna (1098 1149) Karşı Selçuklu Artuklu Musul ve Halep Atabeylerinin Ortak Mücadelesi, *Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81): 445-456.
- Kerîmüddin Aksarâyî. (2000), *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, Çeviren Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kesik, M. (2018), *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Keskinbora, H. K. (2006). Mardin'de Eminüddin Maristanı ve O Dönemdeki Darüşşifalar, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 211-220.

- Keskinbora, H. K. (2020). Artuklularda Bilim ve Sağlık, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 394-412.
- Kılıç, İ. (2022), Müslüman-Haçlı denklemine bir düzen arayışı: Belek b. Behram (1094-1124), *Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enst., Mardin.
- Kırpık, G. (2009). Artuklu-Haçlı Münasebetleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29: 243-256.
- Kihtir, T. (2012), *Beylikler ve Eserleri Anadolu'nun Beyleri*, T Yayınları, İstanbul.
- Koca, S. (2008). "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (23): 1-53.
- Koca, S. (2012). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kozbe, G. ve Güngör, A. (2022), *Mardin Kültür Envanteri*, I-IV, Lasera Reklam Hizmetleri İç ve Dış Tic. Ltd. Şti., Konya.
- Köprülü, M.F. (1978). Artuk Oğulları, *İA*, I, İstanbul: MEB Yay., s.617-625.
- Köymen M.A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, TTK, Ankara.
- Kramers, J. H. (1987), Kara-Arslan, *İA*, VI, İstanbul: MEB Yay., s. 211-212.
- Kunt, İ. ve Şen, M. E. (2020). Artuklu eserlerinden Mardin Ulu Camii ve Şehidiye Medresesi Camii kitabeleri, *I. Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yay., Konya, s. 547-566.
- Kutlu, İ. ve Soyluk, A. (2021). Artuklu Dönemi Mimarisinin Anadolu Cami Tipolojisindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Social Science Development Journal*, 6 (24): 22-43.
- Kutlu, İ. ve Soyluk, A. (2021). Artuklu Dönemi Mimarisinin Anadolu Cami Tipolojisindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Şehr-i Ayasofya Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresi Bildirileri*, İstanbul.

- Küçüksipahioğlu, B. (2016). Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları, *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Ed. Metin Eriş, Mardin Üniversitesi Yay., Mardin, s.95-101.
- Kütük, A. (2018), Unutulan Zafer: Harran Savaşı (1104) ve Türk-İslam Tarihindeki Rolü, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran I*, Ed. Kasım Şulul, Berikan Yayıncılık, Ankara.
- Kütük, A. (2019). Nureddin Mahmud Zengi'nin Kuzey Sınırındaki Müslüman Devletlerle İlişkileri 1146-1174, *Journal of Turkish Studies*, 14(1): 495–509.
- Lane-Poole, S. (2020), *İslam Devletleri Tarihi (Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar)*, Çeviren Halil Edhem Eldem, Hazırlayan Samet Alıç, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Marko Polo. (1979), Marko Polo Seyahatnamesi, Cilt I, Hazırlayan Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Merçil, E. (2013), *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Metin, T. (2019). Emîr Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Münasebetleri ve Afrin Zaferi 28 Haziran 1119, *Bellekten*, 83 (298): 817–855.
- Mıynat, A. (2011), Roman and Byzantine Legacy on the Artuqid Coinage with a Corpus of the Artuqid Coins in the Barber Institute Coin Collection / Artuklu Sikkeleri Üzerinde Roma ve Bizans Mirası ve Barber Enstitüsü Sikke Koleksiyonundaki Artuklu Sikkeleri Kataloğu, *Yüksek Lisans Tezi*, The University of Birmingham Yurtdışı Enstitüsü, Birmingham.
- Mıynat, A. (2018). Gümüş Sikkeler ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir (Koçhisar-Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar), *Tarih Okulu Dergisi*, 33: 45-65.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2001), *Camiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, Cilt I,II, Derleyen Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Müverrih Vardan. (1937). *Türk Fütuhat Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreyan, Tarih Semineri Dergisi, I (2), İstanbul.

- Nayır, Ş. (2010), Artukluların sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı (M.S. thesis), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., İstanbul.
- Nemlioğlu, C. (2020). el-Cezerî'nin el-Câmi' Beyne'l-İlmi ve'l-Ameli'n-Nâfi Fî Sina' Atı'l-Hiyel Adlı Kitabının Türkiye'deki Nüshalarından İkisinin Sanatsal Değeri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 29-47.
- Nureddin Ardıç, N. (1939). Harput Artuk Oğulları'na Ait Kitabeler, *Journal of Turkology*, 6: 41-48.
- Okumuş, E. (2008). Artuklularda Din-Toplum İlişkileri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Electronic Journal of Social Science*, 7(26): 235–251.
- Öncü, S. (2017), Mardin Müzesindeki Türkiye Selçukluları ile Tâbi Artuklular ve El-Cezîre Zengîlerinin Sikkeleri (467-708/1075-1308) (M.S. thesis). *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 2017. s. 166-209.
- Önder Kaya, Ö. (2020). Eyyubi Meliklerinden El-Eşref Musa'nın Artuklu Melikleri ile İlişkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 104-123.
- Öney, G. (1968), Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında, *Vakıflar Dergisi*, 7: 117-125.
- Öngül, A. (2021), *Selçuklular Devri Anadolu Beylikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Örs, D. (1992), Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri), *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bil.Enst., Ankara.
- Özarslan, S. (2006). Artuklular Döneminde Kelam İlmi ve Kelamcılar, *Kelam Araştırmaları*, 4(1): 63-72.
- Özcoşar, İ. (2020). Artuklu'dan Osmanlıya Mardin Kalesi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 169-175.
- Özer, M. H. (2020). Artuklular Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadi Etkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 393-400.

- Özerverli, K. (2004), Artuklular'da İlim ve Kültürel Hayat, *Yüksek Lisans Tezi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Şanlıurfa.
- Özerverli, K. (2020). Artuklular'da İlim ve Ebu'l-İzz El-Cezeri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 9-27.
- Özkan, M. (2020). Artuklu Kültürünün Bileşenleri ve Bu Bileşenlerin Bazı Mimari Karşılıkları, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 249-256.
- Özkul Fındık, N. (2013). Artuklu-Eyyubi Dönemlerinde Hasankeyfte Seramik Atölyeleri ve Üretimleri. *Journal of Faculty of Letters/Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2): 43-59.
- Özmen, M. E. (2007), Anadolu Selçuklularının Artuklular ile İlişkileri (M.S. thesis), *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Konya.
- Öztuna, Y. (1964), *Türkiye Tarihi (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri)*, II, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1996), *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M. N. (2022). Bir Selçuklu Komutanı Portresi: Emir İlgazi, Hayatı ve Faaliyetleri, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2): 346-361.
- Öztürker Demir, H. C. (2022). Hasankeyf Müzesinde Bulunan Artuklu Devrine Ait Bir Grup Madeni Eser. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (3): 1243-1255.
- Paksoy, S. ve Paksoy, H. M. (2020). Artukluların Ekonomik Yapısı, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 387-390.
- Parla, C. (2015). Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı'nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım, *Turkish Studies*, 10(6): 763-788.
- Parla, C. (2015). Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı'nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım, *Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu Bildirileri*, Muğla.

- Parla, C. (2015). Diyarbakır Suru Artuklu Dönemi Ulu Beden ve Yedi Kardeş Burçlarının Figürlü Bezemeleri, *Uluslararası XIX. Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Ceren Ünal vd., Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Parla, C. (2016). Diyarbakır Surlarının Artuklu Dönemi Figürlü Kabartmaları, *Asos Journal*, 33: 1–23.
- Payaslı Oğuz, G. ve Kakdaş Ateş, D. (2018). Artuklular’dan Osmanlı’ya Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı, *I. Uluslararası Osmanlı İzleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Esin Benian vd., Trakya Üniversitesi Yay., Edirne, s. 157-164.
- Paydaş, K. (2004). Artuklular’ın Urfa ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Türk Tarihindeki Önemi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 152: 147-158.
- Paydaş, K. (2020). Artuklular ve Gürcüler, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 181-186.
- Peter Tudebodus. (2019), *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs’e Yolculuk*, Çeviren Süleyman Genç, Kronik Kitap, İstanbul.
- Polat, İ. E. (2020). Arap Edebiyatında Artuklu-Haçlı Mücadelesi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 37-47.
- Polat, M. S. (2004), *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Ramazan Uykur, R. (2017), *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- Reşîdüddin Fazlullah. (2010), *Câmiu’t -Tevârih (Selçuklu Devleti)*, Çevirenler Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Reşîdüddin Fazlullah. (2013), *Câmiu’t -Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, Çevirenler İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ruy Gonzales de Clavijo. (1993), *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul.

- Sadıkhoval, S. (2022), Rüküddevle Dâvud ve Fahreddîn Kara Arslan Dönemleri Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., İstanbul.
- Sadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyinî. (1943), *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye*, Çeviren Necati Lügäl, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sarıbıyık, M. (2006). XII. Yüzyılda Bir Ticaret ve Kültür Şehri Olarak Koçhisar (Kızıltepe) Dunesir, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 597-601.
- Sarıoğlan, M. (2020). Mardin İlindeki Artuklu Eserlerinin Yöredeki Kültür Turizmi Potansiyeline Etkisi ve Yörede Kültür Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 443-453.
- Saylan, A. (2014), Artuklu Dönemi Camilerindeki Bezemeler, *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst.
- Selçukoğlu, A. (2019). Nureddin Mahmud Zengi'nin Kuzey Sınırdaki Müslüman Devletlerle İlişkileri (1146-1174), *Journal of Turkish Studies*, 14(1): 495-509.
- Sevgen, N. (1959), *Anadolu Kaleleri*, I, Doğuş Matbaa, Ankara.
- Sevgi, S. ve Yılmaz, M. (2022). Hasankeyf Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 84: 39-61.
- Sevim, A. (1961). Temürtaş'ın Halep Hâkimiyeti. *Belleten*, 25 (100): 571-582.
- Sevim, A. (1962). Artukluların soyu ve Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri. *Belleten*, 26 (101): 121-146.
- Sevim, A. (1962). Artukluların soyu ve Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri, *Belleten*, 26(101): 121-146.
- Sevim, A. (1962). Artukoğlu İlgazi. *Belleten*, 26 (104): 649-692.
- Sevim, A. (1962). Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri. *Belleten*, 26 (103): 501-520.
- Sevim, A. (1964), Sökmen, *İA*, X, İstanbul: MEB Yay., s. 763-766.

- Sevim, A. (1979), Timurtaş, *İA*, XII/I, İstanbul: MEB Yay., s. 370-372.
- Sevim, A. (1991), Artuk b. Eksük, *DİA*, III, İstanbul: TDV Yay., s. 414-415.
- Sevim, A. (2000), İlgazi, Necmeddin, *DİA*, XXII, İstanbul: TDV Yay., s. 89-90.
- Sevim, A. (2005), *Makaleler*, Cilt I, III, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Sevim, A. (2009), Sökmen b. Artuk, *DİA*, XXXVII, İstanbul: TDV Yay., s. 392-394
- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1990). *Türkiye Tarihi*. Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sevim, M. (2022), Artuklu-Haçlı İlişkileri (Belek b. Behrâm dönemi-1098-1124), *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Konya.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011), *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Çeviren Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara.
- Sussheim, K. (1987), İl-Gazi, *İA*, V/II, İstanbul: MEB Yay., s. 964-967.
- Sümer, F. (1972), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Sümer, F. (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I,II,: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Sümer, F. (2017). Türkiye kültür tarihine umumi bir bakış, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20: 3-4.
- Süryani Mihail. (1944), *Vekâyinâme*, Çeviren H.D Andreasyan, TTK Basılmamış Tercüme Eserler, Ankara.
- Şerifoğlu, M. (2016). Artuklu Döneminde Ortadoğu Tarihi, *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Ed. Metin Eriş, Mardin Üniversitesi Yay., Mardin.
- Şerifoğlu, M. (2020). Artuklular Döneminde Ortadoğu'daki Dengeler Arasındaki Mücadelede Kudüs'ün Önemi, *20.Uluslararası Beytül Makdis Akademik Sempozyumu Bildirileri*, Mardin.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî. (2019), *Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)*, Çeviren Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

- Şihâbüddîn es-Sühreverdî. (2017), *el-Elvâhu'l- İmâdiyye*, Çeviren Ahmet Kâmil Cihan, Salih Yalın, Arsan Taher, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Z. (2021). Artuklular Dönemindeki Ticari Hayatın ve Girişimcilik Faaliyetlerinin Mardin Üzerindeki Yansımaları, *VII. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri Kitabı*, Farabi Yayınevi, Mardin, s. 602-607.
- Tellioğlu, İ. (1998). Harput'un Türkleşmesinde Artukoğullarının Rolü, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, TDV Elâzığ Şubesi Yay., Elâzığ.
- Tellioğlu, İ. (2008). Gürcülerin Haçlı Seferi Karşısında Artuklular ve Dilmaçoğulları, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Salim Cöhce vd., Batman Valiliği Yay., İstanbul, s. 318-324.
- Tezcan, S. (2010). Değişken İttifaklar Ortamında Cihad Artuk Oğlu İlgâzî'nin Haçlılara Karşı İzlediği Politikaların Bir Değerlendirmesi, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.
- Tezcan, S. (2013), Jihad in a context of shifting alliances and enmities: A study on the relations of the early Artukids and Crusaders as reflected in contemporary Muslim and Christian historiography, 1098-1124 / Değişken İttifaklar ve Düşmanlıklar Ortamında Cihad: Dönemin Müslüman ve Hristiyan Tarih Yazımına Aksettiği Şekliyle İlk Artuklular ve Haçlılar Arasındaki İlişkiler, 1098-1124, *Doktora Tezi*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bil. Enst., Ankara.
- Togan, Z. V. (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Toma Metsopski. (2009), *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Çeviren Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara.
- Tomar, C. (2020). İbn İlalmış'ın Hilyetü's-Seriyyîn Min Havâssi'd-Düneysiriyyîn Adlı Eserine Göre Artuklular Döneminde Düneysir'de İlim Hayatı, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 1-8.
- Tuncer, O. C. (2020). Artuklu Yapıları (Yaptıran, Yürüten ve Yapanlar), *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 115-138.

- Turan, Ç. (2014), Artuklu Dönemi Tarihi Yapılarındaki Figürlü Süslemeler ve Orta Asya Kültürünün Etkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bil.Enst., Batman.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul.
- Turan, O. (1980), *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Turan, O. (2019). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turgay, N. (2020). Abdulhalik Bin El-Enceb İbn Ruheyne (ö. 649/1251), *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 413-424.
- Tülay Metin, T. (2018). XII. Yüzyılın İlk Yarısında Malatya’da Güç ve Hâkimiyet Mücadelesi (Selçuklular-Dânişmendliler-Artuklular-Haçlılar), *Uluslararası Malatya’nın Fethi ve Danişmendliler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Salim Cohce vd., İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya, s. 318-327.
- Tütüncü, M. (2020). Kudüs’te Artuk Arslan’a Ait Bir Şamdan Hakkında, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 95-100.
- Uluçam, A. (1995). Artuklular Döneminde Güneydoğu Anadolu’da Türk Kültürü, *Şırnak’ın Dünü Bugünü ve Geleceği Semineri*, Şırnak.
- Uluçam, A. (2006). Mardin’de Az Bilinen Bir Artuklu Sultan Köşkü, *X. Orta çağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Muhammet Görür, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara.
- Unat, Y. (2006). Artuklular Dönemi’nde Bir Türk Mühendisi: Cezeri, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 221-238.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Çeviren Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Usta, A. (2002), Artuklular, *TA*, VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 810-831.
- Usta, A. (2002). Artuklular Maddesi, *Türkler Ansiklopedisi*, I, s.810-831.

- Usta, A. (2005), Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasi Faaliyetleri, *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, Ed. Emine Uyumaz, İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Usta, A. (2007). İmadeddin Zengi ve Artuklular, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2): 120–137.
- Usta, A. (2011). Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in ölümüne Kadar 1098- 1124), *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, (37): 357-374.
- Usta, A. (2020). Latin (Haçlı) Kronikleri ve Yerli Hıristiyan Kaynaklarında Artuklular, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 49-61.
- Uykur, R. (2009). Artuklu Meliki İmadeddin Ebu Bekr'in Sikkesinde Ejder/Evren ile Mücadele İkonografisi, *XIII. Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Kadir PektaŐ vd., Pamukkale Üniversitesi Yay., Denizli, s. 645-650.
- Uykur, R. (2010), Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu, *Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Ankara, 2010.
- Uykur, R. (2010). Artuklu Sikkelerinde Figürlü Süslemenin Dinsel Bir İmge Olarak Vurgulandığı Kompozisyonlar. *Anadolu ve Çevresinde Orta Çağ*, 4: 159-168.
- Uykur, R. (2011). Artuklu Türkmenlerinin Sikkelerinde Görülen İktidar ve Gç Sembolü Hükümdar Portreleri, *Erdem Dergisi*, 59: 169-198.
- Uykur, R. (2013). Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde Mitolojik Bir Yaratık: Çift Başlı Kartal. *Seleucia*, (3): 137-158.
- Ülgen, P. (2020). Artuklular Dönemindeki Teknolojik Gelişmelerin Aynı Dönemde Avrupa'daki Teknolojik Gelişmeler zerine Etkileri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 57-64.
- nal, C. (2016). Kuva-yi Milliye Müzesi'nde Yer Alan Artuklu Beyliği'ne Ait Figür Tasvirli Sikkeler. *Seleucia*, (6): 150-179.

- Ünal, H. S. ve Ünal, C. (2012). Tarsus Müzesi'nde Yer Alan Figür Tasvirli Artukoğulları Sikkeleri 12.-13. Yüzyıllarda Anadolu da İkonografik Alışveriş, *Seleucia*, 2: 153-184.
- Ünver, A. S. (1940), *Artık Oğulları ve Mardin'deki Hastaneleri*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- Üsâme İbn Munkız. (2006). *İbn Münkız Haçlılara Karşı (Kitâbü'l-İ'tibâr)*, Çev. Selahattin Hacıoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.
- Vath, G. (1999). Artuklu Beyliğinin Yönetimi. Türkçe terc. Mehmet Ersan, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3(2): 233-260.
- W. Barthold, W., Köprülü F. (1984), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Willermus Tyrensis. (2016), *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, Hazırlayan Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Willermus Tyrensis. (2018), Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143), Çeviren Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Willermus Tyrensis. (2019), *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, Çeviren Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul.
- Yarar Çakıroğlu, H. (2020). Müferricü'l Kurub'a Göre Eyyubi Sultanı El-Melikü'l Adil'in Doğu Seferleri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 211-224.
- Yardımcı, Y. M. (2020). Mardin Artuklularında Siyasi İlişkiler, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular, I*, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 225-238.
- Yariş, S. (2022). Diyarbakır (Merkez) Artuklu Sanatında Figüratif Süsleme, *2. International Archeology, Art, History And Cultural Heritage Congress*, Şanlıurfa.
- Yariş, S. (2022). Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Figürlü Artuklu Dönemi Sikkeleri, *Amisos*, 7(13): 490-515.

- Yariş, S. (2022). Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki Figürlü Artuklu Dönemi Sikkeleri, 26. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Mersin.
- Yaşa, R. (1996). Mardin Artuklu Sikkeleri, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 119: 35–39.
- Yaşa, R. (1998). Artuklu Sikkelerinin Türk Kültür Tarihi Açısından Yeri ve Önemi, I. *Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Salim Cöhce vd., Batman Valiliği Yay., İstanbul, 1998.
- Yaşa, R. (2016), Artuklular, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşim Şahin, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Yaşar Bedirhan, Y. (2021). Artuklu'dan Selçuklu'ya Diyarbakır'da İktisadi ve Siyasi Hayat, *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 7(41): 297–308.
- Yaşar, M. A. (2018). Artuklu Dönemi Mardin Bölgesinde Fıkıh, III. *Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Bildirileri Kitabı*, Ed. Selam Yaşar, Fahri Özteke, İksad Yayınevi, Ankara, s. 257-281.
- Yavuz, M. (2020), Mardin Artuklu Cami ve Medreselerinde Taç Kapılar, *Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Eskişehir.
- Yazıcızâde Ali. (2017), *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*, Hazırlayan Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yeşilbaş, E. ve Acat, F. (2020). Artuklu Yapıları Örneklemine Sanatta Kültürel Etkileşim. *Kadim Akademi Sbd*, 4 (2): 64-99.
- Yıldız, İ. (2022), İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019 Yılı Kazı Çalışmaları, *Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – III*, Ed. Salih Batal, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Yıldız, İ. ve Koç, E. (2020). Mardin'in Kızıltepe İlçesindeki Artuklu Dönemi Köprüleri, *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, II, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 237-247.
- Yılmaz, M. K. (2020). Dr. Fahrüddin El-Mardinî (Hayatı ve İlmi Şahsiyeti), *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri Kitabı: Artuklular*, I, Ed. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay. Mardin, s. 375-384.

- Yinanç, M. H. (1944), *Türkiye Tarihi- Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yinanç, M. H. (1979), Belek, *İA*, II, İstanbul: MEB Yay., s. 468-473.
- Yuvalı, A. (2006). Artukoğulları Döneminde Mardin’de Kültür Unsurları, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, s. 27-36.
- Yüksel, H. (2013). Artuklu’dan Cumhuriyet’e Ma’mûretü’l-Aziz’de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, I, Ed. Enver Çakar, Fırat Üniversitesi Yay., Elâzığ, s. 413-450.
- Yüksel, H. (2013). Artuklu’dan Cumhuriyet’e Ma’mûretü’l-Aziz’de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elâzığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler, cilt: 1, (ed. Enver Çakar), Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Elâzığ, 2013, s. 413-450.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Murat ŞİMŞEK
Doğum Yeri ve Tarihi : Nallıhan / 24.03.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi AÖF İktisat, Uluslararası ilişkiler,
İstanbul Üniversitesi AÖF Tarih
Yüksek Lisans Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce- Temel Seviye
Bilimsel Faaliyet/Yayınlar : 5 İnci Uluslararası Mardin Artuklu Araştırma Kongresi,
Orta Çağ Tarihi Kaynaklarında Haçlı Seferleri Kavramı
Adlı Bildiri
Aldığı Ödüller :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler ve Kurs Belgeleri :
Çalıştığı Kurumlar : Bartın Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü

İletişim

E-Posta Adresi : Muratx2003@hotmail.com

Tarih : 14/07/2023 (Tez Savunma Tarihi)

